

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

VYSOKÉ
UCENÍ
TECHNICKÉ
V BRNĚ

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Diskrétní matematika

Martin Kovár

Tento text byl vytvořen v rámci realizace projektu CZ.1.07/2.2.00/15.0156,
Inovace výuky matematických předmětů v rámci studijních programů FEKT a FIT VUT v Brně,
realizovaném na Vysokém učení technickém v Brně.

Součástí tohoto učebního textu jsou odkazy na tzv. webMathematica applety, tj. programy vytvořené v prostředí webMathematica. Tyto odkazy jsou v textu zvýrazněny barvou, příp. uvozeny slovy *matematický software*, *webMathematica applet* apod. Applety ke svému běhu nevyžadují software Mathematica – je však nutné mít na klientském počítači nainstalován software Java. Po kliknutí na odkaz appletu se v závislosti na softwarovém prostředí klientského počítače mohou zobrazit různá hlášení o zabezpečení – všechny dialogy je třeba povolit a spouštění požadovaných prvků neblokovat.

Doplňující součástí tohoto učebního textu jsou příklady zpracované v elektronické bance příkladů.

Obsah

Úvod	5
1 Množiny a relace	7
1.1 Intuitivní pojem množiny	8
Cvičení	9
1.2 Velikost a porovnávání množin	10
Cvičení	11
1.3 Operace s množinami	12
Cvičení	14
1.4 Binární relace	15
Cvičení	18
1.5 Topologie a spojitost zobrazení	19
Cvičení	28
1.6 Relace na množině	30
Cvičení	38
Počítačová cvičení	40
Pojmy k zapamatování	41
Klíčové myšlenky kapitoly	41
Odkazy na literaturu	42
Další příklady k procvičení	43
Matematický software	44
2 Struktury s operacemi na množině	45
2.1 Kategorie	46
Cvičení	47
2.2 Algebry	48
Cvičení	50

2.3	Faktorové algebry	51
	Cvičení	53
2.4	Algebry s jednou a dvěma binárními operacemi	54
	Cvičení	58
2.5	Svazy	60
	Cvičení	62
2.6	Podsvazy a izomorfismy svazů	63
	Cvičení	65
2.7	Klasifikace svazů	66
	Cvičení	69
2.8	Booleovské svazy a algebry	70
	Cvičení	71
	Počítačová cvičení	72
	Pojmy k zapamatování	73
	Klíčové myšlenky kapitoly	73
	Odkazy na literaturu	75
	Další příklady k procvičení	76
	Matematický software	77
3	Výrokový a predikátový počet	78
3.1	Základní pojmy	79
	Cvičení	88
3.2	Přirozená dedukce	89
	Cvičení	91
	Počítačová cvičení	92
	Pojmy k zapamatování	93
	Klíčové myšlenky kapitoly	93
	Odkazy na literaturu	95
	Další příklady k procvičení	96
	Matematický software	97
4	Grafy	98
4.1	Základní pojmy	99
	Cvičení	102
4.2	Problém nalezení minimální cesty v ohodnoceném grafu	103

Cvičení	106
4.3 Další grafové pojmy	107
Cvičení	112
4.4 Stromy a kostry. Nalezení minimální kostry grafu	115
Cvičení	119
4.5 Tok v orientovaném grafu	121
Cvičení	124
Počítačová cvičení	125
Pojmy k zapamatování	126
Klíčové myšlenky kapitoly	126
Odkazy na literaturu	127
Další příklady k procvičení	128
Matematický software	129
Literatura	130

Úvod

Úvod

Cílem tohoto textu je sloužit jako přednáškový studijní materiál k předmětu Diskrétní matematika pro 1. ročník na Fakultě informačních technologií VUT v Brně. Obsah předmětu je dán specifickými požadavky studia a proto v sobě zahrnuje základní poznatky řady matematických disciplín, které bývají tradičně přednášeny odděleně a pochopitelně také – jako například v matematicky zaměřeném studiu univerzitního typu – do podstatně větší hloubky. V rozsahu, který v celém studiu na Fakultě informačních technologií tento předmět zaujímá, není takto podrobný výklad možný. Proto například důkazy obtížnějších vět a tvrzení byly vynechány, student je v případě hlubšího zájmu odkázán na doporučenou specializovanou literaturu. Uváděna je většina důkazů vět střední obtížnosti. Jejich studium je velmi důležité k pochopení přednášené látky i k pěstování schopnosti matematického myšlení a vyjadřování. Stejně tak nebylo upuštěno od tradiční formy výkladu „definice-věta-důkaz“, která přes všechny kritiky nematematiků, jíž se jí v poslední době dostává, zůstává nejpřehlednější a v podstatě jedinou možnou formou matematického výkladu. Autor je přesvědčen, že nelze podat smysluplný výklad čehokoliv, tím méně matematiky, aniž by byly definované pojmy zřetelně odděleny od tvrzení, která se těchto pojmů týkají. Dále je vhodné si uvědomit, že obecné znění matematické věty ji právě činí smysluplnou a umožňuje ji použít v řadě konkrétních příkladů a případů. Každá matematická věta má ovšem své předpoklady, které jsou neméně důležité, jako samotné tvrzení. Bez splnění těchto předpokladů si nemůžeme být jisti, zda obecné pravidlo, které věta vyjadřuje, můžeme použít. Tradiční linie výkladu „definice-věta-důkaz“ je ovšem doplněna mnohými příklady, aby byl usnadněn přechod od teoretického pochopení výkladu k schopnosti získané vědomosti a dovednosti aplikovat. Přes omezený rozsah předmětu se autor pokusil začlenit do textu alespoň základní partie teorie množin, topologie, algebry, logiky a teorie grafů tak, aby měl student k dispozici potřebné matematické zázemí k pochopení celé řady souvislostí, se kterými se během svého studia v prvním ročníku i

v dalších letech setkává. Některé partie slouží rovněž jako příprava pro další navazující matematické předměty. Zejména část týkající se zobrazení, základů topologie a spojitosti, slouží také jako úvod pro navazující předmět Matematická analýza. Průřez základními matematickými strukturami, na něž je kladen v tomto textu zejména důraz, představuje rovněž jisté minimum pro úspěšné zvládnutí základů moderní a rychle se rozvíjející počítačové vědy – hlavního důvodu, proč student na relativně mladou Fakultu informačních technologií přichází.

Pro některé typy úloh je vhodné využívat matematický software, umožňující podstatně zkrátit některé rutinní postupy a soustředit se na podstatné stránky probírané látky. Ačkoliv není striktně předepsána konkrétní verze vhodného systému počítačové algebry, jako nejvhodnější se jeví program Wolfram Mathematica, který poskytuje nejširší možnosti a v němž jsou napsány všechny podpůrné a demonstrační aplikace. Vyhoví Mathematica verze 7.0 a vyšší. V některých případech jsou pro diskrétní matematiku použitelné i konkurenční systémy počítačové algebry Maple nebo Matlab. Všechny tyto vysoce komerční programy jsou vhodné k využití studenty především během řízené výuky v učebnách.

V závěru každé kapitoly jsou umístěny odkazy na jednoúčelové internetové aplikace, napsané v prostředí webMathematica pro účely samostudia především v domácím prostředí, v němž drahé komerční programy nejsou studentům dostupné. Syntaxe zadávání dat je v tomto případě prakticky shodná s programem Wolfram Mathematica, s nímž se studenti setkají v učebnách. Pro správnou funkci těchto programů je v některých případech vyžadována lokální instalace prostředí Java.

Úspěšné zvládnutí textu předpokládá studentův aktivní přístup, schopnost samostatně studovat, počítat cvičení na koncích jednotlivých kapitol, použití doporučené literatury i případné návštěvy konzultací k důkladnějšímu vysvětlení těch partií, které studentovi činí potíže. Za případné připomínky k textu a jeho možnému zdokonalení z řad studentů i kolegů je autor upřímně vděčný. Budou zohledněny v některém dalším, aktualizovaném vydání skriptu.

Doc. RNDr. Martin Kovár, Ph.D., autor

1 Množiny a relace

V této kapitole studujeme základní vlastnosti množin a množinových operací a také binárních relací a zobrazení. Budeme studovat spojitost zobrazení a ukážeme, že jde o relativní pojem, závislý na matematické struktuře, které říkáme topologie. Také prozkoumáme některé typy binárních relací na množině, zvláště relace ekvivalence a uspořádání. Povšimneme si vlastností relačních uzávěrů.

Cíle

Po prostudování této kapitoly budete schopni:

- porovnávat množinové mohutnosti
- provádět základní množinové operace
- vyšetřovat vlastnosti binárních relací a zobrazení
- vyšetřovat spojitost zobrazení a funkcí
- sestrojít uzávěry množin a relací různého typu
- vytvářet rozklady množin, příslušné ekvivalencím
- zakreslit Hasseovský diagram uspořádané množiny

1.1 Intuitivní pojem množiny

Pojem množiny, historicky i věcně spjatý s pojmem nekonečna, prošel v matematice určitým a dosti rozsáhlým vývojem, který dosud není zcela ukončen. Pravděpodobně jednu z prvních „definí“ množiny podal matematik Georg Cantor (1845-1918). Cantor vymezil množinu jako „každé shrnutí určitých a navzájem různých předmětů našeho nazírání do jediného celku“ (tyto předměty pak nazýváme prvky množiny). Již z prvního pohledu je zřejmé, že nejde o přesnou matematickou definici, jako spíše o intuitivní vyjádření toho, jaké by množiny měly být a jaké by měly mít vlastnosti. Cantorova definice množiny se stala základem tzv. *intuitivní teorie množin*, která se ukázala jako sporná a byla později nahrazena teorií axiomatickou. V tomto odstavci ukážeme jeden ze sporů v intuitivní teorii množin, který v roce 1902 našel anglický matematik a filozof Bertrand Russell (1872-1970). Uvažujme souhrn $\mathcal{N}$ objektů S , které neobsahují sama sebe jakožto prvek:

$$\mathcal{N} = \{S \mid S \notin S\}$$

Je-li $\mathcal{N}$ množinou, je možné si položit otázku, zda $\mathcal{N}$ obsahuje sebe sama jakožto prvek. Překvapivé bylo, že obě možnosti (tedy $\mathcal{N} \in \mathcal{N}$ i $\mathcal{N} \notin \mathcal{N}$) vedou ke sporu. Tento jev v intuitivní teorii množin nazýváme *Russelovým paradoxem*. Russellův paradox byl jedním z mnoha dalších, které byly v intuitivní teorii množin během let objeveny a které posléze vedly k vzniku tzv. *axiomatické teorie množin*, v níž tyto spory nenastávají. Výklad axiomatické teorie množin je ovšem nad rámec tohoto jednoduchého učebního textu. Následující cvičení slouží k hlubšímu pochopení úvodního odstavce. Na základě cvičení 1, 3 a 4 čtenář zjistí, proč můžeme v jistých mezích bezpečně využívat intuitivní teorie množin, ačkoliv je tato jako celek sporná. Úlohy 2 a 5 jsou nepovinné.

Cvičení

- 1.1.1.** Naleznete spor v definici souhrnu $\mathcal{N}$ z předchozího odstavce prověřením obou možností $\mathcal{N} \in \mathcal{N}$ i $\mathcal{N} \notin \mathcal{N}$.
- 1.1.2.** Všimněte si paralely Russelova paradoxu s principem elektromagnetického přerušovače (tzv. “zvonku”) a zamyslete se nad tím, jakým způsobem se příroda vyrovnává s tímto paradoxem.
- 1.1.3.** Nyní předpokládejme, že všechny uvažované objekty leží v nějaké, již předem dané množině $\mathcal{X}$. Místo souboru $\mathcal{N}$ definujme $\mathcal{M} = \{S \mid S \in \mathcal{X}, S \notin S\}$. Položte si nyní otázku, zda $\mathcal{M} \in \mathcal{M}$ či $\mathcal{M} \notin \mathcal{M}$. Která z obou možností je ta správná a proč v tomto případě nedochází ke sporu? Jaký je vztah $\mathcal{M}$ a $\mathcal{X}$?
- 1.1.4.** Pokuste se na základě cvičení 3 vyvodit pravidlo, které zajistí, aby v našich matematických úvahách nemohla nastat situace podobná té, která je popsána Russelovým paradoxem.
- 1.1.5.** Následující úloha je spíše filozofickým zamyšlením, než rigorózní úvahou. Ačkoliv je Russellův paradox v matematice něčím nežádoucím, přesto se může stát jakousi branou do rozsáhlé říše ležící “za” světem dvouhodnotové logiky a uvažování v kategoriích ano-ne. Pokuste se aplikovat konstrukci ve cvičení 3 na universum $\mathcal{X}$ “všeho existujícího”. Zejména si povšimněte, co se stane s objektem $\mathcal{M}$. Můžete vyslovit různé logické obměny (tj. logicky ekvivalentní, ale jinak zformulovaná tvrzení) vašeho zjištění.

1.2 Velikost a porovnávání množin

Máme-li konečnou množinu, počet jejích prvků nejpřirozenějším způsobem definuje její velikost. S nekonečnými množinami je to poněkud složitější. Uvažíme-li například jednotkový čtverec v rovině, můžeme za jeho velikost považovat například jeho plochu, která je rovna jedné. Ovšem také si můžeme položit otázku, zda má jednotkový čtverec “stejně množství” bodů jako například jednotková úsečka, jednotková krychle, reálná přímka nebo množina přirozených čísel. Abychom mohli na tyto otázky odpovědět, musíme si nejdříve ujasnit, kdy považujeme dvě množiny (z hlediska teorie množin) za stejně velké, nebo-li přesněji, stejně *mohutné*.

Definice 1.2.1. Mějme množiny A, B, C , buď $B \subseteq C$ a necht' existuje vzájemně jednoznačné přiřazení $f : A \rightarrow B$ prvků množiny B prvkům množiny A . Pak říkáme, že množiny A, B mají stejnou *mohutnost*, a také, že množina C je alespoň tak mohutná, jako množina A . Píšeme $|A| = |B|$ a $|A| \leq |C|$.

Příklad 1.2.1. Necht' $A = \{1, 2\}$, $B = \{2, 3\}$ a $C = \{2, 3, 4, 5\}$. Je $|A| = 2 = |B| < |C| = 4$.

Příklad 1.2.2. Necht' $\mathbb{S}$ je množina kladných sudých čísel a necht' $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{S}$ je dáno předpisem $f(n) = 2n$. Pak f je vzájemně jednoznačné přiřazení, takže $|\mathbb{N}| = |\mathbb{S}|$. Všimněme si, že $\mathbb{S}$ je stejně mohutná vlastní část množiny $\mathbb{N}$, což u konečných množin není možné. Dokonce pro kladná lichá čísla $\mathbb{L} = \mathbb{N} \setminus \mathbb{S}$ platí $|\mathbb{L}| = |\mathbb{S}| = |\mathbb{N}|$ (dokažte!), takže se $\mathbb{N}$ skládá ze dvou disjunktních částí stejně mohutných, jako je původní množina $\mathbb{N}$.

Definice 1.2.2. Množina stejně mohutnosti jakou má množina přirozených čísel se nazývá *spočetná*. Nekonečná množina, která není spočetná, se nazývá *nespočetná*.

Příkladem nespočetné množiny je množina $\mathbb{R}$ všech reálných čísel. Naproti tomu, množiny čísel celých $\mathbb{Z}$ a racionálních $\mathbb{Q}$ jsou obě spočetné.

Cvičení

1.2.1. Dokažte, že množina $\mathbb{Z}$ všech celých čísel je spočetná.

1.2.2. Dokažte, že množina $\mathbb{Q}$ všech racionálních čísel je spočetná.

1.2.3. Dokažte, že číslo $\sqrt{2}$ je iracionální.

1.2.4. Dokažte, že množina $\mathbb{R}$ všech reálných čísel je nespočetná.

1.2.5. * Nechť X je množina, 2^X množina všech podmnožin množiny X . Dokažte, že $|X| < |2^X|$.

1.2.6. Povšimněte si rozdíl mezi celými a racionálními čísly. Obě množiny jsou stejně mohutné, avšak jejich prvky jsou jinak rozloženy na reálné číselné ose. Zatímco celá čísla mají své nejbližší větší a menší sousedy, mezi libovolnými dvěma racionálními čísly leží nekonečně mnoho dalších racionálních čísel (dokažte).

1.3 Operace s množinami

Ačkoliv základní množinové operace náleží do středoškolské látky, pro úplnost je připomeňme. Nechť X, Y jsou množiny. Klademe

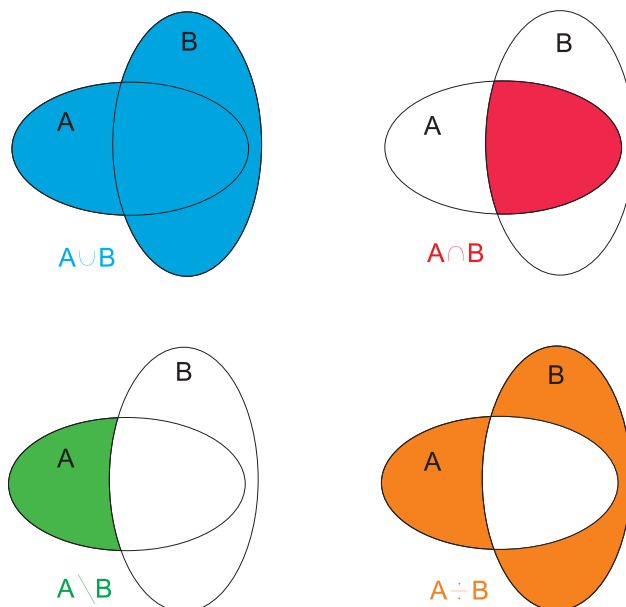
$$X \cup Y = \{x \mid x \in X \vee x \in Y\},$$

$$X \cap Y = \{x \mid x \in X \wedge x \in Y\},$$

$$X \setminus Y = \{x \mid x \in X \wedge x \notin Y\},$$

$$X \div Y = (X \setminus Y) \cup (Y \setminus X)$$

a po řadě nazýváme tyto množiny sjednocením, průnikem, rozdílem a symetrickou diferencí množin X, Y . Je-li $Y \subseteq X$, píšeme $\bar{Y} = X \setminus Y$ a nazýváme doplňkem nebo komplementem množiny Y v množině X . Tuto symboliku používáme především tehdy, když potřebujeme vyjádřit komplementy více množin vůči jedné množině X . Výše definované množinové operace jsou schématicky znázorněny na následujícím obrázku:

Obr. 1.3.1 Množinové operace.

Některé množinové operace můžeme ovšem provádět s celými i s případně nekonečnými soubory množin a nikoli pouze se dvěma množinami. Je-li $\mathcal{S}$ soubor množin, značíme

$$\bigcup \mathcal{S} = \{x \mid (\exists X \in \mathcal{S}) : (x \in X)\},$$

$$\bigcap \mathcal{S} = \{x \mid (\forall X \in \mathcal{S}) : (x \in X)\}.$$

Případně, je-li $\mathcal{S} = \{X_1, X_2, \dots\}$, píšeme

$$\bigcup \mathcal{S} = \bigcup_{i=1}^{\infty} X_i$$

a

$$\bigcap \mathcal{S} = \bigcap_{i=1}^{\infty} X_i.$$

Věta 1.3.1. (*Vlastnosti množinových operací*) *Budte A, B, C, X množiny. Platí:*

- (i) $A \cup B = B \cup A$
- (ii) $A \cap B = B \cap A$
- (iii) $(A \cup B) \cup C = A \cup (B \cup C)$
- (iv) $(A \cap B) \cap C = A \cap (B \cap C)$
- (v) $(A \cup B) \cap C = (A \cap C) \cup (B \cap C)$
- (vi) $(A \cap B) \cup C = (A \cup C) \cap (B \cup C)$
- (vii) $\overline{A \cup B} = \bar{A} \cap \bar{B}$
- (viii) $\overline{A \cap B} = \bar{A} \cup \bar{B}$

K předchozí větě podotkněme, že vzhledem k rovnostem (iii) a (iv) obvykle vypouštíme závorky a píšeme pouze $A \cup B \cup C$, resp. $A \cap B \cap C$. Rovnosti (vii) a (viii), v nichž jsou doplňky vyjádřeny vzhledem ke společné množině X , nazýváme De Morganovými zákony pro sjednocení a průnik množin. Analogická pravidla platí i pro počítání se soubory více než dvou množin. Důkaz věty neprovádíme, neboť je velmi jednoduchý a bude předmětem cvičení.

Softwarové nástroje: [Množinové operace](#)

Cvičení

1.3.1. Pro $A = \{1, 2, 3, 4\}$, $B = \{2, 4, 6\}$, $C = \{1, 2, 4, 8\}$ a $X = \{1, 2, \dots, 10\}$ vyjádřete $A \cup B$, $A \cap B$, $A \setminus B$, $B \setminus A$, $A \div B$, $(A \cup B) \cap C$, $A \cup (B \cap C)$, $\overline{A \cup B}$, $\overline{A} \cup \overline{B}$. Vyjádřete množinu všech podmnožin pro množiny $A \cap C$ a B . Pak vyjádřete $2^{A \cap C} \cap 2^B$ a $2^{A \cap C} \setminus 2^B$. Kolik prvků má množina 2^X ?

1.3.2. Rozhodněte, zda následující tvrzení jsou pravdivá:

(i) $\{x\} \subseteq \{x\}$

(ii) $\{x\} \in \{x\}$

(iii) $\{x\} \subseteq \{x, \{x\}\}$

(iv) $\{x\} \in \{x, \{x\}\}$

1.3.3. Dokažte Větu 1.3.1!

1.3.4. Dokažte nebo vyvráťte protipříkladem následující tvrzení. Pro všechny množiny $X, Y, Z \subseteq U$ platí (doplňky množin uvažujeme vůči množině U):

(i) $\overline{X \cap Y} = \overline{X} \cap \overline{Y}$

(ii) $\overline{X \cap Y} \subseteq X$

(iii) $X \setminus Y = Y \setminus X$

(iv) $(X \cap Y) \cup (Y \setminus X) = X$

(v) $X \setminus (Y \cup Z) = (X \setminus Y) \cup Z$

(vi) $\overline{X \setminus Y} = \overline{Y \setminus X}$

(vii) $X \cap (Y \setminus Z) = (X \cap Y) \setminus (X \cap Z)$

(viii) $X \cup (Y \setminus Z) = (X \cup Y) \setminus (X \cup Z)$

(ix) $X \setminus (Y \cap Z) = (X \setminus Y) \cap Z$

(x) $(X \cup Y) \cap (Y \setminus X) = Y$

1.4 Binární relace

Jsou-li a, b nějaké prvky, pak výrazem (a, b) označujeme uspořádanou dvojici prvků a, b . Ta se obecně liší od uspořádané dvojice (b, a) , takže záleží na pořadí prvků uvnitř závorky. Jak lze definovat uspořádanou dvojici v teorii množin, aby bylo jasně patrné, který prvek je ve dvojici první? Existuje více možností, například můžeme položit $(a, b) = \{\{a\}, \{a, b\}\}$. Analogicky bychom mohli množinově definovat i pojem uspořádané n -tice $(a_1, a_2, \dots, a_n)$, pro naše další úvahy však bude lhostejné, jakým přesně objektem uspořádaná n -tice v teorii množin je.

Definice 1.4.1. Jsou-li X, Y množiny, pak *kartézským součinem množin X, Y* rozumíme množinu $X \times Y = \{(x, y) | x \in X, y \in Y\}$. Kartézský součin více, ale konečně mnoha množin $X_1, X_2, \dots, X_n$ definujeme jako množinu $X_1 \times X_2 \times \dots \times X_n = \prod_{i=1}^n X_i = \{(x_1, x_2, \dots, x_n) | x_1 \in X_1, x_2 \in X_2, \dots, x_n \in X_n\}$. Kartézský součin spočetně mnoha množin $X_1, X_2, \dots$ můžeme definovat jako množinu posloupností vybraných prvků $X_1 \times X_2 \times \dots = \prod_{i=1}^{\infty} X_i = \{(x_1, x_2, \dots) | x_1 \in X_1, x_2 \in X_2, \dots\}$. Kartézský součin libovolného systému množin můžeme definovat rovněž, je však k tomu zapotřebí dosud korektně nezavedeného pojmu *zobrazení*.

Příklad 1.4.1. Nechť $X = \{1, 2, 3\}$ a $Y = \{a, b\}$. Pak

$$X \times Y = \{(1, a), (1, b), (2, a), (2, b), (3, a), (3, b)\}.$$

Definice 1.4.2. Buďte X, Y dvě množiny. *Binární relací z X do Y* rozumíme libovolnou podmnožinu $R \subseteq X \times Y$. Je-li $Y = X$, hovoříme o *binární relaci na množině X* . Dále označujeme $\Delta X = \{(x, x) | x \in X\}$ a nazýváme *diagonální relací na X* .

Příklad 1.4.2. Nechť $X = \{2, 3, 4\}$ a $Y = \{3, 4, 5, 6, 7, 8, 9\}$. Například množina $R = \{(x, y) | x \in X, y \in Y, x \text{ dělí } y\} = \{(2, 4), (2, 6), (2, 8), (3, 3), (3, 6), (3, 9), (4, 4), (4, 8)\}$ je binární relací z X do Y .

Definice 1.4.3. Buď $R \subseteq X \times Y$ binární relace z X do Y . Klademe

$$\text{Dom } R = \{x | \text{existuje } y \in Y, \text{ že } (x, y) \in R\},$$

$$\text{Im } R = \{y | \text{existuje } x \in X \text{ tak, že } (x, y) \in R\}.$$

Množinu $\text{Dom } R$ nazýváme *definiční obor* nebo-li *domain* relace R . Množinu $\text{Im } R$ nazýváme *obor hodnot*, *ko-obor* nebo-li *image* relace R .

Příklad 1.4.3. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4, 5\}$, $Y = \{a, b, c, d\}$ a $R = \{(1, b), (1, c), (2, d), (4, b), (4, d)\}$. Pak $\text{Dom } R = \{1, 2, 4\}$ a $\text{Im } R = \{b, c, d\}$.

Definice 1.4.4. Buď $f \subseteq X \times Y$ relace z X do Y taková, že ke každému x z $\text{Dom } f \subseteq X$ existuje právě jeden prvek $y \in Y$, že $(x, y) \in f$. Říkáme, že f je *zobrazení* množiny $\text{Dom } f$ do Y resp. z X do Y , když nechceme blíže specifikovat $\text{Dom } f$, případně zobrazení X do Y , když $\text{Dom } f = X$. Namísto $(x, y) \in f$ píšeme $f(x) = y$ a také $f : X \rightarrow Y$ namísto abychom psali $f \subseteq X \times Y$ jako v terminologii binárních relací. Zobrazení $f : X \rightarrow Y$ se nazývá

- (i) *prosté* neboli *injektivní*, když pro každé $x_1, x_2 \in X$ platí $f(x_1) = f(x_2) \implies x_1 = x_2$ (každý prvek v Y má nejvýše jeden vzor);
- (ii) *na* neboli *surjektivní*, jestliže ke každému $y \in Y$ existuje $x \in X$, že $f(x) = y$ (každý prvek v Y má nějaký vzor v X);
- (iii) *vzájemně jednoznačné* nebo-li *1 – 1-značné* nebo-li *bijektivní*, když $\text{Dom } f = X$ a je zároveň prosté i na (prvky oboru množin X a Y si vzájemně odpovídají).

Zobrazení $\text{id}_X : X \rightarrow X$ dané předpisem $\text{id}_X(x) = x$ nazýváme *identitou* na X . Je zřejmé, že identita je vlastně pouze jinak pojmenovaná diagonální relace.

Příklad 1.4.4. Nechť $A = \{1, 2, 3\}$, $B = \{a, b, c\}$, $C = \{1, 2, 3, 4\}$, $D = \{a, b, c, d\}$. Pak $R = \{(1, a), (1, b), (3, c)\}$ je binární relací z A do B , která ale není zobrazením. Relace $f = \{(1, a), (2, c), (3, b)\}$ je bijektivní zobrazení A na B , ale pouze injektivní zobrazení A do D . Relace $g = \{(1, a), (2, c), (3, b), (4, a)\}$ je surjektivním zobrazením C na B , ale pouze zobrazením C do D . Zároveň je f zobrazením z C do D (které je injekcí na svém definičním oboru $\text{Dom } f = A$).

Definice 1.4.5. Buď $R \subseteq X \times Y$ relace. *Inverzní relací* k relaci R nazýváme relaci $R^{-1} = \{(y, x) | \exists (x, y) \in R\}$. Zřejmě $R^{-1} \subseteq Y \times X$. Jsou-li navíc R, R^{-1} zobrazení, nazývá se R^{-1} *inverzním zobrazením* k zobrazení R .

Příklad 1.4.5. Nechť R je relace z příkladu 1.4.2. Pak $R^{-1} = \{(4, 2), (6, 2), (8, 2), (3, 3), (6, 3), (9, 3), (4, 4), (8, 4)\}$.

Příklad 1.4.6. Nechť $f, g : C \rightarrow D$ jsou zobrazení z příkladu 1.4.4. Pak $f^{-1} = \{(a, 1), (b, 3), (c, 2)\}$ je zobrazení z D do C , které je inverzní vzhledem k zobrazení f . Relace $g^{-1} = \{(a, 1), (c, 2), (b, 3), (a, 4)\}$ je inverzní k zobrazení g , avšak sama není zobrazením.

Softwarové nástroje: [Binární relace a zobrazení](#)

Definice 1.4.6. Buďte $R \subseteq X \times Y$, $S \subseteq Y \times Z$ relace. *Složením* nebo-li *kompozicí* relací R , S nazýváme relaci

$$S \circ R = \{(x, z) | \exists y \in Y, \text{ že } (x, y) \in R \text{ a } (y, z) \in S\}.$$

Tuto relaci čteme “ S po R ”.

Příklad 1.4.7. Buď $X = \{1, 2, 3, 4\}$, $Y = \{a, b, c\}$ a $Z = \{t, u, v, w\}$. Nechtě $R = \{(1, a), (1, b), (2, b), (3, c)\}$ a $S = \{(a, u), (a, v), (b, t), (c, t), (c, w)\}$. Pak $S \circ R = \{(1, u), (1, v), (1, t), (2, t), (3, t), (3, w)\}$.

Jsou-li $f : X \rightarrow Y$, $g : Y \rightarrow Z$ zobrazení, složená relace $g \circ f$ je opět zobrazení (ověřte!) a nazývá se *složené zobrazení* $g \circ f$. Místo pojmu zobrazení někdy používáme ekvivalentní pojem *funkce*. Zejména ve starší literatuře pojem funkce, případně funkce s vhodným přívlastkem, bývá vyhrazen zobrazením, jejichž definiční obor nebo obor hodnot je nějakým způsobem odvozen z číselných množin, především z množiny reálných čísel. Je vhodné si uvědomit, že hodnota složeného zobrazení $g \circ f$ v bodě $x \in X$ je rovna hodnotě zobrazení g v bodě $f(x)$. Tedy

$$(g \circ f)(x) = g(f(x)).$$

Případ složených relací je odlišný v tom, že “funkčních hodnot” v daném bodě je obecně více než jedna. Například, je-li $f : X \rightarrow Y$ prosté zobrazení na Y (tedy bijekce), je $f^{-1} \circ f = \text{id}_X$ a $f \circ f^{-1} = \text{id}_Y$. Pro obecnou relaci $R \subseteq X \times Y$ toto neplatí, $R^{-1} \circ R$, resp. $R \circ R^{-1}$ nemusí být vždy diagonální relace Δ_X , resp. Δ_Y .

Příklad 1.4.8. Je-li $X = Y = Z = \mathbb{R}$, funkce $f : X \rightarrow Y$ je dána předpisem $y = \sin x$ a funkce $g : Y \rightarrow Z$ je dána předpisem $z = e^y$, je složená funkce $g \circ f$ dána předpisem $z = e^{\sin x}$. Jinak zapsáno,

$$(g \circ f)(x) = g(f(x)) = e^{f(x)} = e^{\sin x}.$$

Cvičení

1.4.1. Na množině $X = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7\}$ je dána relace $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, 3 \text{ dělí } x - y\}$. Zapište relaci R výčtem prvků. Určete její definiční obor a obor hodnot. Nalezněte relaci R^{-1} .

1.4.2. Zopakujte cvičení 1 pro relaci $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, x \text{ dělí } y\}$.

1.4.3. Nechť $R_1 = \{(1, 2), (1, 6), (2, 4), (3, 4), (3, 6), (3, 8)\}$, $R_2 = \{(2, u), (4, s), (4, t), (6, t), (8, u)\}$. Zapište výčtem prvků relace R_1^{-1} , R_2^{-1} , $R_2 \circ R_1$, $(R_2 \circ R_1)^{-1}$, $R_1^{-1} \circ R_2^{-1}$.

1.4.4. Dokažte, že pro libovolné dvě binární relace R, S platí $(S \circ R)^{-1} = R^{-1} \circ S^{-1}$.

1.4.5. Dokažte, že pro libovolné tři binární relace R, S, T platí $(T \circ S) \circ R = T \circ (S \circ R)$.

1.4.6. Nechť $f(x) = \sin x$, $g(x) = \ln x$, $h(x) = 2x$. Stanovte $\text{Dom}(g \circ f \circ h)$ a $\text{Im}(g \circ f \circ h)$. Určete $(g \circ f \circ h)(\pi/4)$.

1.5 Topologie a spojitost zobrazení

Ve cvičení 1.2 jsme si všimli, že množiny celých čísel i čísel racionálních jsou stejně mohutné a z hlediska teorie množin mezi nimi není podstatný rozdíl, snad kromě označení jejich prvků a způsobu, jakým je možno je sestrojít. Uvažujeme-li však obě množiny jako součást číselné osy, zjistíme, že na číselné ose jsou obě množiny rozloženy zcela odlišně. Podobně – z hlediska teorie množin – není podstatný rozdíl mezi body reálné přímky a roviny, jednotkové krychle, kruhu nebo čtverce. Je možné dokázat, že také tyto množiny mají stejnou, tentokrát však nespočetnou mohutnost. Vzniká otázka, čím je způsobeno, že se nám jeví pokaždé jinak.

Velmi volně a zjednodušeně řečeno, prvky některých množin mají ve svém blízkém okolí pokaždé jiné prvky. Tato vlastnost není ovšem dána množinou samotnou, ale tím, jak vnímáme okolí jednotlivých bodů. Proto se nám jeví stejná množina jednou jako přímka, podruhé jako rovina, případně úsečka, čtverec, kruh, nebo krychle. Matematická struktura, která dokáže zachytit okolí jednotlivých bodů, se nazývá topologie. V následujícím textu si upřesníme, co to vlastně topologie je.

Definice 1.5.1. Buď X množina, $\tau \subseteq 2^X$ systém jistých podmnožin množiny X . Řekneme, že τ je *topologie* na X , jestliže platí:

- (i) $\emptyset, X \in \tau$
- (ii) Jestliže $U_i \in \tau$ pro všechna $i \in I$, pak $\bigcup_{i \in I} U_i \in \tau$.
- (iii) Jestliže $U, V \in \tau$, pak $U \cap V \in \tau$.

Prvky systému τ nazýváme *otevřené množiny*, doplňky otevřených množin nazýváme *uzavřené množiny*. Dvojici (X, τ) nazýváme *topologický prostor*. Obsahuje-li otevřená množina $U \in \tau$ bod $x \in X$, nazývá se *okolím* bodu x . Dále pro libovolnou množinu $A \subseteq X$ klademe

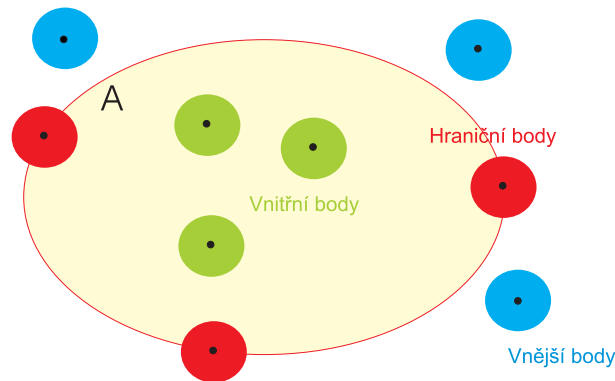
$$\text{int } A = \{x \mid x \in X, (\exists U \in \tau) : x \in U \subseteq A\},$$

$$\text{ext } A = \{x \mid x \in X, (\exists U \in \tau) : x \in U \wedge U \cap A = \emptyset\},$$

$$\text{fr } A = \{x \mid x \in X, (\forall U \in \tau) : x \in U \Rightarrow (U \cap A \neq \emptyset \wedge U \cap (X \setminus A) \neq \emptyset)\}$$

a

$$\text{cl } A = A \cup \text{fr } A = \text{int } A \cup \text{fr } A = \{x \mid x \in X, (\forall U \in \tau) : x \in U \Rightarrow U \cap A \neq \emptyset\}.$$

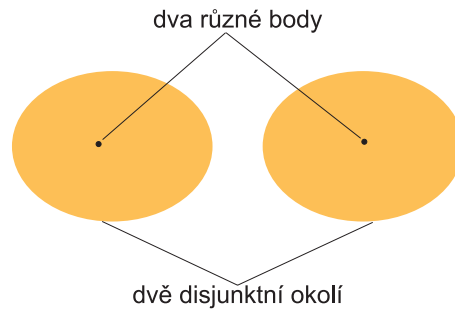
Obr. 1.5.1 Vnitřní, hraniční a vnější body.

Množinám $\text{int } A$, $\text{ext } A$, $\text{fr } A$ a $\text{cl } A$ po řadě říkáme *vnitřek*, *vnějšek*, *hranice* a *uzávěr* množiny A . Snadno nahlédneme, že vnitřek a vnějšek množiny jsou množiny otevřené, zatímco hranice a závěr množiny jsou vždy množiny uzavřené. Následující obrázek, který se vztahuje k přirozené, tzv. Eukleidově topologii roviny (viz Příklad 1.5.4) ilustruje rozdíl mezi otevřenou a uzavřenou množinou. Otevřená množina neobsahuje své hraniční body, naopak uzavřená množina je obsahuje všechny. Mohou ovšem existovat množiny, které nejsou ani otevřené, ani uzavřené.

Obr. 1.5.2 Otevřené a uzavřené množiny

Topologický prostor (X, τ) se nazývá *Hausdorffův*, *oddělitelný* nebo-li také T_2 -*prostor*, jestliže ke každým dvěma různými $x, y \in X$ existují $U, V \in \tau$, že $x \in U$, $y \in V$ a $U \cap V = \emptyset$.

Obr. 1.5.3 Hausdorffův topologický prostor.

Hausdorffovy prostory mají velký význam zejména v klasické topologii. Z hlediska topologie orientované na informatiku takový význam nemají. Naopak, většina topologických prostorů, které mají význam z hlediska informatiky, Hausdorffovy nejsou. Uvedeme příklady několika důležitých topologických prostorů.

Příklad 1.5.1. Nechť X je libovolná množina, $\tau = \{\emptyset, X\}$. Pak (X, τ) se nazývá *triviální topologický prostor* a τ *triviální topologie* na X . Tento prostor není Hausdorffův, pokud $|X| > 1$.

Příklad 1.5.2. Nechť X je libovolná množina, $\tau = 2^X$. Pak (X, τ) se nazývá *diskrétní topologický prostor* a τ *diskrétní topologie* na X . Tento prostor je Hausdorffův.

Příklad 1.5.3. Nechť $X = \mathbb{R}$, $\tau = \{U \mid U \text{ je sjednocením otevřených intervalů v } \mathbb{R}\}$. Pak (X, τ) se nazývá *jednorozměrný Eukleidův topologický prostor* a τ *Eukleidova topologie* na $X = \mathbb{R}$. Tento prostor je Hausdorffův.

Příklad 1.5.4. Nechť $X = \mathbb{R}^n$, $\tau = \{U \mid U \text{ je sjednocením otevřených koulí v } \mathbb{R}^n\}$. Pak (X, τ) se nazývá *n -rozměrný Eukleidův topologický prostor* a τ *Eukleidova topologie* na $X = \mathbb{R}^n$. Tento prostor je Hausdorffův.

Příklad 1.5.5. Nechť $X = \{0, 1\}$, $\tau = \{\emptyset, \{0\}, \{0, 1\}\}$. Pak (X, τ) se nazývá *Serpiňského topologický prostor* a τ *Serpiňského topologie* na X . Tento prostor není Hausdorffův.

Příklad 1.5.6. Nechť $X = \mathbb{N}$, $\tau = \{U \mid U \subseteq X, X \setminus U \text{ je konečná}\} \cup \{\emptyset\}$. Pak τ se nazývá *kofinitní topologie* nebo *topologie konečných doplňků* na $X = \mathbb{N}$. Tento prostor není Hausdorffův.

Příklad 1.5.7. Buď (X, τ) topologický prostor, $Y \subseteq X$ podmnožina. Klademe $\sigma = \{U \cap Y \mid U \in \tau\}$. Pak σ je topologie na Y , jíž říkáme *indukovaná topologie* (na Y z prostoru (X, τ)). Prostoru (Y, σ) říkáme *topologický podprostor* prostoru (X, τ) .

Softwarové nástroje: [Topologie na konečné množině](#), [Topologie na konečné množině 2](#)

Systém všech otevřených množin topologického prostoru někdy obsahuje příliš mnoho množin. Proto bývá užitečné pracovat s některým jeho význačným podsystémem, který budeme nazývat jeho bází, pokud bude splňovat určité vlastnosti.

Definice 1.5.2. Buď (X, τ) topologický prostor a $\tau_0 \subseteq \tau$. Řekneme, že τ_0 je *bází topologie* τ , jestliže každou množinu $U \in \tau$ lze vyjádřit jako sjednocení jistých množin z τ_0 .

Uvedeme příklady bází některých topologických prostorů.

Příklad 1.5.8. Každá topologie je svou vlastní bází.

Příklad 1.5.9. Otevřené intervaly v $\mathbb{R}$ tvoří bází Eukleidovy topologie na $\mathbb{R}$.

Příklad 1.5.10. Otevřené koule (kvádry, krychle, jehlany, ...) v $\mathbb{R}^n$ tvoří bází Eukleidovy topologie na $\mathbb{R}^n$.

Abychom mohli pokračovat v příkladech bází topologických prostorů, připomeneme si následující důležitý pojem.

Definice 1.5.3. Buď X množina, $\rho : X \times X \rightarrow \mathbb{R}$ zobrazení, splňující podmínky

- (i) $\rho(x, y) \geq 0$, rovnost nastává právě když $x = y$
- (ii) $\rho(x, y) = \rho(y, x)$
- (iii) $\rho(x, y) + \rho(y, z) \geq \rho(x, z)$

Pak ρ se nazývá *metrika* na X a dvojice (X, ρ) se nazývá *metrický prostor*.

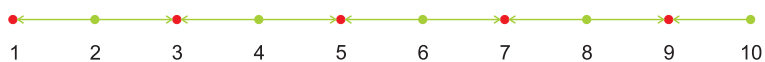
Metrika vlastně zobecňuje pojem vzdálenosti. Máme-li k dispozici strukturu vektorového prostoru se skalárním součinem, můžeme definovat metriku pomocí skalárního součinu.

Příklad 1.5.11. Nechť X je vektorový prostor se skalárním součinem $s : X \times X \rightarrow \mathbb{R}$. Pak $\rho(x, y) = \sqrt{s(x - y, x - y)}$ je metrika na X , které se říká *metrika indukovaná skalárním součinem*. Metrika definovaná standardním skalárním součinem na $\mathbb{R}^n$, tedy metrika tvaru $\rho(x, y) = \sqrt{(x_1 - y_1)^2 + (x_2 - y_2)^2 + \dots + (x_n - y_n)^2}$, se nazývá *Eukleidova metrika*.

Příklad 1.5.12. Je-li (X, ρ) metrický prostor, pak otevřené koule tvaru $B(x, r) = \{y \mid y \in X, \rho(x, y) < r\}$, kde $x \in X$ a $r > 0$ tvoří bázi jisté topologie na X . Této topologii se říká *topologie indukovaná metrikou*. Je zřejmé, že tato topologie je Hausdorffova.

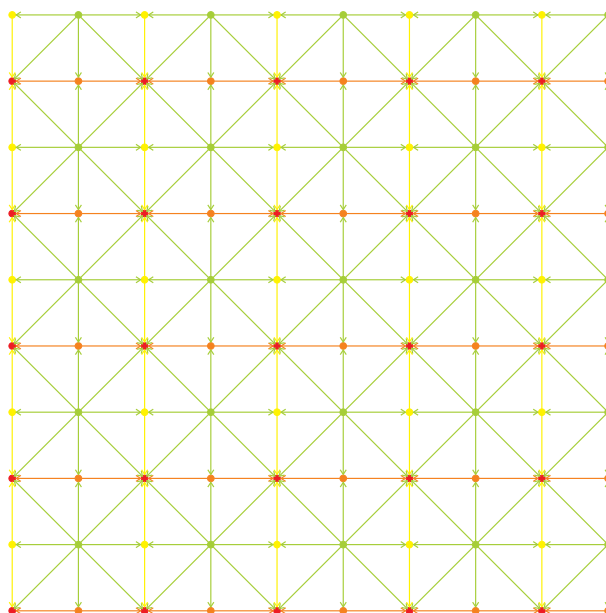
Příklad 1.5.13. Jsou-li (X, τ) a (Y, σ) topologické prostory s bázemi topologií τ_0 a σ_0 , pak množina $\tau_0 \square \sigma_0 = \{U \times V \mid U \in \tau_0, V \in \sigma_0\}$ je bázi jisté topologie na množině $X \times Y$. Této topologii říkáme *topologie součinu*. Například Eukleidova topologie reálné roviny $\mathbb{R}^2$ je topologií součinu dvou jednorozměrných Eukleidových topologií na obou reálných přímkách.

Příklad 1.5.14. Necht' $K = \mathbb{N}$, $\tau_0 = \{\{1\}, \{1, 2, 3\}, \{3\}, \{3, 4, 5\}, \{5\}, \dots\}$, τ množina všech sjednocení množin z τ_0 . Pak (K, τ) je tzv. *Khalimského polopřímky*.

Obr. 1.5.4 Úsek Khalimského polopřímky.

Součinná topologie na K^2 je tzv. *dvourozměrná Khalimského topologie*, důležitá pro počítačové vidění a rozlišování obrazu. V předchozím i v následujícím obrázku je nejmenší okolí daného bodu dáno bodem samotným a koncovými body šipek, které z daného bodu vychází. Typy různých bodů a jejich nejmenší okolí jsou znázorněna různými barvami.

Obr. 1.5.5 Dvourozměrná Khalimského topologie.

Je zřejmé, že oba Khalimského prostory nejsou Hausdorffovy.

Příklad 1.5.15. Nechť $X = \mathbb{R}$. Pak τ_0 , množina všech polouzavřených intervalů tvaru $\langle a, b \rangle \subseteq \mathbb{R}$, je bází tzv. *Sorgenfreyovy topologie* na X , která má některé výrazně odlišné vlastnosti od topologie Eukleidovy. Tato topologie ovšem je, stejně jako Eukleidova topologie na $\mathbb{R}$, Hausdorffova.

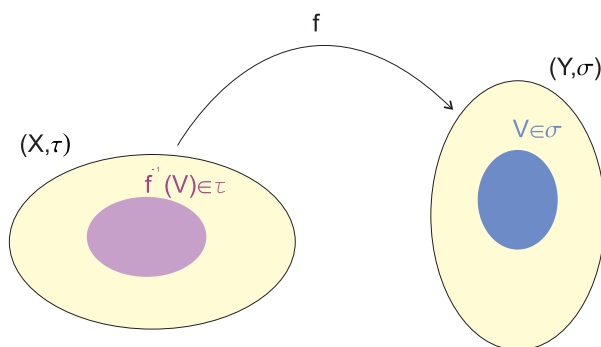
K tomu, abychom poznali, zda jistý soubor podmnožin množiny X je bází nějaké topologie na X , slouží následující věta.

Věta 1.5.1. *Buď X množina a $\tau_0 \subseteq 2^X$. Pak τ_0 je bází nějaké topologie na X právě když jsou splněny následující podmínky:*

- (i) $\bigcup \tau_0 = X$
- (ii) Je-li $U, V \in \tau_0$ a $x \in U \cap V$, pak existuje $W \in \tau_0$, že $x \in W \subseteq U \cap V$.

Nyní můžeme přistoupit k definici pojmu spojitosti zobrazení.

Definice 1.5.4. Buďte (X, τ) , (Y, σ) topologické prostory, $f : X \rightarrow Y$ zobrazení. Říkáme, že f je *spojité*, jestliže pro každou otevřenou množinu $V \in \sigma$ je množina $f^{-1}(V) = \{x \mid x \in X, f(x) \in V\}$ otevřená v (X, τ) , tedy $f^{-1}(V) \in \tau$.

Obr. 1.5.6 Zobrazení a jeho spojitost.

Příklad 1.5.16. Identické zobrazení na topologickém prostoru je vždy spojitě.

Příklad 1.5.17. Buď $X = \{0, 1\}$, $\tau = \{\emptyset, \{0\}, \{0, 1\}\}$, $Y = \{a, b\}$, $\sigma = \{\emptyset, \{b\}, \{a, b\}\}$ a $f : X \rightarrow Y$ takové zobrazení, že $f(0) = a$, $f(1) = b$. Pak f není spojité, protože $\{b\} \in \sigma$, ale $f^{-1}(\{b\}) = \{1\} \notin \tau$.

Příklad 1.5.18. Elementární funkce $\sin x$, $\cos x$ a e^x jsou spojité na $\mathbb{R}$ s Eukleidovou topologií. Funkce $\operatorname{tg} x$, $\ln x$ jsou spojité na svém definičním oboru (který je však vlastní podmnožinou $\mathbb{R}!$).

Příklad 1.5.19. Funkce $\operatorname{sgn} x : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, která nabývá hodnot

$$\operatorname{sgn} x = \begin{cases} -1, & \text{pro } x < 0, \\ 0, & \text{pro } x = 0, \\ 1, & \text{pro } x > 0, \end{cases}$$

není spojitá na $\mathbb{R}$ s Eukleidovou topologií, protože $\operatorname{sgn}^{-1}((-\frac{1}{2}, \frac{1}{2})) = \{0\}$ není otevřená množina v Eukleidově topologii. Na následujícím obrázku uvádíme grafy některých nespojitých reálných funkcí. Na ose y je vyznačen otevřený interval, jehož inverzní obraz není množina otevřená v Eukleidově topologii. Tyto funkce jsou definovány předpisy

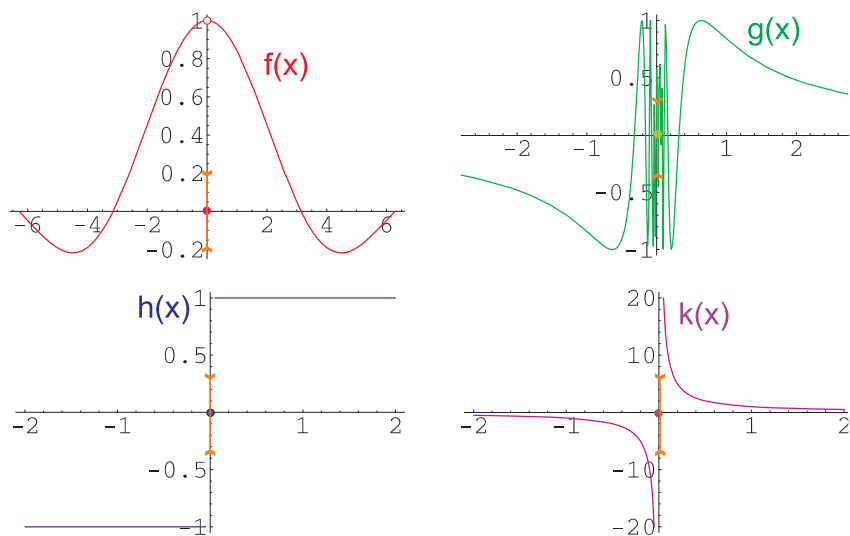
$$f(x) = \begin{cases} \frac{\sin x}{x}, & \text{pro } x \neq 0, \\ 0, & \text{pro } x = 0, \end{cases}$$

$$g(x) = \begin{cases} \sin \frac{1}{x}, & \text{pro } x \neq 0, \\ 0, & \text{pro } x = 0, \end{cases}$$

$$h(x) = \operatorname{sgn} x$$

a

$$k(x) = \begin{cases} \frac{1}{x}, & \text{pro } x \neq 0, \\ 0, & \text{pro } x = 0. \end{cases}$$

Obr. 1.5.7 Některé nespojité reálné funkce

Definice 1.5.5. Buď $f : X \rightarrow Y$ spojitě vzájemně jednoznačné zobrazení mezi topologickými prostory (X, τ) , (Y, σ) . Nechť je spojitě i zobrazení f^{-1} . Pak se f (i f^{-1}) nazývá *homeomorfismem*. O prostorech (X, τ) , (Y, σ) říkáme, že jsou *homeomorfní*.

Homeomorfní prostory jsou z topologického hlediska stejné, až na označení svých prvků. Uvedme příklady homeomorfních prostorů.

Příklad 1.5.20. Reálná přímka $\mathbb{R}$ a otevřený interval (a, b) , kde $a < b$, jsou homeomorfní. Například funkce $\operatorname{tg} x$ je homeomorfismus intervalu $(-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$ na $\mathbb{R}$.

Příklad 1.5.21. Reálná rovina $\mathbb{R}^2$ a dvourozměrná sféra $S^2 \setminus \{p\}$, z níž je vyjmut jediný bod $p \in S^2$, jsou homeomorfní.

Naopak, přímka a rovina homeomorfní nejsou, uzavřený a otevřený interval také ne. Zatímco v teorii množin byly tyto útvary až na označení prvků totožné, nová struktura vnesená či zachycená topologií již mezi některými z nich dokáže rozlišit. Podobně bychom zjistili, že otevřený interval a reálná přímka, které topologie považuje za stejné, struktura metriky již rozliší – interval (a, b) má konečnou délku, zatímco přímka $\mathbb{R}$ nikoliv. Pozorný čtenář si může položit otázku, proč se tedy zabýváme topologickými prostory, když se metrická struktura zdá být výhodnější, protože dokáže rozlišit od sebe i objekty, které v topologii splývají. Bohužel, existuje řada topologických prostorů, které se nedají definovat metrikou. A právě tyto topologické prostory jsou mnohdy zajímavé z hlediska computer science či některých odvětví moderní matematiky. Příkladem je topologický

prostor z příkladu 1.5.14 nebo 1.5.15. Rozhodnout, zda jsou dva topologické prostory homeomorfní může být někdy dosti obtížné, například i důkaz klasického a dobře známého výsledku nehomeomorfности reálné roviny a reálné přímky přesahuje rozsah tohoto základního učebního textu.

Softwarové nástroje: [Spojitost zobrazení na konečných množinách](#)

Definice 1.5.6. Buď X množina, Ω soubor množin. Řekneme, že Ω pokrývá X nebo-li Ω je pokrytí X , jestliže $X \subseteq \bigcup \Omega$.

Definice 1.5.7. Řekneme, že topologický (X, τ) je *kompaktní*, jestliže z každého jeho pokrytí $\Omega \subseteq \tau$ otevřenými množinami lze vybrat konečné podpokrytí. O množině $Y \subseteq X$ říkáme, že je kompaktní, je-li kompaktní jako topologický podprostor prostoru (X, τ) , tedy v topologii indukované z prostoru (X, τ) .

Pojem kompaktnosti je jedním z nejdůležitějších pojmů topologie. Kompaktní prostory mají vlastnosti, které se v mnohém ohledu blíží konečným množinám, ačkoli mohou být například nespočetné. V reálné analýze se cení především vlastnost, že spojité funkce na nich nabývají svého minima i maxima. Uvedeme některé příklady kompaktních prostorů.

Příklad 1.5.22. Každý konečný topologický prostor je kompaktní.

Příklad 1.5.23. Reálný uzavřený interval je kompaktní.

Příklad 1.5.24. Topologický prostor z příkladu 1.5.6 je kompaktní.

Věta 1.5.2. *Obráz kompaktního topologického prostoru ve spojitém zobrazení je kompaktní topologický prostor.*

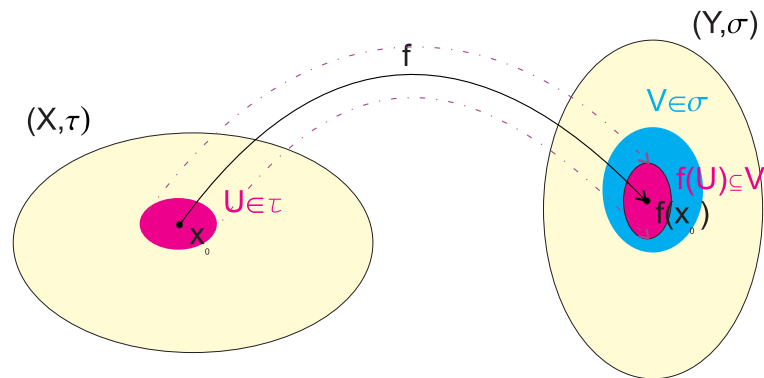
Věta 1.5.3. *Množina $K \subseteq \mathbb{R}^n$ je kompaktní v Eukleidově topologii na $\mathbb{R}^n$, právě když je omezená a uzavřená.*

Důkaz je v principu analogický důkazu kompaktnosti uzavřeného reálného intervalu, jeho obtížnost však přesahuje možnosti tohoto učebního textu.

Důsledek 1.5.1. *Spojité funkce s reálnými hodnotami nabývá na kompaktní množině svého minima a maxima.*

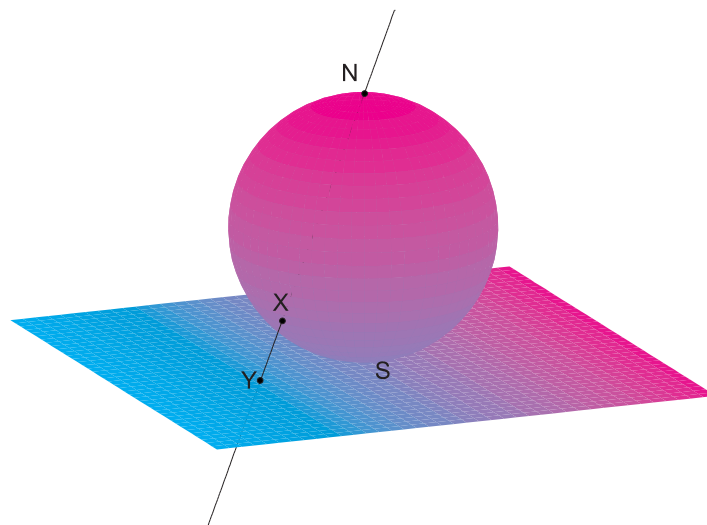
Cvičení

- 1.5.1. V příkladech 1.5.1 až 1.5.7 proveďte axiomy topologie, uvedené v 1.5.1.
- 1.5.2. V příkladech 1.5.8 až 1.5.15 proveďte axiomy báze topologie, uvedené v 1.5.1.
- 1.5.3. Dokažte, že Eukleidova metrika na $\mathbb{R}^2$ indukuje Eukleidovu topologii.
- 1.5.4. Najděte všechna spojitá zobrazení a všechny homeomorfismy mezi dvěma Serpiňského topologickými prostory.
- 1.5.5. Najděte všechny topologie na dvouprvkové a tříprvkové množině. Určete, které z nich jsou navzájem homeomorfní.
- 1.5.6. Dokažte, že reálná funkce $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ daná předpisem $f(x) = 2x$ je spojitá.

Obr. 1.5.8 Spojitost zobrazení v bodě

- 1.5.7. * Buďte (X, τ) , (Y, σ) topologické prostory. Zobrazení $f : X \rightarrow Y$ se nazývá *spojité v bodě* $x \in X$, jestliže ke každému okolí $V \in \sigma$ bodu $f(x)$ existuje okolí $U \in \tau$ bodu x takové, že $f(U) \subseteq V$ (viz. Obr. 1.5.8). Dokažte, že zobrazení f je spojitě, právě když je spojitě v každém bodě prostoru X .

Obr. 1.5.9 Stereografická projekce

1.5.8. * Dokažte tvrzení příkladu 1.5.21. Návod: Požadovaný homeomorfismus naleznete, když sestrojíte sféru, dotýkající se roviny. Protějším bodem na sféře k bodu dotyku vedte polopřímku, která je různoběžná s rovinou. Polopřímka protne sféru i rovinu v sobě si odpovídajících bodech (viz. Obr. 1.5.9). Zbývá prověřit, že vznikající zobrazení (tzv. stereografická projekce) je homeomorfismus.

1.5.9. Prověřte, že topologický prostor z příkladu 1.5.6 je kompaktní.

1.5.10. Dokažte, že nekonečný diskrétní prostor není kompaktní.

1.5.11. Dokažte, že množina $\mathbb{R}$ s Eukleidovou topologií není kompaktní.

1.5.12. Dokažte, že uzavřený interval a reálná přímka nejsou homeomorfní.

1.6 Relace na množině

Nyní se budeme zabývat dalšími typy binárních relací na množině.

Definice 1.6.1. Buď $R \subseteq X \times X$ relace na X . Řekneme, že R je:

- (i) *reflexivní*, jestliže $(x, x) \in R$ pro každé $x \in X$;
- (ii) *symetrická*, jestliže platí implikace $(x, y) \in R \implies (y, x) \in R$;
- (iii) *antisymetrická*, jestliže platí $[(x, y) \in R \wedge (y, x) \in R] \implies x = y$;
- (iv) *tranzitivní*, jestliže $[(x, y) \in R \wedge (y, z) \in R] \implies (x, z) \in R$.

Dále, relaci R nazveme *ekvivalencí* na množině X , je-li současně reflexivní, symetrická i tranzitivní. Podobně, relace R se nazývá (*částečné*) *uspořádání* na množině X , je-li současně reflexivní, antisymetrická a tranzitivní. Relace, která je reflexivní a symetrická (nemusí být tranzitivní), se nazývá *tolerance*. Podobně, je-li relace reflexivní a tranzitivní (nemusí být antisymetrická), nazývá se *kvaziuspořádání*.

Příklad 1.6.1. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4\}$, $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, x \leq y\}$. Pak R je reflexivní, antisymetrická a tranzitivní, ale není symetrická. R je uspořádání na X .

Příklad 1.6.2. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4\}$, $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, x < y\}$. Pak R je antisymetrická a tranzitivní, ale není reflexivní ani symetrická. R není uspořádání na X .

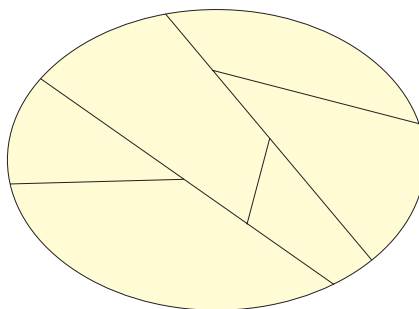
Příklad 1.6.3. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4\}$, $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, x = y\}$. Pak R je reflexivní, symetrická, antisymetrická a tranzitivní. R je ekvivalence i uspořádání na X .

Příklad 1.6.4. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4\}$, $R = \{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (2, 4), (4, 2), (1, 3), (3, 1)\}$. Relace R je reflexivní, symetrická i tranzitivní, tj. je ekvivalencí na X . Není však antisymetrická, proto to není uspořádáním na X .

Softwarové nástroje: [Binární relace na množině](#)

Definice 1.6.2. Buď X množina a $\mathfrak{S}$ soubor podmnožin množiny X ($\mathfrak{S}$ je tzv. gotické S). Jestliže $\bigcup \mathfrak{S} = X$ a soubor $\mathfrak{S}$ je po dvou disjunktní (tj. libovolné dvě množiny z $\mathfrak{S}$ mají prázdný průnik), nazývá se $\mathfrak{S}$ rozkladem na množině X .

Obr. 1.6.1 Rozklad na množině

Buď R binární relace na X . Abychom zjednodušili způsob zápisu, budeme někdy psát xRy místo $(x, y) \in R$.

Věta 1.6.1. Buď $\mathfrak{S}$ rozklad na X . Definujme xRy pro všechna taková $x, y \in X$, že $x, y \in S$ pro nějakou množinu $S \in \mathfrak{S}$. Potom relace R je relací ekvivalence na množině X .

Relace R z 1.6.1 se nazývá ekvivalence určená rozkladem $\mathfrak{S}$.

Věta 1.6.2. Buď R ekvivalence na množině X . Pro každé $a \in X$ klademe

$$[a] = \{x \mid x \in X, xRa\}.$$

Potom

$$\mathfrak{S} = \{[a] \mid a \in X\}$$

je rozkladem na X .

Množiny $[a] = \{x \mid x \in X, xRa\}$ se nazývají třídy rozkladu příslušného k ekvivalenci R .

Příklad 1.6.5. Buď $X = \{1, 2, \dots, 10\}$. Nechť je dána relace $R = \{(x, y) \mid x, y \in X, 3 \text{ dělí } x - y\}$. Je snadné ověřit, že R je reflexivní, symetrická a tranzitivní, a tedy je ekvivalencí na X . Pak

$$[1] = [4] = [7] = [10] = \{1, 4, 7, 10\},$$

$$[2] = [5] = [8] = \{2, 5, 8\},$$

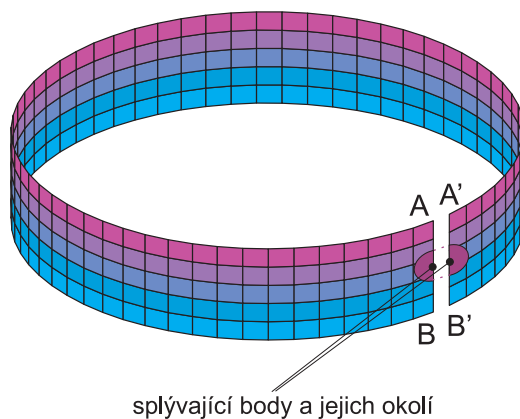
$$[3] = [6] = [9] = \{3, 6, 9\}.$$

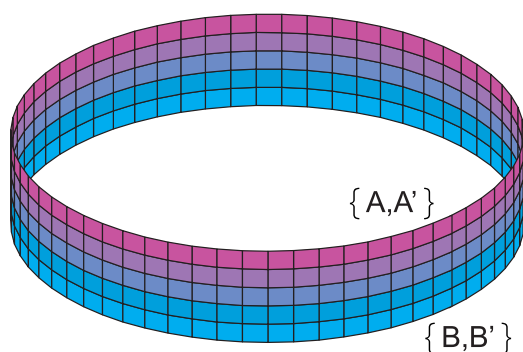
Ekvivalence a rozklady vlastně mění rozlišení v náhledu na původně definovaný objekt. Původní prvky jsou nahrazeny třídami ekvivalence, čímž vzniká nový objekt, nebo se alespoň mění náhled na objekt původní podobně, jako když na obrazovce počítače snížíme grafické rozlišení – některé pixely splynou. Pokud je ekvivalence vhodně volena, určitá závislost či zákonitost, kterou chceme pozorovat, zůstává zachována, ale celkový pohled se zjednoduší, neboť máme méně nových prvků – tříd ekvivalence. V předchozím příkladě jsme například modelovali dělitelnost třemi, původně na desetiprvkové množině, ale zjistili jsme, že podstatné jsou pouze tři třídy ekvivalence, vlastně určené zbytkem po dělení.

Příklad 1.6.6. Mějme obdélník $\langle 0, 2 \rangle \times \langle 0, 1 \rangle$ v reálné rovině. Pokud na jeho hranách, rovnoběžných s osou y ztotožníme prvky ve stejné výšce, po opatření vhodnou topologií dostáváme válcovou plochu

$$\mathfrak{V} = \{\{(x, y)\} | 0 < x < 2, 0 \leq y \leq 1\} \cup \{\{(0, y), (2, y)\} | 0 \leq y \leq 1\}$$

Následující obrázek ilustruje “slepení” obdélníka na válec. Aniž bychom si dělali nároky na matematickou přesnost, můžeme říci, že “slepení” zhruba spočívá v ztotožnění bodů, které padnou do téže třídy rozkladu a konstrukci otevřených okolí těmito novým bodům. Za “nové” body můžeme dokonce považovat samotné třídy rozkladu. Vzniklý objekt je definovaný abstraktně a nelze ho dále považovat za součást reálné roviny s její Eukleidovou topologií. Potřebujeme jednu dimenzi navíc, abychom mohli obdélník “ohnout” a slepit. V označení z obrázku je $A = (0, 1)$, $A' = (2, 1)$, $B = (0, 0)$ a $B' = (2, 0)$.

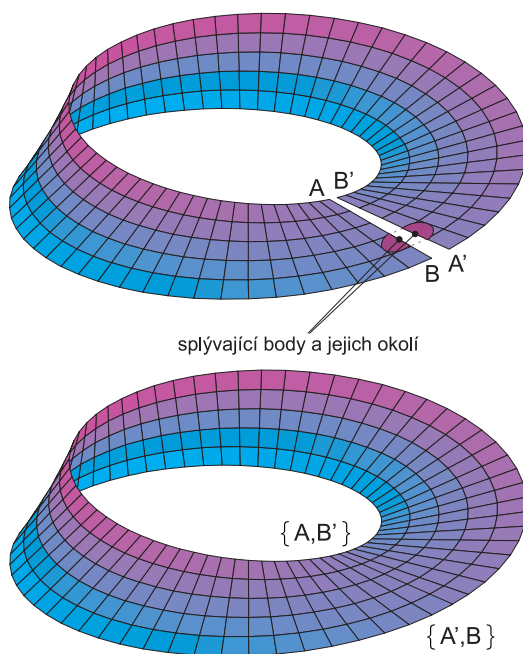

Obr. 1.6.2 Body válcové plochy jako třídy rozkladu obdélníka

Analogickou konstrukcí, avšak pokud výšku měříme na každé z obou hran čtverce z opačné základny, dostáváme – po opatření vhodnou topologií – tzv. Móbiův pruh

$$\mathfrak{M} = \{ \{(x, y) \} | 0 < x < 2, 0 \leq y \leq 1 \} \cup \{ \{(0, y), (2, 1 - y)\} | 0 \leq y \leq 1 \} \}.$$

Dvouprvkové třídy ekvivalence značí ztotožněné či “slepené” body, jednoprvkové třídy odpovídají vnitřním bodům původního obdélníka a jeho základn.

Obr. 1.6.3 Body Móbiovy plochy jako třídy rozkladu obdélníka

Příklad 1.6.7. Na množině Z celých čísel definujeme ekvivalenci R způsobem podobným příkladu 1.6.5: $xRy \iff n$ dělí $x - y$. Příslušné třídy rozkladu se nazývají *zbytkové třídy*. Na těchto třídách lze definovat sčítání i násobení:

$$[x] + [y] := [x + y], \quad [x] \cdot [y] := [x \cdot y].$$

Množinu tříd ekvivalence označíme $\mathbb{Z}_n$. Například pro $n = 5$ vystačíme s reprezentanty tříd 0, 1, 2, 3, 4. Vzniknou matematické struktury $(\mathbb{Z}_5, +)$, resp. $(\mathbb{Z}_5, +, \cdot)$, kde platí například

$$[1] + [2] = [3], \quad [2] + [3] = [0], \quad [2] \cdot [3] = [1], \text{ apod.}$$

Někdy se hranaté závorky vynechávají a pak nastává zajímavé počítání, zejména když někdo neví, že se počítá v grupě, resp. tělese zbytkových tříd.

 Softwarové nástroje: [Ekvivalence a rozklady na množině – rozklad příslušný ekvivalenci](#), [Ekvivalence a rozklady na množině – ekvivalence příslušná rozkladu](#), [Ekvivalence a rozklady na množině – výpis a počet ekvivalencí](#)

Dalším a velmi důležitým typem binárních relací jsou relace uspořádání. Doplníme některé pojmy.

Definice 1.6.3. Buď X množina $R \subseteq X \times X$ relace uspořádání na X . Pak dvojici (X, R) , či méně přesně množinu X nazýváme *uspořádanou množinou*. Pro relaci R pak často užíváme symbolu $\leq$, kde klademe $x \leq y \iff (x, y) \in R$. Je-li $x \leq y$ a $x \neq y$, píšeme $x < y$.

Definice 1.6.4. Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina. Říkáme, že uspořádání $\leq$ je *lineární* (nebo-li *úplné* jako protiklad částečného), jestliže pro každé $x, y \in X$ platí $x \leq y$ nebo $y \leq x$.

Příklad 1.6.8. $(\mathbb{N}, \leq)$, $(\mathbb{Q}, \leq)$, $(\mathbb{R}, \leq)$ jsou lineárně uspořádané množiny. Přitom $(\mathbb{Q}, \leq)$, $(\mathbb{R}, \leq)$ jsou uspořádány *hustě*: Je-li např. $r, s \in \mathbb{Q}$, $r < s$, pak např. $t = \frac{r+s}{2} \in \mathbb{Q}$ a $r < t < s$. Tedy mezi libovolnými dvěma různými prvky z $\mathbb{Q}$ leží další prvek z $\mathbb{Q}$.

Příklad 1.6.9. Buď $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A = \{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{3\}, \{1, 2\}, \{2, 3\}, \{1, 3\}, A\}$. Množina $(X, \subseteq)$ je uspořádaná, ale není lineárně uspořádaná.

Příklad 1.6.10. Buď $M = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$, $|$ relace dělitelnosti na M . Pak $(M, |)$ je uspořádaná, ale ne lineárně.

Definice 1.6.5. Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina. Necht' $a, b \in X$. Řekneme, že b *pokrývá* a , jestliže $a < b$ a neexistuje $x \in X$ takové, že $a < x < b$.

Příklad 1.6.11. V množině $(\mathbb{N}, \leq)$ 2 pokrývá 1, 7 pokrývá 6, ale 8 nepokrývá 5.

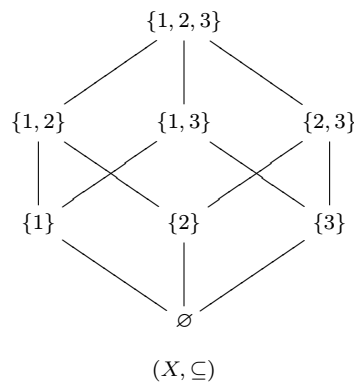
Příklad 1.6.12. Buď $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A$. V množině $(X, \subseteq)$ množiny $\{1\}$, $\{2\}$, $\{3\}$ pokrývají $\emptyset$, $\{1, 2\}$ pokrývá množiny $\{1\}$, $\{2\}$, A pokrývá množiny $\{1, 2\}$, $\{2, 3\}$, $\{1, 3\}$.

Je-li X konečná množina, lze prvky množiny X reprezentovat body v rovině, a to tak, že menší prvky jsou zakresleny níže než větší, přičemž pokrývaný prvek je s pokrývajícím spojen úsečkou. Vzniká tzv. *Hasseův diagram*.

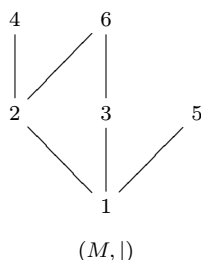
Příklad 1.6.13. Buď $\mathbb{N}_4 = \{1, 2, 3, 4\}$ s přirozeným uspořádáním. Pak Hasseův diagram tohoto uspořádání má tvar

Dále označme $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A$. V uspořádání X inkluzí je Hasseův diagram tvaru

Položme $M = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$. Potom Hasseův diagram uspořádání M dělitelností je

Definice 1.6.6. Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina, $A \subseteq X$ podmnožina. Řekneme, že $a \in X$ je *horní závora* (resp. *dolní závora*) množiny A , jestliže pro všechna $x \in A$ je $x \leq a$ (resp. $a \leq x$). Existuje-li mezi všemi horními závarami množiny A nejmenší, označujeme ji $\sup A$ a nazýváme *supremem* množiny A . Naopak, existuje-li největší dolní závora množiny A , označujeme ji $\inf A$ a nazýváme *infimem* množiny A .

Příklad 1.6.14. Uvažujme $(\mathbb{R}, \leq)$ a buď $I = (0, 1)$. Pak $\sup I = 1$, $\inf I = 0$. Všimněte si, že $\sup I$ nebo $\inf I$ nemusí být prvkem množiny I !

Příklad 1.6.15. Nechtě $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A$. Pak $(X, \subseteq)$ je uspořádaná množina. Pro $B = \{\{1\}, \{3\}\}$ máme $\sup B = \{1, 3\}$, $\inf B = \emptyset$; pro $C = \{\{1, 2\}, \{2, 3\}\}$ je $\sup C = A$, $\inf C = \{2\}$; pro $D = \{\{1, 2\}, \{2, 3\}, \{3\}\}$ máme $\sup D = A$, $\inf D = \emptyset$.

Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina, $A \subseteq X$. Má-li A největší prvek, je tento zároveň supremem množiny A . Opak však obecně neplatí. Podobně má-li A nejmenší prvek, je tento současně infimem množiny A . Opak rovněž obecně neplatí.

Věta 1.6.3. V množině $\mathbb{R}$ reálných čísel má každá shora omezená množina supremum a každá zdola omezená množina infimum.

Větu uvádíme bez důkazu. Příslušný důkaz by byl totiž závislý na způsobu zavedení reálných čísel. Reálná čísla je v zásadě možno zavést axiomaticky a pak je tvrzení věty jedním z axiomů, který se nedokazuje, nebo některou z metod zúplnění množiny racionálních čísel, což však přesahuje požadovaný rozsah tohoto učebního textu. Proto se spokojíme s pouhým konstatováním uvedeného tvrzení a případného zájemce z řad studentů odkazujeme na literaturu.

Definice 1.6.7. Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina. Prvek $m \in X$ se nazývá *maximálním* (resp. *minimálním*) prvkem množiny X , jestliže v X neexistuje prvek větší (resp. menší) než on.

Příklad 1.6.16. Uvažujme $(M, |)$ z příkladu 1.6.10. Tato uspořádaná množina má tři maximální prvky 4, 5, 6, žádný z nich však není největším prvkem. Dále má jeden minimální prvek 1, který je zároveň nejmenším prvkem množiny M .

Věta 1.6.4. *Bud' $R \subseteq X \times X$ relace uspořádání na X . Pak také relace R^{-1} je uspořádáním na X (toto uspořádání se nazývá duální k $\leq$ a značíme jej symbolem $\geq$).*

Definice 1.6.8. Bud' $(X, \leq)$ uspořádaná množina. Řekneme, že $(X, \leq)$ je *svazově uspořádaná*, jestliže každá dvouprvková podmnožina množiny X má v X supremum i infimum.

Příklad 1.6.17. $(M, |)$ je uspořádaná, ale není svazově uspořádaná, protože např. podmnožina $\{3, 4\}$ nemá v M supremum.

Příklad 1.6.18. $Y = \{\{1, 2, 3\}, \{1, 2\}, \{2, 3\}, \{2\}, \{3\}, \emptyset\}$, $(Y, \subseteq)$ je svazově uspořádaná: např. $\sup\{\{2\}, \{3\}\} = \{2, 3\}$, $\inf\{\{1, 2\}, \{2, 3\}\} = \{2\}$.

Softwarové nástroje: [Uspořádání na množině](#)

Cvičení

1.6.1. Na množině $X = \{1, 2, 3, 4, 5\}$ jsou dány relace

$$P = \{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (5, 5), (1, 3), (3, 1)\},$$

$$Q = \{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (5, 5), (1, 3), (3, 1), (3, 4), (4, 3)\},$$

$$R = \{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4)\},$$

$$S = \{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (5, 5), (1, 5), (5, 1), (3, 5), (5, 3), (1, 3), (3, 1)\},$$

$$T = X^2.$$

Určete, které z nich jsou relacemi ekvivalence na X a v kladných případech sestrojte příslušné rozklady množiny X .

1.6.2. K rozkladům množiny $X = \{1, 2, 3, 4\}$ najděte odpovídající ekvivalence na X :

$$\mathfrak{P} = \{\{1, 2\}, \{3, 4\}\},$$

$$\mathfrak{Q} = \{\{1\}, \{2\}, \{3, 4\}\},$$

$$\mathfrak{R} = \{\{1, 2, 3\}, \{4\}\},$$

$$\mathfrak{S} = \{\{1\}, \{2\}, \{3\}, \{4\}\},$$

$$\mathfrak{T} = \{\{1, 2, 3, 4\}\}.$$

1.6.3. Najděte všechny ekvivalence na množině o 2, 3 a 4 prvcích.

1.6.4. Necht $X = \{(a, b) \mid a, b \in \mathbb{Z}, b \neq 0\}$. Definujeme $(a, b)R(c, d)$ právě když $ad = bc$. Dokažte, že R je ekvivalence na množině X . Jakou známou množinu tvoří třídy ekvivalence?

1.6.5. * Naleznete obecné vztahy pro nejmenší reflexivní relaci $\rho(Q)$, nejmenší symetrickou relaci $\sigma(Q)$, nejmenší tranzitivní relaci $\tau(Q)$ a nejmenší ekvivalenci $\epsilon(Q)$ obsahující danou relaci Q . Tyto vztahy dokažte. Relacím $\rho(Q)$, $\sigma(Q)$, $\tau(Q)$ se říká po řadě *reflexivní*, *symetrický* a *tranzitivní uzávěr* relace Q .

1.6.6. Řešte úlohu 5 pro konkrétní relaci $Q = \{(1, 2), (2, 1), (3, 1), (4, 5), (5, 5)\}$ na $X = \{1, 2, 3, 4, 5\}$.

1.6.7. Necht E_1, E_2 jsou ekvivalence na X . Dokažte, že $E_1 \cap E_2$ je ekvivalence na X .

1.6.8. Necht R je reflexivní a tranzitivní relace na X . Dokažte, že $R \cap R^{-1}$ je ekvivalence na X .

1.6.9. Dokažte nebo vyvráťte protipříkladem pro libovolné dvě relace R_1, R_2 na množině X :

$$\rho(R_1 \cup R_2) = \rho(R_1) \cup \rho(R_2),$$

$$\sigma(R_1 \cap R_2) = \sigma(R_1) \cap \sigma(R_2),$$

$$\tau(R_1 \cup R_2) = \tau(R_1) \cup \tau(R_2),$$

$$\tau(R_1 \cap R_2) = \tau(R_1) \cap \tau(R_2),$$

$$\sigma(\tau(R_1)) = \tau(\sigma(R_1)),$$

$$\sigma(\rho(R_1)) = \rho(\sigma(R_1)),$$

$$\rho(\tau(R_1)) = \tau(\rho(R_1)).$$

1.6.10. Na množině $X = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$ jsou dány relace

$$P = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 4), (2, 5), (2, 6), (3, 3), (3, 5), (3, 6), (4, 4), (4, 5), (5, 5), (6, 5), (6, 6)\},$$

$$Q = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 5), (3, 3), (3, 5), (3, 6), (4, 4), (4, 5), (5, 5), (6, 5), (6, 6)\},$$

$$R = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 4), (2, 6), (3, 3), (3, 5), (3, 6), (4, 4), (4, 5), (5, 5), (6, 5), (6, 6)\},$$

$$S = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 4), (2, 5), (3, 3), (3, 5), (3, 6), (4, 4), (4, 5), (5, 5), (6, 5), (6, 6)\},$$

$$T = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 4), (2, 6), (3, 3), (3, 6), (4, 4), (5, 5), (6, 6)\},$$

$$U = \{(1, 1), (1, 2), (1, 3), (1, 4), (1, 5), (1, 6), (2, 2), (2, 4), (2, 5), (2, 6), (3, 3), (3, 4), (3, 5), (3, 6), (4, 4), (4, 5), (5, 5), (6, 5), (6, 6)\},$$

Rozhodněte, které z nich jsou uspořádání na X . V kladném případě nakreslete Hasseův diagram.

Která z těchto uspořádání jsou svazová?

1.6.11. * Buď (X, τ) topologický prostor. Pro libovolné $x, y \in X$ klademe $x \leq y$, právě když každé otevřené okolí bodu x obsahuje bod y . Dokažte, že relace $\leq$ je kvaziuspořádání. Toto kvaziuspořádání se nazývá *specializace* prostoru (X, τ) . Zformulujte ekvivalentní podmínku, kterou musí splňovat prostor (X, τ) , aby jeho specializace byla uspořádáním. Tato podmínka se nazývá *T_0 -axiom* a prostor, který ji splňuje, se nazývá *T_0 -prostor*.

1.6.12. Nechť $X = \{1, 2, 3, 4, 5\}$ a τ buď topologie na X indukovaná z Khalimského přímky. Ověřte, zda je prostor (X, τ) T_0 -prostorem. Pokud ano, nakreslete Hasseův diagram jeho specializace.

1.6.13. Uvažujte množinu $\mathcal{E}_n$ všech ekvivalencí na množině o $n = 3$ prvcích s uspořádáním inkluzí. Nakreslete její Hasseův diagram a rozhodněte, zda je $(\mathcal{E}_3, \subseteq)$ svazově uspořádaná.

1.6.14. * Opakujte předchozí cvičení pro $n = 4$.

1.6.15. Uvažujte množinu $\mathcal{T}_n$ všech topologií na množině o $n = 2$ prvcích s uspořádáním inkluzí. Nakreslete její Hasseův diagram a rozhodněte, zda je $(\mathcal{T}_2, \subseteq)$ svazově uspořádaná.

1.6.16. * Opakujte předchozí cvičení pro $n = 3$.

Počítačová cvičení

1.6.17. Napište program, který reprezentuje množinové operace $X \cup Y$, $X \cap Y$, $X \setminus Y$, $X \div Y$ pro dvě uživatelem zadané konečné množiny X , Y .

1.6.18. Napište program, který nalezne všechny podmnožiny zadané konečné množiny.

1.6.19. Napište program, který o zadané binární relaci zjistí, zda je tato relace zobrazení a v kladném případě zjistí, zda je toto zobrazení injektivní, surjektivní nebo bijektivní.

1.6.20. Napište program, který zjistí, zda zadaný konečný soubor množin τ na zadané konečné množině X je topologie.

1.6.21. Napište program, který zjistí, zda zadaný konečný soubor množin τ_0 na zadané konečné množině X je báze jisté topologie.

1.6.22. Napište program, který zjistí, zda dané zobrazení mezi dvěma zadanými konečnými topologickými prostory je spojitě.

1.6.23. Napište program, který zjistí, zda je zadaná binární relace na konečné množině reflexivní, symetrická, antisymetrická, tranzitivní.

1.6.24. Napište program, který zjistí, zda je zadaná binární relace na konečné množině tolerance, ekvivalence, kvaziuspořádání, uspořádání.

1.6.25. Napište program, který zjistí, zda je zadaná binární relace na konečné množině X svazové uspořádání a v kladném případě ověří, zda je tento svaz komplementární – tedy že ke každému $x \in X$ existuje prvek $y \in X$, že $\sup\{x, y\}$ je největším prvkem a $\inf\{x, y\}$ je nejmenším prvkem množiny X v zadaném uspořádání.

Pojmy k zapamatování

- Množina. Mohutnost množiny.
- Množinové operace. Sjednocení, průnik, rozdíl, symetrická diference. Kartézský součin.
- Binární relace jako podmnožina kartézského součinu.
- Zobrazení jako binární relace. Injekce, surjekce, bijekce.
- Topologie. Systém otevřených množin. Body vnitřní, hraniční a vnější. Topologický uzávěr.
- Spojitost jako přenos vlastností otevřených množin.
- Reflexivnost, symetrie, antisymetrie a tranzitivnost binárních relací. Relační uzávěry.
- Ekvivalence a rozklady.
- Uspořádání. Pokrývání prvku. Hasseovský diagram. Svazové uspořádání.

Klíčové myšlenky kapitoly

- Velikost množin porovnáváme pomocí zobrazení - zejména injekcí a bijekcí.
- Spojité zobrazení „přenáší“ systém otevřených množin v opačném směru, než samo vede.
- Ekvivalence a rozklady spolu vzájemně jednoznačně souvisí.
- Uspořádání na množině svými vlastnostmi napodobuje přirozené uspořádání čísel, ale je na něm nezávislé.
- I čísla samotná mohou být uspořádána jinak, než podle velikosti, například vzájemnou dělitelností.
- Množiny mohou být uspořádány na základě toho, jak jedna druhou obsahuje - tedy inkluzí.

Odkazy na literaturu

Převážnou část obsahu této kapitoly lze nalézt ve většině učebnic obecné algebry a diskrétní matematiky, například [15], [17], [34]. Výjimku tvoří topologická část, vycházející především z koncepce [42], kde lze také nalézt řadu informací k uspořádaným množinám v kontextu, který je informatice velice blízký. Dalšími oporami pro topologickou část je standardní a velmi rozsáhlá monografie [4]. Rozšiřující poznatky směrem k digitální topologii čtenář nalezne například v [13]. Všechny citace se vztahují k seznamu literatury na konci učebního textu. Uvedeny jsou zde učebnice a monografie, obsahující nebo rozšiřující partie probírané v této kapitole.

[3], [5], [4], [9], [10], [12], [13], [15], [17], [20], [21], [26], [27], [33], [32], [34], [35], [36], [37], [42]

Další příklady k procvičení

[Elektronická banka příkladů](#)

Matematický software

Množinové operace

Binární relace a zobrazení

Topologie na konečné množině

Topologie na konečné množině – výpis a počet

Spojitosť zobrazení

Binární relace na množině

Ekvivalence a rozklady na množině – rozklad příslušný ekvivalenci

Ekvivalence a rozklady na množině – ekvivalence příslušná rozkladu

Ekvivalence a rozklady na množině – výpis a počet

Uspořádání na množině

2 Struktury s operacemi na množině

V této kapitole se zabýváme převážně algebrami různého typu - množinami, vybavenými obecně jednou nebo více operacemi a jejich morfismy. Mezi algebrami s jednou operací prozkoumáme především grupy. Jako reprezentantům algeber se dvěma operacemi budeme hlavní pozornost věnovat svazům. Konec kapitoly věnujeme Booleovým algebrám.

Cíle

Po prostudování této kapitoly budete schopni:

- rozlišit vybrané algebraické struktury včetně vlastností jejich objektů a morfismů
- vyšetřovat vlastnosti operací na množině
- vytvářet faktorové algebry
- vyšetřovat vlastnosti algeber s jednou a dvěma operacemi
- pracovat se svazovým uspořádáním jako s algebrou
- vyšetřovat vlastnosti svazů
- vyšetřovat vlastnosti Booleových algeber

2.1 Kategorie

Definice 2.1.1. *Kategorií nazýváme uspořádanou pěticí $\mathfrak{K} = (\mathfrak{O}, \mathfrak{M}, \text{Dom}, \text{Im}, \circ)$, kde $\mathfrak{O}, \mathfrak{M}$ jsou nějaké třídy, Dom a Im jsou zobrazení definovaná na $\mathfrak{M}$ s hodnotami v $\mathfrak{O}$, $\circ$ je operace, která libovolným dvěma $f, g \in \mathfrak{M}$ takovým, že $\text{Dom } g = \text{Im } f$, přiřazuje prvek $g \circ f \in \mathfrak{M}$. Prvky třídy $\mathfrak{O}$ se nazývají *objekty* kategorie $\mathfrak{K}$, prvky třídy $\mathfrak{M}$ *morfismy* kategorie $\mathfrak{K}$. Je-li $f \in \mathfrak{M}$, pak $\text{Dom } f \in \mathfrak{O}$ se nazývá *oborem* morfismu f , $\text{Im } f \in \mathfrak{O}$ se nazývá *kooborem* morfismu f . Operace $\circ$ je operací *skládání morfismů*.*

Pojem *třída* použitý v předchozí definici je teoreticko-množinový. Pro naše účely postačí vědět, že jde o souhrn prvků, který může být obecně rozsáhlejší, než jsou množiny. Například objekt $\mathcal{N}$ z 1.1 je třída, která není množinou.

Příklad 2.1.1. Jedním ze základních příkladů kategorie je *Set* (objekty jsou zde množiny, morfismy jsou zde zobrazení, $\circ$ ...operace skládání zobrazení).

Definice 2.1.2. Množinu $\mathfrak{O}$ objektů a morfismů z kategorie $\mathfrak{K}$ nazýváme *diagramem* v $\mathfrak{K}$, jestliže s každým morfismem $f : A \rightarrow B$ z $\mathfrak{O}$ také objekty A, B a identické morfismy id_A a id_B patří do $\mathfrak{O}$. Diagram $\mathfrak{D}$ nazýváme *komutativním*, jestliže pro libovolné dvě posloupnosti morfismů

$$A \xrightarrow{f_1} A_1 \xrightarrow{f_2} A_2 \xrightarrow{f_3} \dots \xrightarrow{f_{n-1}} A_{n-1} \xrightarrow{f_n} B$$

a

$$A \xrightarrow{g_1} B_1 \xrightarrow{g_2} B_2 \xrightarrow{g_3} \dots \xrightarrow{g_{m-1}} B_{m-1} \xrightarrow{g_m} B$$

platí

$$f_n \circ f_{n-1} \circ \dots \circ f_2 \circ f_1 = g_m \circ g_{m-1} \circ \dots \circ g_2 \circ g_1.$$

Příklad 2.1.2.

$$\begin{array}{ccc} A & \xrightarrow{f} & B \\ g \downarrow & & \downarrow h \\ C & \xrightarrow{k} & D \end{array}$$

Tento diagram komutuje, když $h \circ f = k \circ g$.

Cvičení

2.1.1. V příkladě [2.1.1](#) jsme uvedli, že třída všech množin spolu se zobrazeními tvoří kategorii. Jmenujte ještě alespoň dvě další kategorie. Co tvoří v těchto kategoriích třídu objektů a co jsou v nich morfismy?

2.2 Algebry

Definice 2.2.1. Buď A množina a $\omega : A^n = \underbrace{A \times A \times \dots \times A}_{n \text{ krát}} \rightarrow A$ zobrazení. Pak ω nazýváme n -ární operací na A . Číslo n nazýváme četností (aritou) operace ω .

Příklad 2.2.1. $A = \mathbb{R}$, $\omega = +$, $\omega(a, b) = a + b$ je binární operace na $A = \mathbb{R}$ (arita $n = 2$). Příklad unární operace ($n = 1$): výběr komplementárního prvku ve svazově uspořádané množině. Příklad nulární operace ($n = 0$): výběr největšího prvku ve svazově uspořádané množině.

Definice 2.2.2. Buď A množina, $\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k$ operace na A s četnostmi (aritami) $n_1, n_2, \dots, n_k$. Pak $(k + 1)$ -tici $(A, \omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k)$ nazýváme algebrou. Zkráceně označujeme tuto algebru jen symbolem A její nosné množiny a hovoříme o algebře A .

Příklad 2.2.2. $(\mathbb{R}, +, \cdot)$ je algebra se dvěma binárními operacemi.

Příklad 2.2.3. Nechť X je nějaká množina. Pak $(2^X, \cup, \cap)$ je algebra se dvěma binárními operacemi.

Definice 2.2.3. Buďte $(A, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k)$ a $(B, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$ dvě algebry se stejnými četnostmi n_i operací α_i, β_i pro $i = 1, 2, \dots, k$. Nechť $h : A \rightarrow B$ je zobrazení takové, že pro libovolné $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ a $x_1, x_2, \dots, x_{n_i} \in A$ platí

$$h(\alpha_i(x_1, x_2, \dots, x_{n_i})) = \beta_i(h(x_1), h(x_2), \dots, h(x_{n_i})).$$

Pak h se nazývá morfismem algebry A do algebry B .

Graficky lze předchozí definici vyjádřit následujícím komutativním diagramem pro $i = 1, 2, \dots, k$:

$$\begin{array}{ccc} A^{n_i} & \xrightarrow{h^{n_i}} & B^{n_i} \\ \alpha_i \downarrow & & \downarrow \beta_i \\ A & \xrightarrow{h} & B \end{array}$$

Pro názvosloví morfismů platí následující označení:

(i) *monomorfismus*...injektivní morfismus

- (ii) *epimorfismus*...surjektivní morfismus
- (iii) *izomorfismus*...bijektivní morfismus
- (iv) *endomorfismus*...morfismus algebry A do A
- (v) *automorfismus*...izomorfismus A na A

Příklad 2.2.4. Položme $A = \mathbb{R}$, $B = \mathbb{R} \setminus \{0\}$, $h = e^x$. Pak $h : A \rightarrow B$ je morfismem algebry $(A, +, -)$ a $(B, \cdot, ^{-1})$, neboť platí

$$h(x + y) = e^{x+y} = e^x \cdot e^y = h(x) \cdot h(y);$$

$$h(-x) = e^{-x} = (e^x)^{-1} = (h(x))^{-1}.$$

Dále, h je monomorfismus, neboť e^x je prosté neboli injektivní zobrazení.

Příklad 2.2.5. Nechť $A = \mathbb{R}$, $f(x) = -x$. Pak f je automorfismus algebry $(\mathbb{R}, +)$ na sebe. Vskutku,

$$f(x + y) = -(x + y) = (-x) + (-y) = f(x) + f(y),$$

takže f je morfismus. Ale navíc f je bijekce, tedy izomorfismus $(\mathbb{R}, +)$ na $(\mathbb{R}, +)$, čili automorfismus.

Definice 2.2.4. Buď $(A, \omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k)$ algebra a necht' $B \subseteq A$ je taková podmnožina, že pro libovolné $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ a $x_1, x_2, \dots, x_{n_i} \in B$ je $\omega_i(x_1, x_2, \dots, x_{n_i}) \in B$ (n_i je četnost operace ω_i). Pak algebru $(B, \omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k)$ nazýváme podalgebrou algebry $(A, \omega_1, \dots, \omega_k)$.

Příklad 2.2.6. Jestliže $\mathbb{S} \subseteq \mathbb{Z}$ jsou sudá čísla, pak $(\mathbb{S}, +, \cdot)$ je podalgebrou algebry $(\mathbb{Z}, +, \cdot)$.

Softwarové nástroje: [Algebry s jednou operací](#)

Cvičení

2.2.1. Najděte všechny algebry s jednou operací na množině $\{0, 1\}$.

2.2.2. Nechť $A = \{1, 2\}$ a $X = 2^A$. Najděte všechny podalgebry algebry $(X, \cup, \cap)$.

2.2.3. * Budť $X = \mathbb{N} \cup \{0\}$ a nechť $a \diamond b = b + 1$ pro všechna $a, b \in X$. Určete všechny neprázdné podalgebry algebry $(X, \diamond)$. Jaký je jejich společný průnik?

2.2.4. Dokažte, že průnik libovolného souboru podalgeber algebry A je buď prázdný, nebo opět podalgebra algebry A .

2.3 Faktorové algebry

Definice 2.3.1. Budte X, Y množiny, $f : X \rightarrow Y$ zobrazení. Jádrem zobrazení f nazýváme relaci $\text{Ker } f = f^{-1} \circ f$.

Věta 2.3.1. Necht' $f : X \rightarrow Y$ je zobrazení. Pak $\text{Ker } f$ je ekvivalence.

Poznamenejme, že dva prvky $x, y \in X$ jsou v relaci $\text{Ker } f$ na X , právě když mají stejný obraz, tj. když $f(x) = f(y)$.

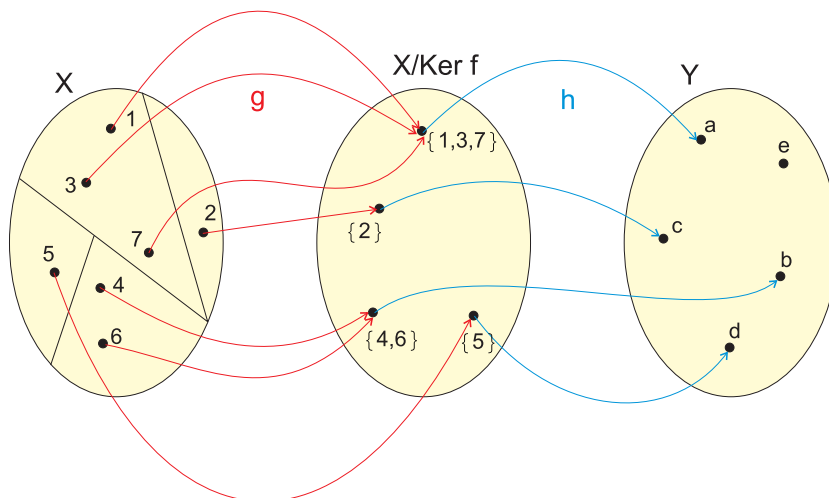
Příklad 2.3.1. Necht' $X = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7\}$, $Y = \{a, b, c, d, e\}$ a $f = \{(1, a), (2, c), (3, a), (4, b), (5, d), (6, b), (7, a)\}$. Jádrem zobrazení $\text{Ker } f$ je tvořeno prvky $(1, 1), (1, 3), (1, 7), (2, 2), (3, 1), (3, 3), (3, 7), (4, 4), (4, 6), (5, 5), (6, 4), (6, 6), (7, 1), (7, 3), (7, 7)$. Struktura $\mathfrak{S} = X/\text{Ker } f = \{\{1, 3, 7\}, \{2\}, \{4, 6\}, \{5\}\}$ se říká *faktorová množina* příslušná ekvivalenci R .

Definice 2.3.2. Bud' $R \subseteq X \times X$ ekvivalence na X . Zobrazení $g : X \rightarrow X/R$ přiřazující prvku $x \in X$ třídu $[x]_R \in X/R$, tj. $g(x) = [x]_R$, se nazývá *přirozené* neboli *kanonické* zobrazení.

Věta 2.3.2. Bud' $f : X \rightarrow Y$ zobrazení, $g : X \rightarrow X/\text{Ker } f$ kanonické zobrazení. Pak existuje jediné zobrazení $h : X/\text{Ker } f \rightarrow Y$, že diagram komutuje, tj. že $f = h \circ g$, přičemž h je injektivní (a má stejný obor hodnot jako f). Speciálně, je-li f surjekce, je h bijekcí.

Rozkladu zobrazení f na kompozici $f = h \circ g$ v předchozí větě se říká *faktORIZACE zobrazení f* (přes $X/\text{Ker } f$).

Příklad 2.3.2. Necht' $f : X \rightarrow Y$ je stejné zobrazení jako v příkladě 2.3.1. Pak $f = h \circ g$, kde $g : X \rightarrow X/\text{Ker } f$, $g = \{(1, \{1, 3, 7\}), (2, \{2\}), (3, \{1, 3, 7\}), (4, \{4, 6\}), (5, \{5\}), (6, \{4, 6\}), (7, \{1, 3, 7\})\}$ a $h : X/\text{Ker } f \rightarrow Y$, $h = \{(\{1, 3, 7\}, a), (\{2\}, c), (\{4, 6\}, b), (\{5\}, d)\}$ (viz. Obr. 2.3.1).

Obr. 2.3.1 Faktorizace zobrazení

Definice 2.3.3. Buď R ekvivalence na A a $(A, \omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k)$ algebra s operacemi $\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k$ o četnostech $n_1, n_2, \dots, n_k$. Řekneme, že R je *kongruence* na A , jestliže pro každé $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ a $x_1, x_2, \dots, x_{n_i}, y_1, y_2, \dots, y_{n_i}$ platí implikace

$$x_1 R y_1 \wedge x_2 R y_2 \wedge \dots \wedge x_{n_i} R y_{n_i} \implies \omega_i(x_1, x_2, \dots, x_{n_i}) R \omega_i(y_1, y_2, \dots, y_{n_i}).$$

Věta 2.3.3. Buď f libovolný morfismus algebry $(A, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k)$ do algebry $(B, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$. Pak je relace $R = \text{Ker } f$ kongruencí na A .

Definice 2.3.4. Buď $(A, \omega_1, \omega_2, \dots, \omega_k)$ algebra a R kongruence na A . Pro libovolné $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ a $x_1, x_2, \dots, x_{n_i} \in A$ klademe

$$\overline{\omega_i}([x_1]_R, [x_2]_R, \dots, [x_{n_i}]_R) := [\omega_i(x_1, x_2, \dots, x_{n_i})]_R.$$

Jelikož je R kongruencí, je korektně definována nová algebra s nosnou množinou A/R a operacemi $\overline{\omega_1}, \overline{\omega_2}, \dots, \overline{\omega_k}$. Tuto algebru nazýváme *faktorovou algebrou* původní algebry A příslušnou kongruenci R .

Věta 2.3.4. Buď $f : A \rightarrow B$ epimorfismus algebry $(A, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k)$ na algebru $(B, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$. Pak je faktorová algebra $(A/\text{Ker } f, \overline{\alpha_1}, \overline{\alpha_2}, \dots, \overline{\alpha_k})$ izomorfní s algebrou $(B, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$.

Softwarové nástroje: [Kongruence na algebrách s jednou operací](#)

Cvičení

2.3.1. Nechť $A = \{a, b\}$ a $a \diamond a = b$, $a \diamond b = b \diamond a = b \diamond b = a$. Najděte všechny kongruence na A . K nim sestrojte příslušné faktorové algebry.

2.3.2. Nechť $A = \mathbb{Z}$, $R = \{(x, y) | x, y \in \mathbb{Z}, 5|x - y\}$. Dokažte, že R je kongruencí na $(A, +, \cdot)$. (Návod: když $x_1 R y_1 \wedge x_2 R y_2$, pak $x_1 = 5p_1 + r_1$, $x_2 = 5p_2 + r_2$, $y_1 = 5q_1 + r_1$, $y_2 = 5q_2 + r_2$.)

2.3.3. Sestrojte faktorovou algebru A/R z předchozí úlohy.

2.3.4. Položme $X = \{0, 1, 2, 3, 4, 5\}$ a $Y = \{0, 1, 2\}$. Dále klademe $x_1 \oplus x_2 = (x_1 + x_2) \pmod 6$, $x_1 \odot x_2 = (x_1 \cdot x_2) \pmod 6$, $y_1 \boxplus y_2 = (y_1 + y_2) \pmod 3$ a $y_1 \boxminus y_2 = (y_1 \cdot y_2) \pmod 3$ pro všechna $x_1, x_2 \in X$ a $y_1, y_2 \in Y$. Dokažte, že $f : X \rightarrow Y$, kde $f(x) = x \pmod 3$ je morfismus algeber $(X, \oplus, \odot)$ a $(Y, \boxplus, \boxminus)$.

2.3.5. V předchozím příkladě nalezněte $\text{Ker } f$ a sestrojte faktorovou algebru $X/\text{Ker } f$. Faktorizujte zobrazení f přes faktorovou algebru.

2.3.6. Opakujte cvičení 4 a 5 pro $Y = \{0, 1\}$, $y_1 \boxplus y_2 = (y_1 + y_2) \pmod 2$, $y_1 \boxminus y_2 = (y_1 \cdot y_2) \pmod 2$ a $f(x) = x \pmod 2$.

2.4 Algebry s jednou a dvěma binárními operacemi

Definice 2.4.1. Necht' $(A, *)$ je algebra s binární operací $*$. Pak $(A, *)$ se nazývá *grupoid*. Řekneme, že $(A, *)$ je *pologrupa*, jestliže operace $*$ splňuje asociativní zákon, tj. pro každé $a, b, c \in A$ platí

$$(a * b) * c = a * (b * c).$$

Dále řekneme, že pologrupa $(A, *)$ je *grupa*, jestliže A navíc

- (i) obsahuje tzv. jednotkový prvek $e \in A$ s vlastností

$$a * e = a = e * a \text{ pro libovolné } a \in A;$$

- (ii) obsahuje s každým $a \in A$ tzv. *inverzní prvek* a^{-1} s vlastností

$$a * a^{-1} = e = a^{-1} * a.$$

Dále řekneme, že $(A, *)$ je *komutativní* neboli *abelovská*, jestliže operace $*$ splňuje tzv. komutativní zákon $a * b = b * a$ pro každé $a, b \in A$. Pologrupa s jednotkovým prvkem se nazývá *monoid*.

Příklad 2.4.1. $(\mathbb{Z}, +)$, $(\mathbb{R}, +)$ a $(\mathbb{R} \setminus \{0\}, \cdot)$ jsou příklady komutativních grup. $(S_3, \circ)$, kde S_3 je množina všech permutací tříprvkové množiny, nebo $(RegMat, \cdot)$ jsou nekomutativní grupy.

Věta 2.4.1. Platí:

- (i) V grupoidu existuje nejvýše jeden jednotkový prvek.
(ii) V monoidu existuje ke každému prvku nejvýše jeden inverzní prvek.

Každý monoid $(M, *)$ lze chápat jako algebru $(M, *, e)$ s binární operací $*$ a nulární operací e . Každou grupu $(G, *)$ lze chápat jako algebru $(G, *, e, {}^{-1})$ s binární operací $*$, nulární operací e a unární operací ${}^{-1}$. U algeber s jednou binární operací často užíváme tzv. multiplikatívni symboliky (tj. místo $*$ píšeme $\cdot$), pak značíme jednotkový prvek jako 1 a inverzní prvek k a jako a^{-1} . U jiných grup také někdy používáme tzv. aditivní symboliky

(tj. místo $*$ píšeme $+$), pak jednotkovému prvku říkáme neutrální prvek a značíme jej 0 , inverznímu prvku a říkáme prvek opačný a značíme $-a$. Pologrupový epimorfismus zobrazí jednotku na jednotku a inverzní prvek na inverzní (dokonce vynutí existenci těchto prvků v cílové pologrupě): Je-li $f : A \rightarrow B$ epimorfismus pologrupy $(A, \circ)$ do pologrupy $(B, *)$ a má-li A jednotku e_A , pak $f(e_A)$ je jednotkou pologrupy B . Jsou-li a, b navzájem inverzní v A , pak $f(a), f(b)$ jsou navzájem inverzní v B (důkaz je snadný).

 Softwarové nástroje: [Algebry s jednou operací](#), [Kongruence na algebrách s jednou operací](#)

Definice 2.4.2. Buď $(G, \cdot)$ grupa, $H \subseteq G$. Říkáme, že H je *podgrupa* grupy G , jestliže pro $x, y \in H$ platí $x \cdot y \in H$, jednotka e grupy $(G, \cdot)$ je prvkem H a pro každé $x \in H$ platí $x^{-1} \in H$ (pak se říká, že množina H je uzavřená vzhledem k operacím definovaným v G). Podgrupa $(H, \cdot)$ grupy $(G, \cdot)$ se nazývá *normální podgrupa*, jestliže pro libovolné $a \in G$, $h \in H$ platí $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$.

Příklad 2.4.2. V komutativní grupě je libovolná její podgrupa normální. V nekomutativních grupách (např. S_3) mohou existovat i podgrupy, které nejsou normální.

Věta 2.4.2. Buď $(G, \cdot)$ grupa, R kongruence na G . Nechť $1 \in G$ je jednotkový prvek v G . Pak $H = [1]_R$ je normální podgrupou grupy G .

Věta 2.4.3. Buď $(G, \cdot)$ grupa a $H \subseteq G$ její normální podgrupa. Pak relace $R = \{(x, y) | x, y \in G, y^{-1}x \in H\}$ je kongruence na G .

Všimněme si, že k důkazu, že R je ekvivalence, nebylo potřeba normálnosti podgrupy H . Faktorové třídy podle R mají tvar:

$$\begin{aligned} [x]_R &= \{y | y \in G, yRx\} = \{y | y \in G, x^{-1}y \in H\} = \{y | y = x \cdot h, h \in H\} = \\ &= \{xh | h \in H\}, \end{aligned}$$

což značíme zjednodušeně $[x]_R = x \cdot H$ a těmto třídám říkáme *levé třídy podle H* . Vzniklému rozkladu G/R říkáme *levý rozklad grupy G podle H* . Analogicky lze definovat tzv. *pravý rozklad podle H* na třídy $H \cdot x = \{h \cdot x | h \in H\}$. Obecně (pro nekomutativní grupy) se tento rozklad může lišit od levého rozkladu. Je-li H normální podgrupa v G , jsou oba rozklady stejné: Nechť $y \in xH$. Pak existuje $h \in H$, že $y = xh$. Potom $yx^{-1} = xhx^{-1} = g \in H$ (H je normální), a tedy $y = gx$, což dává $y \in Hx$. Tedy $xH \subseteq Hx$. Analogicky se ukáže opačná inkluze $Hx \subseteq xH$, tj. celkem $xH = Hx$.

Věta 2.4.4. Počet prvků podgrupy je dělitelem počtu prvků grupy.

Definice 2.4.3. Buď $(G, \cdot)$ grupa a H její normální podgrupa. Nechť

$$R = \{(x, y) | x, y \in G, y^{-1}x \in H\}$$

je kongruenční relace příslušná podgrupě H . Pak faktorovou grupu G/R (je to grupa díky existenci přirozeného epimorfismu $G \rightarrow G/R$) nazýváme *faktorovou grupou grupy G podle H* a značíme G/H .

Buď $f : G \rightarrow F$ morfismus grup $(G, \cdot)$ a $(F, *)$. Označme $R = \text{Ker } f$. Podle věty 2.3.3 je R kongruencí na G , takže třída $\mathfrak{I}(f) := [1_G]_{\text{Ker } f}$ je normální podgrupa grupy G podle věty 2.4.2. Přitom přesněji,

$$\begin{aligned} \mathfrak{I}(f) &= \{x | x \in g, xR1_G\} = \{x | x \in G, f(x) = \\ &= f(1_G)\} = \{x | x \in G, f(x) = 1_F\} = f^{-1}(1_F), \end{aligned}$$

tedy $\mathfrak{I}(f)$ je množina všech vzorů jednotky 1_F . Relaci $R = \text{Ker } f$ lze vyjádřit také jako

$$\begin{aligned} R &= \{(x, y) | x, y \in G, f(x) = f(y)\} = \{(x, y) | x, y \in G, (f(y))^{-1} * f(x) = 1_F\} = \\ &= \{(x, y) | x, y \in G, f(y^{-1}x) = 1_F\} = \{(x, y) | x, y \in G, y^{-1}x \in f^{-1}(1_F)\} = \\ &= \{(x, y) | x, y \in G, y^{-1}x \in \mathfrak{I}(f)\}. \end{aligned}$$

Existuje tedy vzájemně jednoznačná korespondence mezi jádrem $\text{Ker } f$ a normální podgrupou $\mathfrak{I}(f)$ (která se díky svému charakteru nazývá *jádro morfismu f*).

Věta 2.4.5. Buď $f : G \rightarrow F$ epimorfismus grup $(G, \cdot)$ a $(F, *)$. Pak grupy $(G/\mathfrak{I}(f), \cdot)$ a $(F, *)$ jsou izomorfní.

Příklad 2.4.3. Nechť $(\mathbb{Z}_n, \oplus)$ je grupa s operací sčítání modulo n , tj.

$$\mathbb{Z}_n = \{0, 1, 2, \dots, n-1\}, \quad a \oplus b = (a + b) \pmod n.$$

Položme $f : \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{Z}_n$ tak, že $f(x) := x \pmod n$. Zřejmě f je epimorfismus $\mathbb{Z}$ na $\mathbb{Z}_n$, je totiž

$$\begin{aligned} f(x + y) &= (x + y) \pmod n = (\text{ podle věty o dělení se zbytkem }) = \\ &= [(x \pmod n) + (y \pmod n)] \pmod n = (f(x) + f(y)) \pmod n = f(x) \oplus f(y), \end{aligned}$$

přičemž f je surjektivní.

Pak

$$\mathfrak{J}(f) = \{x | f(x) = 0\} = \{x | x = ny, y \in \mathbb{Z}\} = \{ny | y \in \mathbb{Z}\} = n\mathbb{Z}$$

a jednotlivé třídy rozkladu příslušného kongruenci $\text{Ker } f$ mají tvar $[x]_{\text{Ker } f} = x + n\mathbb{Z}$, je tedy patrné, že $[x]_{\text{Ker } f}$ je množina právě těch prvků ze $\mathbb{Z}$, které lze vyjádřit ve tvaru $x + ny$, kde $y \in \mathbb{Z}$, tj. právě těch prvků ze $\mathbb{Z}$, které po dělení číslem n dávají stejný zbytek. Tedy

$$\begin{aligned} [x]_{\text{Ker } f} &= \{z | z = x + ny, y \in \mathbb{Z}\} = \{z | z \in \mathbb{Z}, n | z - x\} = \\ &= \{z | z \in \mathbb{Z}, z \pmod n = x \pmod n\}. \end{aligned}$$

Faktorová grupa $\mathbb{Z}/\mathfrak{J}(f) = \mathbb{Z}/n\mathbb{Z}$ je tedy právě grupa zbytkových tříd, izomorfní s původní grupou $\mathbb{Z}_n$. Proto se tyto dvě grupy často ztotožňují.

Definice 2.4.4. Buď $(A, +, \cdot)$ algebra s operacemi $+$ a $\cdot$ taková, že

- (i) $(A, +)$ je komutativní grupa;
- (ii) $(A, \cdot)$ je monoid;
- (iii) pro libovolné $a, b, c \in A$ platí

$$a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c, \quad (b + c) \cdot a = b \cdot a + c \cdot a.$$

Pak $(A, +, \cdot)$ se nazývá *okruh*. Je-li $|A| > 1$, nazývá se $(A, +, \cdot)$ *netriviální okruh*. Nechť $0 \in A$ je neutrální prvek grupy $(A, +)$. Pak 0 se nazývá *nulou* okruhu $(A, +, \cdot)$. Nechť 1 je označení pro jednotkový prvek monoidu $(A, \cdot)$. Pak 1 se nazývá *jednotkou (jedničkou)* okruhu $(A, +, \cdot)$. Je-li navíc $(A \setminus \{0\}, \cdot)$ komutativní grupa, okruh $(A, +, \cdot)$ se nazývá *těleso*.

Příklad 2.4.4. Příklady těles: $(\mathbb{R}, +, \cdot)$, $(\mathbb{C}, +, \cdot)$, $(\mathbb{Z}_p, +, \cdot)$ pro p prvočíslo. Konečných těles se využívá např. v teorii kódování.

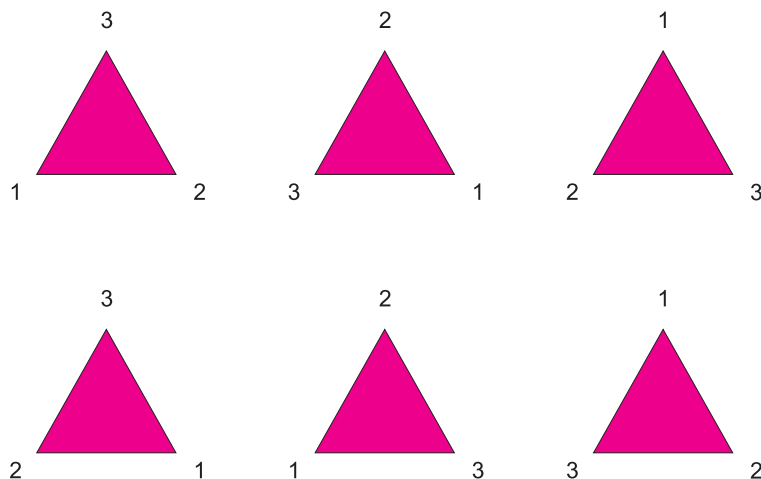
Cvičení

2.4.1. Dokažte, že $(A, \diamond)$, kde $A = \{0, 1, \dots, n-1\}$ a $a \diamond b = (a + b) \bmod n$ pro všechna $a, b \in A$ je komutativní grupa. Zapište její tabulku pro $n = 1, 2, 3, 4, 5, 6$.

2.4.2. Dokažte, že $(A, \bullet)$, kde $A = \{0, 1, \dots, n-1\}$ a $a \bullet b = (a \cdot b) \bmod n$ pro všechna $a, b \in A$ je komutativní monoid. Zapište jeho tabulku pro $n = 1, 2, 3, 4, 5, 6$.

2.4.3. * Necht $(A, \bullet)$ je algebra z předchozí úlohy. Dokažte, že její podmnožina $A \setminus \{0\}$ s operací $\bullet$ je komutativní grupa, právě když n je prvočíslo.

2.4.4. Necht $M = \{1, 2, 3\}$ a $S_3 = \{(1, 2, 3), (3, 1, 2), (2, 3, 1), (3, 2, 1), (1, 3, 2), (2, 1, 3)\}$ množina všech permutací množiny M (tj. bijekci $M \rightarrow M$). Zapište tabulku algebry $(S_3, \circ)$. Dokažte, že $(S_3, \circ)$ je nekomutativní grupa. Ukažte také, že každou permutaci množiny M lze reprezentovat jako symetrii (tj. zobrazení na sebe, zachovávající geometrický tvar) rovnostranného trojúhelníka (viz Obr. 2.4.1).

Obr. 2.4.1. Symetrie rovnostranného trojúhelníka

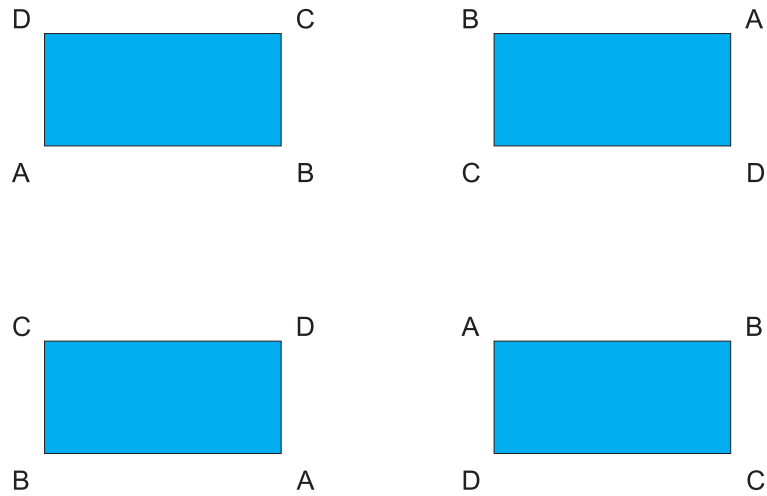
2.4.5. Najděte všechny podgrupy grupy $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$. Které z nich jsou normální?

2.4.6. Najděte všechny podgrupy grupy $(\mathbb{Z}_6, \oplus)$. Které z nich jsou normální?

2.4.7. Je dána algebra $(K_4, \diamond)$, kde $K_4 = \{a, b, c, d\}$ a operace $\diamond$ je dána tabulkou:

$\diamond$	a	b	c	d
a	a	b	c	d
b	b	a	d	c
c	c	d	a	b
d	d	c	b	a

Dokažte, že $(K_4, \diamond)$ je grupa (tzv. *Kleinova grupa*). Ukažte, že její prvky lze reprezentovat jako symetrie obdélníka (s nestejnými stranami, viz. Obr. 2.4.2).

Obr. 2.4.2. Symetrie obdélníka

2.4.8. Najděte všechny podgrupy Kleinovy grupy $(K_4, \diamond)$. Které z nich jsou normální?

2.4.9. Najděte všechny normální podgrupy grupy $(S_3, \circ)$.

2.4.10. K normálním podgrupám v příkladech 5 až 9 sestrojte příslušné faktorové grupy.

2.4.11. Rozhodněte a dokažte, zda existuje epimorfismus algeber:

- (i) $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$ na $(\mathbb{Z}_2, \oplus)$
- (ii) $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$ na $(\mathbb{Z}_3, \oplus)$
- (iii) $(\mathbb{Z}_6, \oplus)$ na $(\mathbb{Z}_2, \oplus)$
- (iv) $(\mathbb{Z}_6, \oplus)$ na $(\mathbb{Z}_3, \oplus)$
- (v) $(\mathbb{Z}_6, \oplus)$ na $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$
- (vi) $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$ na $(K_4, \diamond)$
- (vii) $(K_4, \diamond)$ na $(\mathbb{Z}_2, \oplus)$
- (viii) $(K_4, \diamond)$ na $(\mathbb{Z}_3, \oplus)$
- (ix) $(K_4, \diamond)$ na $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$
- (x) $(S_3, \circ)$ na $(\mathbb{Z}_2, \oplus)$
- (xi) $(S_3, \circ)$ na $(\mathbb{Z}_3, \oplus)$
- (xii) $(S_3, \circ)$ na $(\mathbb{Z}_4, \oplus)$
- (xiii) $(S_3, \circ)$ na $(\mathbb{Z}_6, \oplus)$
- (xiv) $(S_3, \circ)$ na $(K_4, \diamond)$

2.5 Svazy

V této kapitole se budeme hlouběji zabývat zvláštním typem algeber se dvěma (a více) operacemi – svazy.

Definice 2.5.1. Buď X množina, $\wedge$ a $\vee$ operace na X s vlastnostmi pro všechna $x, y, z \in X$:

- (i) $x \vee x = x, x \wedge x = x$ (idempotence)
- (ii) $x \vee y = y \vee x, x \wedge y = y \wedge x$ (komutativita)
- (iii) $(x \vee y) \vee z = x \vee (y \vee z), (x \wedge y) \wedge z = x \wedge (y \wedge z)$ (asociativita)
- (iv) $x \wedge (x \vee y) = x, x \vee (x \wedge y) = x$ (absorbční zákony)

Pak trojici $(X, \vee, \wedge)$ nazýváme *svazem na X* . O svazu $(X, \vee, \wedge)$ někdy říkáme, že je *algebraicky definovaný*, abychom zdůraznili, že jej chápeme jako algebru, na rozdíl od *svazově uspořádané množiny* (viz. kapitola 1.6).

Příklad 2.5.1. Buď $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A = \{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{3\}, \{1, 2\}, \{1, 3\}, \{2, 3\}, A\}$. Pak $(X, \cup, \cap)$ je algebraicky definovaný svaz. Např. $\{1, 2\} \cup \{1, 3\} = A$, $\{1, 2\} \cap \{1, 3\} = \{1\}$.

Příklad 2.5.2. Buď $D = \{1, 2, 3, 4, 6, 12\}$. Pro $x, y \in D$ klademe $x \vee y = \text{nsn}(x, y)$, $x \wedge y = \text{nsd}(x, y)$. Pak $(D, \vee, \wedge)$ je algebraicky definovaný svaz. Např. $4 \wedge 6 = 2$, $4 \vee 6 = 12$, $3 \vee 4 = 12$, $3 \vee 2 = 6$, atd.

Příklad 2.5.3. $\mathbb{R}^3$, $\mathcal{V} = \{X \mid X \subseteq \mathbb{R}^3 \text{ je vektorový podprostor v } \mathbb{R}^3\}$ Pak $(\mathcal{V}, \oplus, \cap)$ je algebraicky definovaný svaz ($\oplus$ je tzv. součet vektorových prostorů, viz. lineární algebra).

Algebraická definice svazu a svazové uspořádání na množině spolu úzce souvisí. Buď X množina, na níž je definováno svazové uspořádání $\leq$. Klademe pro $x, y \in X$

$$x \vee y = \sup\{x, y\}, \quad x \wedge y = \inf\{x, y\}.$$

Pak $(X, \vee, \wedge)$ je algebraicky definovaný svaz. Naopak, mějme $(X, \vee, \wedge)$ algebraicky definovaný svaz. Klademe pro $x, y \in X$

$$x \leq y \iff x \vee y = y.$$

$$(\text{alternativně } x \leq y \iff x \wedge y = x)$$

Pak $(X, \leq)$ je svazově uspořádaná množina. Je tedy zřejmé, že není třeba rozlišovat mezi svazovým uspořádáním na množině a algebraicky definovaným množinovým svazem – hovoříme zde prostě o *svazu*.

Softwarové nástroje: [Uspořádání na množině](#)

Cvičení

2.5.1. Buď X množina, na níž je definováno svazové uspořádání $\leq$. Klademe pro $x, y \in X$ $x \vee y = \sup\{x, y\}$, $x \wedge y = \inf\{x, y\}$. Prověřte, že $(X, \vee, \wedge)$ je algebraicky definovaný svaz.

2.5.2. Mějme $(X, \vee, \wedge)$ algebraicky definovaný svaz. Klademe pro $x, y \in X$ $x \leq y \iff x \vee y = y$. Prověřte, že $(X, \leq)$ je svazově uspořádaná množina. Dokažte, že relace $x \leq y \iff x \wedge y = x$ definuje na X stejné uspořádání.

2.5.3. V příkladě 10 ze cvičení 1.6 svazová uspořádání vyjádřete jako algebraicky definované svazy. Vyjádřete operace spojení a průseku.

2.5.4. V příkladech 13 až 16 ze cvičení 1.6 svazová uspořádání vyjádřete jako algebraicky definované svazy. Vyjádřete operace spojení a průseku.

2.5.5. Sestrojte svaz všech podgrup grupy $(\mathbb{Z}_n, \oplus)$ pro $n=1,2,3,4,5,6$.

2.5.6. Sestrojte svaz všech podgrup grupy $(K_4, \diamond)$ z příkladu 7 ve cvičení 2.4.

2.5.7. Sestrojte svazy všech podgrup a normálních podgrup grupy $(S_3, \circ)$ z příkladu 4 ve cvičení 2.4.

2.6 Podsvazy a izomorfismy svazů

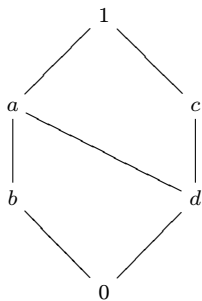
Definice 2.6.1. Buď $(X, \vee_X, \wedge_X)$ svaz, $Y \subseteq X$. Řekneme, že $(Y, \vee_Y, \wedge_Y)$ je *podsvazem* svazu $(X, \vee_X, \wedge_X)$, jestliže platí:

- (i) $(Y, \vee_Y, \wedge_Y)$ je svaz;
- (ii) pro každé $x, y \in Y$ platí

$$x \vee_Y y = \sup_Y \{x, y\} = \sup_X \{x, y\} = x \vee_X y;$$

$$x \wedge_Y y = \inf_Y \{x, y\} = \inf_X \{x, y\} = x \wedge_X y.$$

Příklad 2.6.1. Nechť $X = \{0, a, b, c, d, 1\}$ je uspořádaná množina s Hasseovým diagramem

a uvažujme $Y = \{0, a, b, d, 1\}$, $Z = \{0, a, b, c, 1\}$ s uspořádáním indukovaným z množiny X . Uspořádané množiny $(X, \leq)$, $(Y, \leq)$, $(Z, \leq)$ jsou svazy. Navíc, uspořádání svazů Y a Z splývá s původním uspořádáním na X . Avšak Z není podsvazem svazu X : pro $a, c \in Z \subseteq X$ platí

$$a \wedge_Z c = \inf_Z \{a, c\} = 0,$$

$$a \wedge_X c = \inf_X \{a, c\} = d \neq 0.$$

Naopak, Y je podsvazem svazu X : jediné dva nesrovnatelné prvky v Y jsou b, d a pro ně platí

$$b \vee_Y d = a = b \vee_X d, \quad b \wedge_Y d = 0 = b \wedge_X d$$

(pro srovnatelné prvky vztahy nemusíme ověřovat, výsledkem operace $\vee$ nebo $\wedge$ je totiž vždy jeden z nich).

Definice 2.6.2. Buďte $(X, \vee_X, \wedge_X)$, $(Y, \vee_Y, \wedge_Y)$ svazy. Necht' existuje vzájemně jednoznačné zobrazení $f : X \rightarrow Y$ takové, že pro každé $x, y \in X$ platí

$$f(x \vee_X y) = f(x) \vee_Y f(y), \quad f(x \wedge_X y) = f(x) \wedge_Y f(y).$$

Pak říkáme, že $(X, \vee_X, \wedge_X)$ a $(Y, \vee_Y, \wedge_Y)$ jsou *izomorfní*. Zobrazení f nazýváme *izomorfismem* svazů $(X, \vee_X, \wedge_X)$ a $(Y, \vee_Y, \wedge_Y)$.

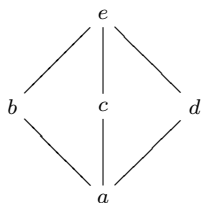
Příklad 2.6.2. Mějme $X = \{1, 2, 3, 4, 6, 12\}$ s uspořádáním dělitelnosti, Y s uspořádáním $\subseteq$, $Y = \{\emptyset, \{2\}, \{3\}, \{2, 3\}, \{1, 2\}, \{1, 2, 3\}\}$. Pak X a Y jsou izomorfní svazy, stačí definovat

$$\begin{aligned} f(1) &= \emptyset, \quad f(2) = \{2\}, \quad f(3) = \{3\}, \quad f(4) = \{1, 2\}, \\ f(6) &= \{2, 3\}, \quad f(12) = \{1, 2, 3\}. \end{aligned}$$

Cvičení

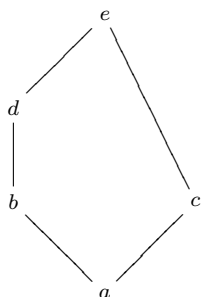
2.6.1. Najděte všechny neizomorfní svazy o n prvcích pro $n = 1, 2, 3, 4, 5$.

2.6.2. Najděte všechny podsvazy svazu M_5 s Hasseovým diagramem

Které z nich jsou neizomorfní?

2.6.3. Najděte všechny podsvazy svazu N_5 s Hasseovým diagramem

Které z nich jsou neizomorfní?

2.6.4. Najděte všechny neizomorfní podsvazy svazu z příkladu 2.6.2.

2.7 Klasifikace svazů

Definice 2.7.1. Buď $(X, \vee, \wedge)$ svaz. Řekneme, že $(X, \vee, \wedge)$ je

(i) *modulární*, jestliže platí pro všechna $x, y, z \in X$:

$$x \leq z \implies x \vee (y \wedge z) = (x \vee y) \wedge z;$$

(ii) *distributivní*, jestliže platí pro všechna $x, y, z \in X$:

$$x \vee (y \wedge z) = (x \vee y) \wedge (x \vee z);$$

$$x \wedge (y \vee z) = (x \wedge y) \vee (x \wedge z);$$

(iii) *komplementární*, jestliže v X existuje nejmenší prvek $0 \in X$, největší prvek $1 \in X$ a pro každé $x \in X$ existuje $\bar{x} \in X$ s vlastností

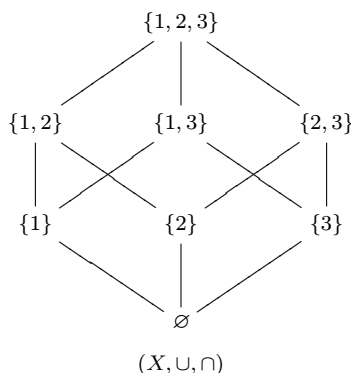
$$x \wedge \bar{x} = 0, \quad x \vee \bar{x} = 1.$$

Prvek $\bar{x}$ se nazývá *doplňkem (komplementem)* prvku x .

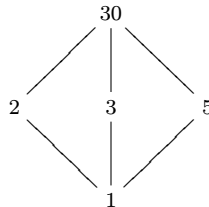
Věta 2.7.1. Každý distributivní svaz je modulární.

Věta 2.7.2. Buď X distributivní svaz. Pak každý prvek v X má nejvýše jeden komplement.

Příklad 2.7.1. Nechť A je množina, $X = 2^A$. Svaz $(X, \cup, \cap)$ je distributivní (a tedy i modulární) i komplementární. Nejmenším prvkem (=nulou) svazu je $\emptyset$, největším prvkem (=jedničkou) svazu X je množina A . Pro $A = \{1, 2, 3\}$, $X = 2^A$ je Hasseův diagram svazu $(X, \cup, \cap)$ tvaru

Příklad 2.7.2. Modulární svaz, který není distributivní. Následující svaz nebo libovolný s ním izomorfní se nazývá *diamantový svaz* a značíme jej M_5 . Položme $X = \{1, 2, 3, 5, 30\}$ a zvolme uspořádání dělitelností, jak ukazuje Hasseův diagram.

Pak svaz X je komplementární s nejmenším prvkem 1, největším prvkem 30. Prvek 2 má dva komplementy, 3 a 5:

$$2 \wedge 3 = 2 \wedge 5 = 1, \quad 2 \vee 3 = 2 \vee 5 = 30.$$

Tedy podle věty 2.7.2 nemůže být distributivní. Vskutku, např.

$$2 \vee (3 \wedge 5) = 2 \vee 1 = 2, \quad \text{ale } (2 \vee 3) \wedge (2 \vee 5) = 30 \wedge 30 = 30.$$

Ukážeme, že X je modulární. Pro $x = z$ je podmínka modularity z definice 2.7.1 splněna triviálně. Je-li pro $x, z \in X$ $x < z$, pak buď $x = 1$, nebo $z = 30$. Je-li $x = 1$, pak

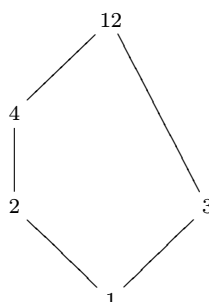
$$x \vee (y \wedge z) = 1 \vee (y \wedge z) = y \wedge z = (1 \vee y) \wedge z = (x \vee y) \wedge z.$$

Je-li $z = 30$, pak

$$x \vee (y \wedge z) = x \vee (y \wedge 30) = x \vee y = (x \vee y) \wedge 30 = (x \vee y) \wedge z.$$

Tedy je splněna podmínka modularity z definice 2.7.1

Příklad 2.7.3. Svaz, který není modulární. Následující svaz nebo libovolný s ním izomorfní se nazývá *pentagonální (pětiúhelníkový) svaz* a značíme jej N_5 . Položme $X = \{1, 2, 3, 4, 12\}$ s uspořádáním dělitelností, jak je zřejmé z Hasseova diagramu.

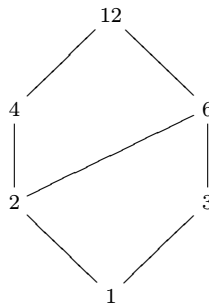

Pak je zřejmě $2 \leq 4$. Přitom

$$2 \vee (3 \wedge 4) = 2 \vee 1 = 2, \quad (2 \vee 3) \wedge 4 = 12 \wedge 4 = 4.$$

Tedy X není modulární (tedy není ani distributivní). Je to však komplementární svaz. Prvek 3 má dva různé komplementy 2 a 4, prvky 2, 4 mají jediný komplement 3, komplementem 1 je 12 a komplementem 12 je 1.

Příklad 2.7.4. Svaz, který není komplementární. Klademe $X = \{1, 2, 3, 4, 6, 12\}$ a uvažujme opět uspořádání dělitelností.

Prvek 2 nemá komplement: jediným kandidátem na komplement prvku 2 je 3, neboť chceme $2 \wedge \bar{2} = 1$, avšak $2 \vee 3 = 6$, zatímco požadujeme $2 \vee \bar{2} = 12$.

Příklad 2.7.5. Další možné příklady svazů: svazy abelovských grup, svaz ekvivalencí na dané množině, svaz vektorových podprostorů daného vektorového prostoru (tento svaz je vždy modulární, ale nemusí být distributivní).

Věta 2.7.3. Svaz $(X, \vee, \wedge)$ je

- (i) modulární $\iff$ neobsahuje podsvaz izomorfní s N_5 ;
- (ii) distributivní $\iff$ neobsahuje podsvaz izomorfní s M_5 ani N_5 .

Softwarové nástroje: [Uspořádání na množině](#)

Cvičení

- 2.7.1. Najděte všechny modulární svazy o 5 prvcích.
- 2.7.2. Najděte všechny distributivní svazy o 5 prvcích.
- 2.7.3. * Najděte všechny nemodulární svazy o 6 prvcích.
- 2.7.4. Zjistěte typy svazů z příkladů 10, 13,14,15,16 ve cvičení 1.6.
- 2.7.5. Zjistěte typy svazů z příkladů 5,6,7 ve cvičení 2.5.
- 2.7.6. Určete typy svazů z příkladu 4 ve cvičení 2.6.

2.8 Booleovské svazy a algebry

Definice 2.8.1. Buď $(X, \vee, \wedge)$ distributivní komplementární svaz s nejmenším prvkem $0 \in X$ a největším prvkem $1 \in X$. Pak $(X, \vee, \wedge)$ nazýváme *Booleovým svazem*. Uspořádanou šestici $(X, \vee, \wedge, -, 0, 1)$, kde $- : X \rightarrow X$ je operace komplementu v X , nazýváme *Booleovou algebrou* na X .

Příklad 2.8.1. Je-li A množina, pak pro $X = 2^A$ je $(X, \cup, \cap)$ Booleův svaz.

Věta 2.8.1. Buď $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ algebra se dvěma binárními operacemi $\oplus, \odot$, unární operací $'$ a dvěma nulárními operacemi $0, 1$. Pak $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ je Booleova algebra, právě když jsou pro všechna $x, y, z \in X$ splněny tyto podmínky:

- (i) $(x \oplus y) \oplus z = x \oplus (y \oplus z)$, $(x \odot y) \odot z = x \odot (y \odot z)$,
- (ii) $x \oplus y = y \oplus x$, $x \odot y = y \odot x$,
- (iii) $x \odot (y \oplus z) = (x \odot y) \oplus (x \odot z)$, $x \oplus (y \odot z) = (x \oplus y) \odot (x \oplus z)$,
- (iv) $x \oplus 0 = x$, $x \odot 1 = x$,
- (v) $x \oplus x' = 1$, $x \odot x' = 0$.

Definice 2.8.2. Buď $(X, \vee, \wedge)$ Booleův svaz s nejmenším prvkem $0 \in X$. Řekneme, že $a \in X$ je *atom* svazu X , jestliže a pokrývá nejmenší prvek 0 (tj. $0 < a$, a přitom mezi 0 a a neleží další prvky).

Věta 2.8.2. Buď $(X, \vee, \wedge)$ konečný Booleův svaz. Pak X je izomorfní s Booleovským množinovým svazem $(2^P, \cup, \cap)$, kde P je množina všech atomů svazu X .

Důkaz věty přesahuje možnosti tohoto učebního textu. Zájemce z řad studentů odkazujeme na dostupnou literaturu.

Důsledek 2.8.1. Počet prvků každé Booleovy algebry je $2^{|P|}$.

Důsledek 2.8.2. Dvě Booleovy algebry se stejným počtem prvků jsou izomorfní (opak je zřejmý).

Cvičení

2.8.1. Buď $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ Booleova algebra. Dokažte, že pro libovolné $x \in X$ platí $x \oplus 1 = 1$, $x \odot 0 = 0$.

2.8.2. Buď $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ Booleova algebra. Dokažte, že pro libovolné $x \in X$ platí $(x')' = x$.

2.8.3. Buď $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ Booleova algebra. Dokažte, že $0' = 1$, $1' = 0$.

2.8.4. Buď $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ Booleova algebra. Dokažte, že pro libovolné $x, y \in X$ platí $(x \oplus y)' = x' \odot y'$, $(x \odot y)' = x' \oplus y'$.

2.8.5. V Booleově algebře $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ zjednodušte výrazy:

(i) $(x' \odot y')'$

(ii) $(a \oplus b) \oplus (c \oplus a) \oplus (b \oplus c)$

(iii) $(x \odot y) \oplus (z \odot x) \oplus (x' \odot y')'$

2.8.6. * Dokažte tzv. *Poretzkého zákon*: Nechť $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ je Booleova algebra. Buď $x, t \in X$. Pak $x = 0$, právě když $t = (x \odot t') \oplus (x' \odot t)$.

2.8.7. V Booleově algebře $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ dokažte:

(i) $y \leq x'$ právě když $x \odot y = 0$

(ii) $y \geq x'$ právě když $x \oplus y = 1$

2.8.8. V Booleově algebře $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ nalezněte komplementy následujících výrazů:

(i) $x \oplus y \oplus z'$

(ii) $(x \oplus y' \oplus z') \odot (x \oplus y \oplus z')$

(iii) $(x \odot y) \oplus (z \odot x) \oplus (x' \odot y')'$

(iv) $(x' \oplus y')' \odot (x \oplus y')$

2.8.9. * V Booleově algebře $(X, \oplus, \odot, ', 0, 1)$ dokažte:

$$(x \oplus y) \odot (x' \oplus z) = (x' \odot y) \oplus (x \odot z)$$

2.8.10. Nechť $X = \{1, 2, 5, 7, 10, 14, 35, 70\}$. Položme $x \oplus y = \text{nsn}(x, y)$, $x \odot y = \text{nsd}(x, y)$, $x' = \frac{70}{x}$ pro všechna $x, y \in X$. Dokažte, že $(X, \oplus, \odot, ', 1, 70)$ je Booleova algebra. Nakreslete její Hasseův diagram.

2.8.11. Dokažte, že množina všech dělitelů čísla 210 s vhodnými operacemi tvoří Booleovu algebra. Popište tyto operace a nakreslete její Hasseův diagram.

2.8.12. Buď X množina n -bitových řetězců. Definujeme $(x \oplus y)_i = \sup\{x_i, y_i\}$, $(x \odot y)_i = \inf\{x_i, y_i\}$, $(x')_i = (x_i + 1) \bmod 2$ pro $x, y \in X$ a $i = 1, 2, \dots, n$. Dokažte, že $(X, \oplus, \odot, ', \mathbf{0}, \mathbf{1})$ je Booleova algebra.

2.8.13. Pro $n = 7$, $a = 1101010$ a $b = 1011011$ v předchozím příkladě spočítejte $a \oplus b$, $a \odot b$ a a' .

2.8.14. Najděte všechny Booleovy podalgebry Booleovy algebry z příkladu 10.

2.8.15. Určete, kolik Booleových podalgeber má Booleova algebra z příkladu 11.

Počítačová cvičení

- 2.8.16.** Napište program, který prověří, že zadaná operace na konečné množině, která je určena tabulkou, je komutativní.
- 2.8.17.** Napište program, který prověří, že zadaná operace na konečné množině, která je určena tabulkou, je asociativní.
- 2.8.18.** Napište program, který pro zadanou operaci $\circ$ na konečné množině X , která je určena tabulkou, nalezne všechny její levé a pravé jednotkové prvky, tj. prvky e, f takové, že $e \circ x = x$, resp. $x \circ f = x$ pro všechna $x \in X$
- 2.8.19.** Napište program, který prověří, že zadané operace $\vee, \wedge$ na konečné množině, které jsou určeny tabulkami, splňují distributivní zákony.
- 2.8.20.** Napište program, který prověří, že zadané operace $\vee, \wedge$ na konečné množině, které jsou určeny tabulkami, splňují absorpční zákony.
- 2.8.21.** Implementujte grupu všech permutací n -prvkové množiny, tj. grupovou operaci $\circ$ a operaci $^{-1}$ inverzního prvku.
- 2.8.22.** Implementujte Booleovu algebru (s příslušnými operacemi) všech dělitelů čísla 210.

Pojmy k zapamatování

- Kategorie. Objekty a morfismy.
- Operace na množině. Četnost. Algebra.
- Kongruence. Faktorová algebra.
- Grupoid, pologrupa, monoid, grupa. Komutativita.
- Podgrupa, její normálnost. Faktorové grupy.
- Okruh, Těleso.
- Svaz jako algebra se dvěma operacemi.
- Různé svazové vlastnosti. Distributivnost, modularita, komplementárnost.
- Booleova algebra.

Klíčové myšlenky kapitoly

- Morfismus mezi algebry je zobrazení, které „zachovává“ operace.
- Kongruence je ekvivalence na algebře, která se „shoduje“ s jejími operacemi.
- Jádro morfismu je kongruence.
- V grupě je třída rozkladu podle kongruence, obsahující jednotkový prvek, normální podgrupou.
- A naopak. Z normální podgrupy lze kongruenci zrekonstruovat.
- Lagrangeova věta. Řád podgrupy je dělitelem řádu grupy.
- Svazové uspořádání a svaz jako algebra jsou dva ekvivalentní popisy téže struktury.
- Podsvaz svazu je chápán jako podalgebra - musí se zachovávat supréma a infíma.

- Booleova algebra se liší od Booleova svazu jen formálně – tím, které operace se „počítají“ jako operace dané algebry. Ale implicitně jsou vždy k dispozici.
- Booleovy algebry se stejným, konečným počtem prvků jsou navzájem izomorfní. Všechny „vypadají“ jako Booleova algebra na potenční množině.
- Booleovu algebru lze zadat axiomaticky, bez nutnosti zavádět svazy a uspořádání.

Odkazy na literaturu

Hlavními výchozími prameny pro tuto kapitolu se staly publikace [17] a [34]. Podrobnější informace o uspořádaných množinách a svazech čtenář nalezne například v [8]. Booleovými algebrám je věnována monografie [5]. Níže jsou uvedeny další odkazy na učebnice a monografie, rozšiřující látku probranou v této kapitole.

[5], [8], [9], [10], [14], [17], [20], [21], [18], [33], [32], [35], [36], [37], [42]

Další příklady k procvičení

[Elektronická banka příkladů](#)

Matematický software

Algebry s jednou operací

Kongruence na algebrách s jednou operací

Uspořádání na množině

3 Výrokový a predikátový počet

Tato kapitola je věnována základům výrokového a predikátového počtu. V závěru kapitoly probereme úvod do systémů přirozené dedukce.

Cíle

Po prostudování této kapitoly budete schopni:

- vytvářet formule výrokového (resp. predikátového) počtu podle syntaktických pravidel
  - vyšetřovat vlastnosti formulí
  - zjišťovat zda formule je tautologickým důsledkem množiny předpokladů
  - počítat normální disjunktivní a konjunktivní formy formulí
  - deduktivně odvozovat nebo dokazovat formule z jiných formulí
-

3.1 Základní pojmy

Definice 3.1.1. *Prvky jazyka $\mathcal{L}$ výrokového počtu (bez kvantifikátorů) jsou tvořeny:*

- (i) *Symboly pravdivostních hodnot: **true**, **false**.*
- (ii) *Spojkami: $\neg$ (negace), $\Rightarrow$ (implikace), $\wedge$ (a), $\vee$ (nebo), $\Leftrightarrow$ (ekvivalence).*
- (iii) *Výrokovými konstantami p_i , $i=1,2,\dots$, kterým se také říká atomické výroky nebo prvotní formule.*
- (iv) *Pomocnými symboly $(,)$ - závorkami.*

Definujeme nyní dvě třídy výrazů, vytvořených nad jazykem $\mathcal{L}$: atomické formule a formule.

(i) *Atomické formule:*

- (1) **true** a **false** jsou atomické formule.
- (2) Každá výroková konstanta p_i je atomická formule.

(ii) *Formule:*

- (1) Každá atomická formule je formule.
- (2) Jsou-li A, B, C formule, jsou i $(\neg A)$, $(A \Rightarrow B)$, $(A \wedge B)$, $(A \vee B)$ a $(A \Leftrightarrow B)$ formule.
- (3) Všechny formule jsou utvořeny pouze konečným počtem použití předchozích dvou pravidel.

V předchozí definici jsme definovali tzv. výrokové konstanty. Můžeme si položit otázku, proč používáme právě termín „konstanty“, když tyto symboly mají zastupovat ve formulích různé výroky s různými pravdivostními hodnotami. Důvod bude zřejmější, jakmile zavedeme do formulí kvantifikátory. Zde budeme potřebovat ještě objekty jiného typu, jejichž význam bude proměnný i v rámci jedné dané konkrétní formule. Těm budeme říkat *výrokové proměnné*. Výrokové konstanty jsou tedy „konstantami“ právě proto, že jejich význam je v rámci jedné formule neměnný. Poznamenejme ovšem, že některé jiné přístupy mezi výrokovými konstantami a proměnnými formálně nerozlišují (a nazývají objekty obojího typu „proměnnými“). Jiní autoři se raději tomuto pojmenování vyhýbají a používají raději termín *prvotní formule* nebo *atomické výroky*.

Příklad 3.1.1. Nechť p, q, r jsou atomické výroky. Pak správně vytvořené formule jsou například $(p \vee \neg q) \Rightarrow r$, $(r \Rightarrow (q \wedge p)) \vee (\neg p \Rightarrow r)$, $\neg(q \Rightarrow p) \wedge (p \Rightarrow (r \vee \neg q))$. Naopak výrazy $\vee(\Rightarrow r \wedge q)\neg r$, $r \wedge (r \Rightarrow \neg) \wedge p$ formulemi výrokového počtu nejsou.

Příklad 3.1.2. Uvažujme formuli F :

$$(q \vee r) \Rightarrow \neg(p \wedge q).$$

Například řetězce:

$$q \vee r, \neg(p \wedge q), (p \wedge q), p \wedge q$$

jsou správně utvořenými podformulemi formule F . Naopak výrazy:

$$q \Rightarrow \neg(p \wedge q), (q \vee r) \Rightarrow (p \wedge q), (q \vee r) \Rightarrow \neg p$$

jsou sice syntakticky správně utvořené formule, ale nejsou podformulemi podformule F . Výrazy:

$$(\vee r)\neg(p \wedge q), \Rightarrow \neg(p \wedge), (q \vee) \Rightarrow \neg$$

nejsou ani samy formulemi a tedy ani podformulemi formule F .

Každé formuli lze přiřadit význam tím, že vhodně “interpretujeme” její konstanty a volné proměnné. Při různých interpretacích dané formule dostáváme různé *výroky*, tj. tvrzení, která jsou buď pravdivá nebo nepravdivá.

Definice 3.1.2. *Booleovskou funkcí n argumentů* nebo-li *Booleovskou n -ární funkcí* nazýváme libovolné zobrazení $f : \{0, 1\}^n \rightarrow \{0, 1\}$.

Příklad 3.1.3. Uvažujme formuli $(p \vee \neg q) \Rightarrow r$. Tato formule definuje jistou Booleovskou funkci $f : \{0, 1\}^3 \rightarrow \{0, 1\}$ tří argumentů, pokud prvky množiny $\{0, 1\}$ chápeme jako symboly pro pravdivostní hodnoty, nad nimiž pak můžeme provádět logické operace. Tak například $f(1, 0, 1) = ((1 \vee \neg 0) \Rightarrow 1) = (1 \vee 1) \Rightarrow 1 = (1 \Rightarrow 1) = 1$. Tedy, volbou (interpretací) p jako *pravda*, q jako *nepravda* a r jako *pravda* jsme získali interpretací formule $(p \vee \neg q) \Rightarrow r$ pravdivý výrok.

V předchozím příkladě jsme přiřadili pravdivostní hodnotu výrokovým konstantám p, q, r a na základě vyhodnocení logických operací jsme získali i pravdivostní hodnotu složitější formule. V následujícím kroku tento postup zobecníme. Co tedy potřebujeme k tomu, abychom pomocí dané formule výrokového počtu vytvořili Booleovskou funkci n argumentů?

- (i) Potřebujeme formuli, řekněme F , která obsahuje právě n výrokových konstant, například $\{p_1, p_2, \dots, p_n\}$,
- (ii) zvolíme nějaké pravdivostní ohodnocení $\vartheta : \{p_1, p_2, \dots, p_n\} \rightarrow \{0, 1\}$ výrokových konstant
- (iii) a toto ohodnocení konzistentně rozšíříme na celou formuli F pomocí rekurze.

Hodnotu $\vartheta(F)$ vezmeme jako hodnotu právě definované Booleovské funkce f na vektoru pravdivostních hodnot z množiny $\{0, 1\}^n$, přiřazených výrokovým konstantám z množiny $\{p_1, p_2, \dots, p_n\}$. Pravdivostní hodnoty z n -rozměrného vektoru z $\{0, 1\}^n$ jsou přiřazovány funkcí ϑ výrokovým konstantám podle jejich přirozeného pořadí, v kontextu příkladu 3.1.3 při $n = 3$ byl vybrán vektor $(1, 0, 1) \in \{0, 1\}^3$ a tedy $\vartheta(p) = 1$, $\vartheta(q) = 0$, $\vartheta(r) = 1$. Zadaná formule $F = (p \vee \neg q) \Rightarrow r$ pak získá ohodnocení $\vartheta(F) = 1$, vypočítané v příkladě 3.1.3, takže také $f(1, 0, 1) = 1$. Vše lze ještě poněkud zjednodušit, použijeme-li $\{p_1, p_2, \dots, p_n\}$ jako indexovou množinu kartézského součinu $\{0, 1\}^n$ n kopií množiny $\{0, 1\}$. Potom ϑ je přímo prvek z $\{0, 1\}^n$ a lze tedy položit $f(\vartheta) = \vartheta(F)$. V kontextu příkladu 3.1.3 tedy $\vartheta = (1, 0, 1)$, a po dosazení jednotlivých formulí máme $\vartheta(p) = (1, 0, 1)(p) = 1$, $\vartheta(q) = (1, 0, 1)(q) = 0$, $\vartheta(r) = (1, 0, 1)(r) = 1$, $\vartheta(F) = (1, 0, 1)(F) = 1$. K úplnosti celé konstrukce už zbývá jen vhodně pojmenovat funkci ϑ a popsat způsob, jakým ji rozšíříme z výrokových konstant (nebo-li atomických výroků, prvotních formulí) na libovolnou formuli výrokového počtu.

Definice 3.1.3. Buď P množina výrokových konstant. Zobrazení $\vartheta : P \rightarrow \{0, 1\}$ se nazývá *evaluační funkcí*. Jiný název pro evaluační funkci je *ohodnocení formulí* nebo *valuace*.

Předpokládejme nyní, že jsou již definovány hodnoty $\vartheta(A)$, $\vartheta(B)$ pro dvě formule A , B . Pro formule $\neg A$, $A \wedge B$, $A \vee B$, $A \Rightarrow B$, $A \Leftrightarrow B$ definujeme rozšíření ϑ podle tabulky:

$\vartheta(A)$	$\vartheta(B)$	$\vartheta(\neg A)$	$\vartheta(A \wedge B)$	$\vartheta(A \vee B)$	$\vartheta(A \Rightarrow B)$	$\vartheta(A \Leftrightarrow B)$
1	1	0	1	1	1	1
1	0	0	0	1	0	0
0	1	1	0	1	1	0
0	0	1	0	0	1	1

Poznamenejme, že existuje formální rozdíl mezi funkcí a jejím rozšířením na větší definiční obor. Pro větší jednoduchost však budeme rozšíření libovolné evaluační funkce

ϑ na všechny formule výrokového počtu značit stejným symbolem ϑ . Nyní tedy můžeme považovat všechny evaluační funkce za definované na celé množině formulí výrokového počtu, sestrojenými nad jazykem $\mathcal{L}$ a množinou výrokových konstant ve smyslu definice 3.1.1.

Definice 3.1.4. Formule výrokového počtu A se nazývá *pravdivá vzhledem k evaluační funkci* $\vartheta : P \rightarrow \{0, 1\}$, jestliže $\vartheta(A) = 1$. Formule výrokového počtu A se nazývá *logicky pravdivá* neboli *tautologie*, jestliže je pravdivá vzhledem ke každé evaluační funkci ϑ . Pokud naopak existuje aspoň jedna evaluační funkce, pro kterou je $\vartheta(A) = 0$, říkáme, že ϑ *vyvrací* formuli A . Formule A se nazývá *nesplnitelná* nebo-li *kontradikce*, pokud $\vartheta(A) = 0$ pro každou evaluační funkci ϑ . Formule A se nazývá *splnitelná*, jestliže $\vartheta(A) = 1$ pro aspoň jednu evaluaci ϑ . V takovém případě se nazývá ϑ *model* formule A . Je zřejmé, že formule A je tautologie, právě když je $\neg A$ kontradikce.

Definice 3.1.5. Pojem modelu můžeme přirozeným způsobem rozšířit také na množinu formulí. Je-li T množina jistých formulí výrokového počtu, evaluační funkci $\vartheta : P \rightarrow \{0, 1\}$ nazýváme *modelem* množiny T , jestliže $\vartheta(A) = 1$ pro každou formuli $A \in T$. Je zřejmé, že pro konečnou množinu T je to právě tehdy, když ϑ je modelem formule, která vznikne konjunkcí všech formulí z množiny T . Analogicky můžeme na množinu formulí rozšířit pojem splnitelnosti. Množina formulí T se nazývá *splnitelná*, existuje-li její model. Podobně můžeme pojmy modelu a splnitelnosti rozšířit i na komplikovanější třídy formulí predikátového počtu.

Definice 3.1.6. Formule A výrokového počtu se nazývá *tautologickým důsledkem* množiny formulí T , jestliže pro každý model $\vartheta : P \rightarrow \{0, 1\}$ množiny T je $\vartheta(A) = 1$.

Věta 3.1.1. *Následující podmínky jsou pro formuli A a množinu formulí T výrokového počtu ekvivalentní:*

- (i) *Formule A je tautologickým důsledkem množiny formulí T .*
- (ii) *Množina formulí $T \cup \{\neg A\}$ je nesplnitelná.*
- (iii) *Pro každou evaluační funkci ϑ je některá formule z množiny $\{\neg B \mid B \in T\} \cup \{A\}$ pravdivá vzhledem k ϑ .*

Věta 3.1.2. (O logické pravdivosti ve výrokovém počtu, W. V. Quine, 1950) Existují algoritmy, které rozhodnou, zda je nebo není daná formule výrokového počtu pravdivá.

Věta 3.1.3. (O tautologiích) Nechť A je formule výrokového počtu s výrokovými konstantami $p_1, p_2, \dots, p_n$. Nechť A' vznikne tak, že každý výskyt konstanty p_i ($1 \leq i \leq n$) v A nahradíme jistou formulí B_i predikátového počtu. Je-li A logicky pravdivá, je i A' logicky pravdivá.

Definice 3.1.7. Dvě formule A, B výrokového počtu se nazývají ekvivalentní, jestliže $\vartheta(A) = \vartheta(B)$ pro libovolnou evaluační funkci $\vartheta : P \rightarrow \{0, 1\}$.

Věta 3.1.4. Dvě formule A, B výrokového počtu (nad stejnou množinou výrokových konstant) jsou ekvivalentní, právě když definují stejnou Booleovskou funkci.

Definice 3.1.8. Řekneme, že formule A, B jsou ekvivalentní, jestliže nabývají stejné pravdivostní hodnoty v každé interpretaci, která přiřazuje vhodné objekty všem konstantám a volným proměnným vyskytujícím se v A, B . Jinak řečeno, formule A, B jsou ekvivalentní, právě když je formule $(A \Leftrightarrow B)$ logicky pravdivá.

Věta 3.1.5. (O náhradě) Nechť A' je formule, obsahující podformuli A a nechť B' vznikne náhradou některých výskytů podformule A v A' formulí B . Jsou-li A, B ekvivalentní, jsou ekvivalentní i A' a B' .

Další důležitou vlastností ekvivalence formulí je její tranzitivnost. Jsou-li A, B ekvivalentní formule a B, C ekvivalentní formule, jsou také formule A, C ekvivalentní.

Příklad 3.1.4. Příklady ekvivalentních formulí (ekvivalence formulí je zapsána ve tvaru tautologie užitím spojky “ $\Leftrightarrow$ ”):

$$\neg(A \Rightarrow B) \Leftrightarrow (A \wedge \neg B),$$

De Morganovy zákony

$$\neg(A \vee B) \Leftrightarrow (\neg A \wedge \neg B),$$

$$\neg(A \wedge B) \Leftrightarrow (\neg A \vee \neg B),$$

komutativní zákony

$$A \vee B \Leftrightarrow B \vee A,$$

$$A \wedge B \Leftrightarrow B \wedge A,$$

$$(A \Leftrightarrow B) \Leftrightarrow (B \Leftrightarrow A),$$

asociativní zákony

$$(A \vee B) \vee C \Leftrightarrow A \vee (B \vee C),$$

$$(A \wedge B) \wedge C \Leftrightarrow A \wedge (B \wedge C),$$

$$[(A \Leftrightarrow B) \Leftrightarrow C] \Leftrightarrow [A \Leftrightarrow (B \Leftrightarrow C)],$$

a distributivní zákony

$$A \wedge (B \vee C) \Leftrightarrow (A \wedge B) \vee (A \wedge C),$$

$$A \vee (B \wedge C) \Leftrightarrow (A \vee B) \wedge (A \vee C).$$

Definice 3.1.9. Buď $p \in P$ výroková konstanta. Pak formule p a $\neg p$ se nazývají jejími *literály*.

Definice 3.1.10. Buď F formule výrokového počtu. Řekneme, že je F v *disjunktivní normální formě*, jestliže je F disjunkcí konečně mnoha podformulí (tzv. disjunktů), z nichž každá je konjunkcí konečně mnoha literálů. Disjunktivní normální forma formule A se nazývá *úplná*, jestliže každý disjunkt obsahuje literály všech výrokových konstant, vyskytujících se ve formuli A , přičemž se v žádném z disjunktů nevyskytuje výroková konstanta současně se svojí negací.

Definice 3.1.11. Buď F formule výrokového počtu. Řekneme, že je F v *konjunktivní normální formě*, jestliže je F konjunkcí konečně mnoha podformulí (tzv. konjunktů), z nichž každá je disjunkcí konečně mnoha literálů. Konjunktivní normální forma formule A se nazývá *úplná*, jestliže každý konjunkt obsahuje literály všech výrokových konstant, vyskytujících se ve formuli A , přičemž se v žádném z konjunktů nevyskytuje výroková konstanta současně se svojí negací.

Věta 3.1.6. Každá formule výrokového počtu, která není kontradikcí, je ekvivalentní některé formuli v úplné disjunktivní normální formě.

Věta 3.1.7. Každá formule výrokového počtu, která není tautologií, je ekvivalentní některé formuli v úplné konjunktivní normální formě.

Příklad 3.1.5. Uvažujme formuli $F = (p \Rightarrow q) \vee r$. Tato formule je ekvivalentní formuli $G = \neg p \vee q \vee r$. Formule G je v normální disjunktivní formě, jejíž disjunktů jsou podformule $\neg p$, q , r . Každý z těchto disjunktů je konjunkcí právě jednoho literálu – sebe sama, neboť je každý z nich sám literálem. Zároveň je G v normální konjunktivní formě s jediným konjunktém, kterým je sama formule G , tj. $\neg p \vee q \vee r$.

Jako disjunktivní normální forma není G úplná, neboť disjunktivy neobsahují literály všech výrokových konstant, použitých ve formuli F , resp. G . Naopak jako konjunktivní forma je G úplná. Úplnou disjunktivní normální formou formulí F, G je formule $N = (p \wedge q \wedge r) \vee (p \wedge q \wedge \neg r) \vee (p \wedge \neg q \wedge r) \vee (\neg p \wedge q \wedge r) \vee (\neg p \wedge q \wedge \neg r) \vee (\neg p \wedge \neg q \wedge r) \vee (\neg p \wedge \neg q \wedge \neg r)$.

Příklad 3.1.6. Ukážeme nyní detailní postup nalezení normální disjunktivní formy formule F z předchozího příkladu. Každý řádek následující tabulky představuje jinou evaluační funkci ϑ pro množinu výrokových konstant $P = \{p, q, r\}$. Tuto evaluační funkci můžeme přímo ztotožnit s vektorem jejích funkčních hodnot na prvcích množiny P :

$\vartheta(p)$	$\vartheta(q)$	$\vartheta(r)$	$\vartheta((p \Rightarrow q) \vee r)$	Disjunktivy:
1	1	1	1	$p \wedge q \wedge r$
1	1	0	1	$p \wedge q \wedge \neg r$
1	0	1	1	$p \wedge \neg q \wedge r$
1	0	0	0	
0	1	1	1	$\neg p \wedge q \wedge r$
0	1	0	1	$\neg p \wedge q \wedge \neg r$
0	0	1	1	$\neg p \wedge \neg q \wedge r$
0	0	0	1	$\neg p \wedge \neg q \wedge \neg r$

Každé evaluační funkci, která na formuli F nabývá hodnoty 1 přísluší právě jeden disjunkt, na němž právě tato evaluace (a žádná jiná) nabývá hodnoty 1. V daném případě máme tedy 7 disjunktů, jejichž celková disjunkce $N = (p \wedge q \wedge r) \vee (p \wedge q \wedge \neg r) \vee (p \wedge \neg q \wedge r) \vee (\neg p \wedge q \wedge r) \vee (\neg p \wedge q \wedge \neg r) \vee (\neg p \wedge \neg q \wedge r) \vee (\neg p \wedge \neg q \wedge \neg r)$ je ekvivalentní zadané formuli F . Podle definice 3.1.10 je tato formule úplnou normální formou formule F .

Dále budeme hledat minimální tvar této normální disjunktivní formy pomocí Quine-McCluskeyova algoritmu. Především si můžeme povšimnout, že každý z disjunktů, které tvoří úplnou normální disjunktivní formu, je ve vzájemně jednoznačné korespondenci s vektorem ohodnocení výrokových konstant, tedy vlastně s příslušnou evaluační funkcí, která je v daném případě charakterizována trojicí číslic, nul nebo jedniček. Proto můžeme pro jednoduchost pracovat s těmito posloupnostmi číslic, místo s disjunktivy, a nakonec se opět můžeme vrátit k výrokovým formulím.

V daném případě máme tedy celkem 7 uspořádaných trojic $(1, 1, 1), (1, 1, 0), (1, 0, 1), (0, 1, 1), (0, 1, 0), (0, 0, 1), (0, 0, 0)$. Budeme hledat všechny možné případy, kdy se dvě trojice shodují s výjimkou jedné pozice. Pokud takovou shodu nalezneme, vytvoříme trojici,

v níž číslice, v nichž se obě trojice liší, nahradíme symbolem $*$. Například, první a druhá trojice se shodují, a tedy dávají vzniknout jejich společné instanci $(1, 1, *)$. Postupně takto vzniká posloupnost $(1, 1, *)$, $(1, *, 1)$, $(*, 1, 1)$, $(*, 1, 0)$, $(*, 0, 1)$, $(0, 1, *)$, $(0, *, 1)$, $(0, *, 0)$, $(0, 0, *)$. Pokud by vzniklo v této fázi postupu více stejných posloupností, duplikáty vynecháme. Postup opakujeme tak dlouho, až se všechny posloupnosti liší na více než jednom místě. V daném případě potřebujeme ještě jeden krok, v němž vznikne posloupnost $(*, 1, *)$, $(*, *, 1)$, $(*, 1, *)$, $(*, *, 1)$, $(0, *, *)$, $(0, *, *)$, což po odstranění duplikátů dává $(*, 1, *)$, $(*, *, 1)$, $(0, *, *)$.

Posloupnosti, které jsme našli, představují „šablony“ (skutečný význam pravděpodobně vystihuje nejlépe anglické slovo „pattern“), které ve hvězdičkové konvenci musí pokrýt všechny původní posloupnosti, asociované s disjunkty, aby vyjádřily původní formuli F . To lze přehledně znázornit tabulkou:

	$(1, 1, 1)$	$(1, 1, 0)$	$(1, 0, 1)$	$(0, 1, 1)$	$(0, 1, 0)$	$(0, 0, 1)$	$(0, 0, 0)$
$(*, 1, *)$	×	×		×	×		
$(*, *, 1)$	×		×	×		×	
$(0, *, *)$				×	×	×	×

Pokud se příslušná šablona, zapsaná v prvním sloupci tabulky shoduje s posloupností v prvním řádku, zapíšeme do příslušného pole tabulky symbol $\times$. Nyní je nutné zajistit, aby byl každý disjunkt pokryt příslušnou šablonou. Prohlédneme sloupce tabulky a tam, kde je v příslušném sloupci přítomen pouze jediný symbol $\times$, jej změním na $\otimes$. Totéž pak provedeme v celém řádku, kde tento symbol leží. Konkrétně tedy, vidíme, že například druhý sloupec obsahuje jediný symbol $\times$, a to v prvním řádku. Abychom pokryli v pořadí druhý disjunkt, tj. $p \wedge q \wedge \neg r$, musíme nutně použít šablonu z prvního řádku, která vyjadřuje formuli q . Tím však jsme zároveň pokryli, kromě druhého disjunktu, také disjunkt první, čtvrtý a pátý, což jsme vyjádřili umístěním symbolu $\otimes$ do průsečíků příslušných řádků a sloupců. Totéž provedeme i pro ostatní sloupce, přičemž hledáme minimální množinu „šablon“, které pokrývají všechny posloupnosti, asociované s disjunkty, tvořícími úplnou normální disjunktivní formu formule F :

	$(1, 1, 1)$	$(1, 1, 0)$	$(1, 0, 1)$	$(0, 1, 1)$	$(0, 1, 0)$	$(0, 0, 1)$	$(0, 0, 0)$
$(*, 1, *)$	$\otimes$	$\otimes$		$\otimes$	$\otimes$		
$(*, *, 1)$	$\otimes$		$\otimes$	$\otimes$		$\otimes$	
$(0, *, *)$				$\otimes$	$\otimes$	$\otimes$	$\otimes$

V daném případě jsme museli použít všechny tři „šablony“ a tedy hledaná, minimalizovaná normální disjunktivní forma formule F má tvar $\neg p \vee q \vee r$.

Příklad 3.1.7. Nalezneme úplnou normální konjunktivní formu formule $F = \neg(p \Rightarrow q) \vee r$. Její pravdivostní tabulka má tvar:

$\vartheta(p)$	$\vartheta(q)$	$\vartheta(r)$	$\vartheta(\neg(p \Rightarrow q) \vee r)$	Konjunktivy:
1	1	1	1	
1	1	0	0	$\neg p \vee \neg q \vee r$
1	0	1	1	
1	0	0	1	
0	1	1	1	
0	1	0	0	$p \vee \neg q \vee r$
0	0	1	1	
0	0	0	0	$p \vee q \vee r$

Pro každou evaluační funkci, v níž má daná formule pravdivostní hodnotu 0, jsme vytvořili konjunkt, který má pravdivostní hodnotu 0 pouze pro tuto jedinou evaluaci. Pak ovšem společná konjunktce těchto konjunktů tvoří úplnou normální konjunktivní formu $K = (\neg p \vee \neg q \vee r) \wedge (p \vee \neg q \vee r) \wedge (p \vee q \vee r)$ formule F . Tuto konjunktivní formu dále minimalizujeme Quine-McCluskeyovým algoritmem. Nalezeným konjunktům odpovídají evaluační funkce, vyjádřené posloupnostmi $(1, 1, 0)$, $(0, 1, 0)$ a $(0, 0, 0)$, které generují (postupem analogickým jako v příkladě 3.1.6) šablony $(*, 1, 0)$ a $(0, *, 0)$. Ty odpovídají formulím $\neg q \vee r$ a $p \vee r$, přičemž obě šablony jsou nutné k pokrytí všech tří posloupností, asociovaných s konjunktivy. Jejich konjunktce $M = (\neg q \vee r) \wedge (p \vee r)$ je proto hledanou minimalizovanou normální konjunktivní formou.

Softwarové nástroje: [Formule výrokového počtu](#)

Cvičení

3.1.1. Je dána formule predikátového počtu druhého řádu

$$(\forall P)\{[P(a) \wedge (\forall x)[\neg(x = a) \wedge P(f(x))] \Rightarrow P(x)] \Rightarrow (\forall x)P(x)\}.$$

Vypište všechny její atomické podformule a podformule.

3.1.2. Uvažujme formuli

$$\forall z \exists u \exists v [(z = u \vee z = v) \wedge u \neq v] \wedge \forall x \forall y \forall P [x \neq y \vee (P(x, x) \vee \neg P(y, y))].$$

Dokažte, že tato formule nabývá hodnoty *nepravda* v každé interpretaci $\mathcal{I}$ s jednoprvkovým oborem M .

3.1.3. * Dokažte, že formule z předchozího příkladu nabývá hodnoty *pravda* v každé interpretaci $\mathcal{I}$ s dvouprvkovým oborem M .

3.1.4. Ukažte, že formule

$$\forall x \forall y \forall P [x \neq y \vee (P(x, x) \vee \neg P(y, y))]$$

je logicky pravdivá.

3.1.5. Dokažte, že formule

$$\exists P \exists x \exists y [(P(x, x) \wedge \neg P(x, y)) \wedge x = y]$$

je nespílitelná.

3.1.6. Dokažte logickou pravdivost formulí výrokového počtu:

$$D_1 : ((p \Rightarrow p) \Rightarrow p) \Rightarrow p,$$

$$D_2 : [((p \wedge q) \Rightarrow r) \wedge (p \Rightarrow q)] \Rightarrow (p \Rightarrow r).$$

3.1.7. Rozhodněte o logické pravdivosti, resp. splnitelnosti formulí predikátového počtu prvního řádu:

$$A_1 : \forall p_1(x) \Rightarrow \exists x p_1(x),$$

$$A_2 : \exists x p_1(x) \Rightarrow \forall x p_1(x),$$

$$A_3 : \forall x q_1(x) \Rightarrow q_1(a),$$

$$A_4 : q_1(a) \Rightarrow \forall x q_1(x),$$

$$A_5 : \exists y \forall x p_2(x, y) \Rightarrow \forall x \exists y p_2(x, y),$$

$$A_6 : \forall x \exists y p_2(x, y) \Rightarrow \exists y \forall x p_2(x, y),$$

$$A_7 : \forall x (p_1(x) \Rightarrow p_1(x)) \Rightarrow [\exists x p_1(x) \Rightarrow \forall x p_1(x)],$$

$$A_8 : [\exists x p_1(x) \Rightarrow \forall x q_1(x)] \Rightarrow \forall x (p_1(x) \Rightarrow q_1(x)).$$

3.1.8. Dokažte logickou ekvivalenci formulí:

$$A : \forall x \exists P \{ \exists y [x \neq y \wedge P(y)] \wedge \exists z \forall u [x \neq z \wedge (z \neq u \vee \neg P(u))] \}$$

$$B : \forall x \exists y \exists z [x \neq y \wedge x \neq z \wedge y \neq z].$$

3.1.9. Najděte prenexní disjunktivní normální formu formule D z příkladu ??.

3.2 Přirozená dedukce

Dedukční systém klasického výrokového počtu se skládá ze systémů několika axiomů a odvozovacího pravidla, kterým je pravidlo *modus ponens*.

Definice 3.2.1. Axióm je třída formulí výrokového počtu, které jsou utvořené podle jednoho z následujících schémat:

- (1) $A \Rightarrow (B \Rightarrow A)$
- (2) $(A \Rightarrow (B \Rightarrow C)) \Rightarrow ((A \Rightarrow B) \Rightarrow (A \Rightarrow C))$
- (3) $(A \wedge B) \Rightarrow A$
- (4) $(A \wedge B) \Rightarrow B$
- (5) $A \Rightarrow (B \Rightarrow (A \wedge B))$
- (6) $A \Rightarrow (A \vee B)$
- (7) $B \Rightarrow (A \vee B)$
- (8) $(A \Rightarrow C) \Rightarrow ((B \Rightarrow C) \Rightarrow ((A \vee B) \Rightarrow C))$
- (9) $(A \Rightarrow B) \Rightarrow ((A \Rightarrow \neg B) \Rightarrow \neg A)$
- (10) $\neg\neg A \Rightarrow A$

Schémata axiomů jsou konstruována na základě tautologií výrokového počtu, takže každý axiom lze považovat za logicky pravdivou formuli.

Definice 3.2.2. Odvozovací pravidlo *modus ponens* je schéma, které je založeno na faktu, že jsou-li A , B formule výrokového počtu ve smyslu předchozí kapitoly, je formule B je tautologickým důsledkem množiny formulí $\{A, A \Rightarrow B\}$. Toto pravidlo umožňuje odvodit z formulí tvaru $A, A \Rightarrow B$ jako závěr formuli B , což se formálně zapisuje ve tvaru

$$\frac{A, A \Rightarrow B}{B} .$$

Definice 3.2.3. Nechť T je množina formulí výrokového počtu. Řekneme, že posloupnost formulí $A_1, A_2, \dots, A_k$ je *odvozením* nebo-li *důkazem* formule A z předpokladů T , jestliže

- (i) $A_k = A$,
- (ii) pro libovolné $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ je A_i buď některý z axiomů, nebo prvek množiny T nebo výsledek použití pravidla modus ponens, kde předpoklady tohoto pravidla leží v množině $\{A_1, A_2, \dots, A_k\}$.

Existuje-li takový důkaz, formule A se nazývá *odvoditelná* nebo-li *dokazatelná* z předpokladů T . Je-li navíc $T = \emptyset$, nazývá se A *dokazatelná*, nebo také *teorém*.

Příklad 3.2.1. Ukážeme příklad odvození formule z jistých předpokladů v rámci systému přirozené dedukce výrokového počtu:

1. $A \Rightarrow B \dots$ (předpoklad)
2. $B \Rightarrow C \dots$ (předpoklad)
3. $(B \Rightarrow C) \Rightarrow (A \Rightarrow (B \Rightarrow C)) \dots$ (axiom (1), kde místo A bylo dosazeno $B \Rightarrow C$ a místo B bylo dosazeno A)
4. $A \Rightarrow (B \Rightarrow C) \dots$ (použitím modus ponens z 2. a 3.)
5. $(A \Rightarrow (B \Rightarrow C)) \Rightarrow ((A \Rightarrow B) \Rightarrow (A \Rightarrow C)) \dots$ (axiom (2))
6. $(A \Rightarrow B) \Rightarrow (A \Rightarrow C) \dots$ (použitím modus ponens z 4. a 5.)
7. $A \Rightarrow C \dots$ (odvozená formule; použitím modus ponens z 1. a 6.)

Tedy z předpokladů $A \Rightarrow B$, $B \Rightarrow C$ jsme odvodili formuli $A \Rightarrow C$.

Poznamenejme, že existují i jiné systémy axiomů než ty, které byly uvedeny v rámci definice 3.2.1. Tyto axiomatické systémy mohou ale nemusí být ekvivalentní s již zavedeným systémem. Mezi ekvivalentní axiomatické systémy patří například systém axiomů, který navrhl A. Tarski:

- (1) $A \Rightarrow (B \Rightarrow A)$
- (2) $(A \Rightarrow (B \Rightarrow C)) \Rightarrow ((A \Rightarrow B) \Rightarrow (A \Rightarrow C))$
- (3) $(\neg A \Rightarrow \neg B) \Rightarrow (B \Rightarrow A)$
- (4) $(A \Rightarrow (A \Rightarrow B)) \Rightarrow (A \Rightarrow B)$

Cvičení

3.2.1. Odvoďte formuli $(p \wedge \neg p) \Leftrightarrow \text{false}$.

3.2.2. Dokažte větu ?? odvozením uvedených pomocných odvozovacích pravidel.

3.2.3. Odvoďte formuli $[(p \wedge q \Rightarrow r) \wedge (p \Rightarrow q)] \Rightarrow (p \Rightarrow r)$. Návod: odvoďte $(p \wedge q \Rightarrow r), (p \Rightarrow q), p \Rightarrow r$ a pak použijte pravidla zavedení $\Rightarrow$ a zobecněného pravidla zavedení $\Rightarrow$.

3.2.4. Odvoďte formuli $\forall x A(x) \Rightarrow \exists x A(x)$.

3.2.5. Odvoďte formuli $\exists x \forall y A(x, y) \Rightarrow \forall y \exists x A(x, y)$.

3.2.6. Odvoďte formuli $(\forall x A(x) \vee \forall x B(x)) \Rightarrow \forall x (A(x) \vee B(x))$.

3.2.7. Odvoďte formuli $\forall x (A \Rightarrow B(x)) \Leftrightarrow (A \Rightarrow \forall x B(x))$, kde x není volná v A .

3.2.8. Odvoďte formuli $\neg \exists x A(x) \Leftrightarrow \forall x \neg A(x)$.

3.2.9. Odvoďte formuli $\exists x (A(x) \wedge B(x)) \Rightarrow (\exists x A(x) \wedge \exists x B(x))$.

3.2.10. Odvoďte formuli $\forall x (A(x) \Leftrightarrow B(x)) \Rightarrow (\forall x A(x) \Leftrightarrow \forall x B(x))$.

3.2.11. Odvoďte formuli $A(t) \Leftrightarrow \forall (x = t \Rightarrow A(x))$, kde term t je volný vzhledem k proměnné x ve formuli $A(x)$ a proměnná x není volná ve formuli $A(t)$.

3.2.12. Odvoďte formuli $A(t) \Leftrightarrow \exists x (x = t \wedge A(x))$, kde term t je volný vzhledem k proměnné x ve formuli $A(x)$.

3.2.13. Dokažte odvozovací pravidlo:

$$\frac{\Gamma \Rightarrow t_1 = t_2}{\Gamma \Rightarrow t_2 = t_1}$$

3.2.14. Dokažte odvozovací pravidlo:

$$\frac{\Gamma \Rightarrow t_1 = t_2 \text{ a } \Gamma \Rightarrow t_2 = t_3}{\Gamma \Rightarrow t_1 = t_3}$$

3.2.15. Dokažte odvozovací pravidlo:

$$\frac{\Gamma \Rightarrow t_1 = t_2}{\Gamma \Rightarrow \tau(t_1) = \tau(t_2)}$$

Počítačová cvičení

3.2.16. Napište program, který generuje pravdivostní tabulku formule výrokového počtu se třemi výrokovými konstantami p, q, r . Použijte programovací jazyk, který umožňuje vyhodnocení Booleovských výrazů.

3.2.17. Napište program, který pro dvě formule $A(p, q, r), B(p, q, r)$ výrokového počtu se třemi výrokovými konstantami p, q, r testuje, zda $A(p, q, r) \Rightarrow B(p, q, r)$.

3.2.18. Napište program, který pro dvě formule $A(p, q, r), B(p, q, r)$ výrokového počtu se třemi výrokovými konstantami p, q, r testuje, zda $A(p, q, r) \Leftrightarrow B(p, q, r)$.

3.2.19. Napište program, který formuli výrokového počtu se třemi výrokovými konstantami p, q, r převede na normální konjunktivní formu.

3.2.20. Napište program, který formuli výrokového počtu se třemi výrokovými konstantami p, q, r převede na normální disjunktivní formu.

Pojmy k zapamatování

- Jazyk výrokového počtu a jeho konstrukce. Atomické formule a formule.
- Predikátový počet druhého řádu a jeho čtyři vlastní podtřídy.
- Booleovská funkce.
- Interpretace formulí. Evaluační funkce.
- Pravdivost a splnitelnost formulí. Tautologie a kontradikce.
- Model. Tautologický důsledek.
- Normální formy formulí.
- Systém přirozené dedukce klasického výrokového počtu.
- Axiomy a odvozovací pravidla. Modus ponens.
- Odvození, důkaz, teorém.

Klíčové myšlenky kapitoly

- Výrokový počet je jednou z vlastních podtříd predikátového počtu druhého řádu.
- Každá formule výrokového počtu určuje jednoznačně jistou Booleovskou funkci (ale ne naopak).
- Evaluační funkci rozšiřujeme rekurzí konzistentně na všechny formule pomocí významu logických spojek.
- Dvě formule jsou ekvivalentní, když se na všech evaluačních funkcích chovají stejně.
- A to je právě tehdy, když definují stejnou Booleovskou funkci.
- O pravdivosti formule výrokového počtu lze algoritmicky rozhodnout (Quine).

- Analogicky i pro výrokový počet s kvantifikátory, pravdivost formulí predikátového počtu prvního řádu však lze rozhodnout pouze parciálně (Church).
- Pravdivost formulí predikátového počtu druhého řádu nelze rozhodnout ani parciálně (Gödel).
- Věta o náhradě. Když podformule v nějaké formuli nahradíme ekvivalentními formulemi, dostaneme ekvivalentní formuli.
- Normální formy formulí výrokového počtu se efektivně hledají pomocí pravdivostní tabulky.
- Jejich minimalizaci provádíme například pomocí Quine-McCluskeyova algoritmu.
- Existuje několik ekvivalentních axiomatik pro systém přirozené dedukce klasického výrokového počtu.

Odkazy na literaturu

Autor si je vědom toho, že právě probraná kapitola nemůže zdaleka pokrýt dané téma. Je velmi obtížné poměrně komplikovanou a rozsáhlou látku shrnout na několika málo stránkách. Nakonec byla pro predikátový počet zvolena koncepce vycházející z [24], kde je podán dostatečně reprezentativní přehled nejdůležitějších výsledků a vět. Pro výrokový počet se stala východiskem publikace [23], která byla porovnáвана s [24] a [31]. Odkazy na seznam rozšiřující literatury následují.

[3], [10], [14], [11], [16], [17], [20], [21], [24], [30], [36], [39], [41]

Další příklady k procvičení

[Elektronická banka příkladů](#)

Matematický software

Formule výrokového počtu

Tautologický důsledek

4 Grafy

Ústředními pojmy této kapitoly jsou neorientované i orientované grafy. Povšimneme si několika jednoduchých grafových algoritmů a na příkladech si ukážeme jejich základní principy. Vysvětlíme si takové pojmy, jako například rovinnost a Eulerovskost grafu, Hamiltonovská kružnice a chromatické nebo cyklomatické číslo. Probereme některé vlastnosti stromů a jejich aplikací. Vysvětlíme si princip Huffmanova kódu.

Cíle

Po prostudování této kapitoly budete schopni:

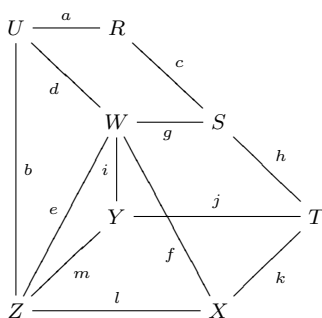
- vyšetřovat základní vlastnosti a morfismy grafů
- hledat nejkratší cestu v ohodnoceném grafu
- zjišťovat, zda je graf Eulerovský
- vyšetřovat rovinnost grafu
- vyšetřovat vybrané vlastnosti stromů
- hledat minimální kostru v ohodnoceném grafu
- hledat maximální tok v orientovaném grafu

4.1 Základní pojmy

Definice 4.1.1. *Neorientovaný graf* G se skládá z množiny V vrcholů (uzlů) a množiny H hran tak, že každá hrana $h \in H$ je přiřazena neuspořádané dvojici (tj. dvouprvkové množině) vrcholů $u, v \in V$. Existuje-li jediná hrana $h \in H$ přiřazená dvojici vrcholů $u, v \in V$, píšeme $h \equiv \{u, v\}$. Obecně může být jedné dvojici vrcholů přiřazeno více hran, tyto hrany se nazývají *násobné*.

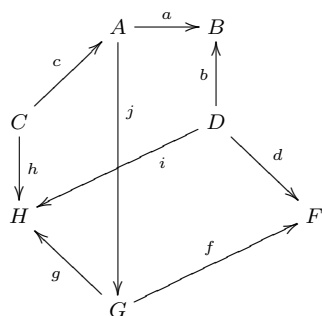
Podobně, *orientovaný graf* G se skládá z množiny V vrcholů a množiny H hran tak, že každé hraně $h \in H$ je přiřazena uspořádaná dvojice $(u, v) \in V \times V$ vrcholů $u, v \in V$. Existuje-li jediná hrana $h \in H$ přiřazená dvojici (u, v) vrcholů $u, v \in V$, píšeme $h \equiv (u, v)$.

Příklad 4.1.1. Neorientovaný graf $\mathcal{G} = (\mathcal{V}, \mathcal{H})$:

$\mathcal{V} = \{U, R, X, Y, Z, S, T, W\}$, $\mathcal{H} = \{a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m\}$. Například $m \equiv \{Y, Z\}$, $g \equiv \{S, W\}$.

Příklad 4.1.2. Orientovaný graf $\mathcal{G} = (\mathcal{V}, \mathcal{H})$:

$\mathcal{V} = \{A, B, C, D, E, F, G, H\}$, $\mathcal{H} = \{a, b, c, d, e, f, g, h, i, j\}$. Například $c \equiv (C, A)$, $g \equiv (G, H)$, $j \equiv (A, G)$.

Definice 4.1.2. Buď G graf s množinou vrcholů (= uzlů) V a množinou hran H . Nechtě $f : V \rightarrow R$ a $g : H \rightarrow R$ jsou zobrazení. Pak f se nazývá *vrcholovým ohodnocením* grafu G , g se nazývá *hranovým ohodnocením* grafu G . Dvojice (G, f) , resp. (G, g) se nazývá *vrcholově*, resp. *hranově ohodnocený graf*.

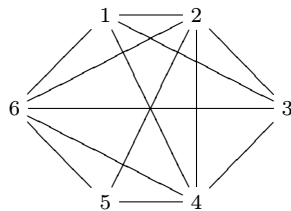
Někdy se popis jednotlivých hran grafu vynechává a píše se jen jejich ohodnocení (zejména v případě, kdy jsou popsány vrcholy a graf nemá násobné hrany).

Definice 4.1.3. Nechť G je graf. *Sledem délky n* v grafu G nazýváme posloupnost vrcholů v_i a hran h_j grafu G tvaru

$$v_0 h_1 v_1 h_2 v_2 \dots v_{n-1} h_n v_n,$$

kde hraně h_i je přiřazena dvojice vrcholů $\{v_{i-1}, v_i\}$ (resp. (u, v) v orientovaném grafu). *Tahem* v grafu G nazýváme sled, v němž se každá hrana grafu vyskytuje nejvýše jednou. *Cestou* v grafu G nazýváme sled, v němž se každý vrchol grafu vyskytuje nejvýše jednou. Sled se nazývá *uzavřený*, jestliže $v_0 = v_n$. Uzavřený sled se nazývá *uzavřenou cestou*, vyskytuje-li se v něm každý vrchol grafu, s výjimkou počátečního vrcholu, který je současně i koncový, nejvýše jednou.

Příklad 4.1.3. V grafu

$$6\{6, 3\}3\{3, 6\}6\{6, 2\}2\{2, 4\}4$$

je sled délky 4, ale není to tah ani cesta (např. vrchol 6 a hrana $\{6, 3\}$ se vyskytují dvakrát).

$$6\{6, 2\}2\{2, 4\}4\{4, 6\}6\{6, 3\}3$$

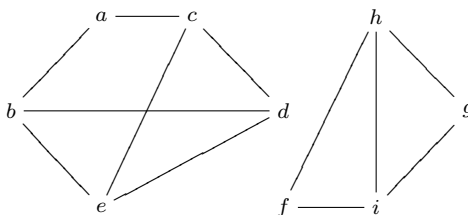
je tah délky 4, ale ne cesta (vrchol 6 je zde dvakrát).

$$2\{2, 4\}4\{4, 6\}6\{6, 3\}3$$

je cesta délky 3 (a zároveň také tah).

Definice 4.1.4. Graf G se nazývá *souvislý*, jestliže mezi libovolnými dvěma vrcholy existuje sled.

Příklad 4.1.4. Graf z předchozího příkladu je souvislý, následující graf je nesouvislý:

Věta 4.1.1. *Graf G je souvislý, právě když mezi jeho libovolnými dvěma vrcholy existuje cesta.*

Důkaz věty je snadný, a proto jej přenecháváme čtenáři jako cvičení.

Softwarové nástroje: [Vlastnosti neorientovaných grafů – grafové charakteristiky](#)

Cvičení

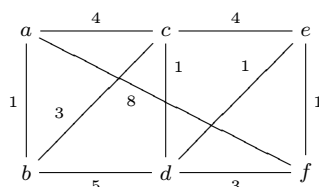
4.1.1. Graf $G = (V, H)$ bez smyček a násobných hran se nazývá *úplný*, jestliže jsou každé jeho dva vrcholy spojeny hranou. Určete, kolik hran má konečný úplný graf o $|V|$ vrcholech.

4.1.2. Nechť $G_1 = (V, H_1)$ a $G_2 = (V, H_2)$. Říkáme, že G_1 a G_2 jsou vzájemně *komplementární*, jestliže $H_1 \cap H_2 = \emptyset$ a $G = (V, H_1 \cup H_2)$ je úplný graf. Dokažte, že je-li G_1 nesouvislý, je G_2 souvislý.

4.1.3. Buď G úplný graf o n vrcholech. Určete počet cest délky 2, které začínají v pevně zvoleném vrcholu a a končí v jiném pevně zvoleném vrcholu b . Kolik existuje takových cest délky 3? Zobecněte tento výsledek pro libovolné k , kde $1 \leq k < n$.

4.2 Problém nalezení minimální cesty v ohodnoceném grafu

Příklad 4.2.1. Nalezněte nejkratší cestu v grafu G (tedy s minimálním součtem jednotlivých ohodnocení) mezi vrcholy a a f .

Algoritmus 4.2.1. (Dijkstra, 1959) Nechť G je neorientovaný ohodnocený konečný graf s kladným hranovým ohodnocením $c : H \rightarrow R^+$. Nalezneme nejkratší cestu mezi vrcholy x, y grafu G . Definujme rekurentně pomocná vrcholová ohodnocení f_i grafu G takto:

- (i) Klademe $f_0(x) = 0$, $f_0(z) = +\infty$ pro $z \in V$, $z \neq x$.
- (ii) Poté, co jsme sestrojili vrcholová ohodnocení $f_0, f_1, \dots, f_i$, najdeme hranu $h \equiv \{u, v\}$ takovou, že $c(h) < f_i(v) - f_i(u)$ a položíme $f_{i+1}(v) := f_i(u) + c(h)$, $f_{i+1}(z) := f_i(z)$ pro $z \neq v$, pokud taková hrana existuje. Jestliže taková hrana h neexistuje, ohodnocení f_i nazveme *výsledným* a cyklus končí.

Nechť f_i je výsledné ohodnocení. Pak ke každému $v \in V$, $v \neq x$, existuje hrana $h \equiv \{u, v\}$ taková, že $c(h) = f_i(v) - f_i(u)$ (jinak by f_i nebylo výsledné). Protože $f_i(u) < f_i(v)$, a x je vrchol s nejmenším ohodnocením $f_i(x) = 0$, začneme-li v $y = v_0$ a postupně nalézáme vrcholy $v_1, v_2, \dots$ s vlastností $c(\{v_{j-1}, v_j\}) = f_i(v_{j-1}) - f_i(v_j)$, nakonec skončíme s $v_j = x$ a cesta

$$x\{x, v_{j-1}\}v_{j-1}\{v_{j-1}, v_{j-2}\} \dots \{v_2, v_1\}v_1\{v_1, y\}y$$

je cesta s nejmenším celkovým ohodnocením mezi všemi cestami z x do y . Její celkové ohodnocení je

$$\sum_{k=1}^j c(\{v_{j-1}, v_j\}) = f_i(v_0) - f_i(v_j) = f_i(y).$$

Vskutku, nechť $x = w_0, w_1, w_2, \dots, w_m = y$ jsou vrcholy nějaké jiné cesty mezi x a y . Pak platí

$$c(w_k, w_{k-1}) \geq f_i(w_k) - f_i(w_{k-1}) \quad (4.1)$$

(kdyby $c(\{w_k, w_{k-1}\}) < f_i(w_k) - f_i(w_{k-1})$, nebylo by f_i výsledné ohodnocení). Sečtením nerovnic typu (4.1) pro $k = 1, 2, \dots, m$ dostaneme

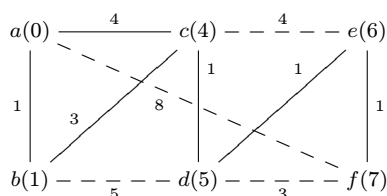
$$\sum_{k=1}^m c(\{w_k, w_{k-1}\}) \geq f_i(w_m) - f_i(w_0) = f_i(y).$$

Tím je důkaz minimálnosti nalezené cesty hotov.

Příklad 4.2.2. Dokončení příkladu Následující tabulka ukazuje pomocná vrcholová ohodnocení v jednotlivých krocích:

	f_0	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6
a	0	0	0	0	0	0	0
b	∞	1	1	1	1	1	1
c	∞	∞	4	4	4	4	4
d	∞	∞	∞	5	5	5	5
e	∞	∞	∞	∞	6	6	6
f	∞	∞	∞	∞	∞	8	7

Ohodnocení f_0 je výchozí. Postupně byly vybrány hrany $\{a, b\}$, $\{a, c\}$, $\{b, d\}$, $\{d, e\}$ a $\{d, f\}$, čímž vzniklo postupně ohodnocení f_5 . Jako poslední jsme vybrali hranu $\{e, f\}$, neboť je ohodnocena číslem 1, zatímco $f_5(f) - f_5(e) = 2 > 1$. Ve vrcholu f tedy můžeme dostat nižší hodnotu $f_6(f) = 7$ prostřednictvím vrcholu e a vybrané hrany $\{e, f\}$. Ohodnocení f_6 je výsledné, protože další hrana s nižším ohodnocením, než je rozdíl ohodnocení jejích koncových vrcholů v daném grafu neexistuje. Jak je vidět z následujícího obrázku, existují dvě cesty minimální délky:

Cesty minimální délky jsou

$$a\{a, c\}c\{c, d\}d\{d, e\}e\{e, f\}f$$

a

$$a\{a, b\}b\{b, c\}c\{c, d\}d\{d, e\}e\{e, f\}f$$

s celkovým ohodnocením 7.

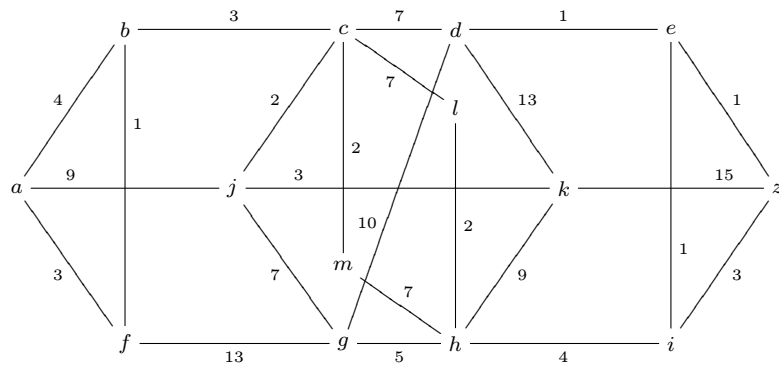

Softwarové nástroje: [Vlastnosti neorientovaných grafů – nalezení nejkratší cesty](#)

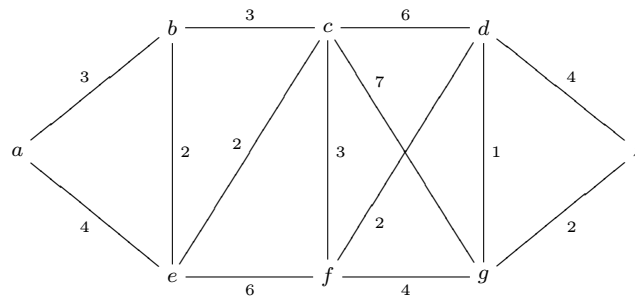
Cvičení

4.2.1. Nechť $G = (V, H)$ je souvislý graf, jehož všechny hrany jsou ohodnoceny číslem 1. Označme $d(x, y)$ délku nejkratší cesty mezi dvěma vrcholy $x, y \in V$. Dokažte, že $d : V \times V \rightarrow \mathbb{R}$ je metrika na V .

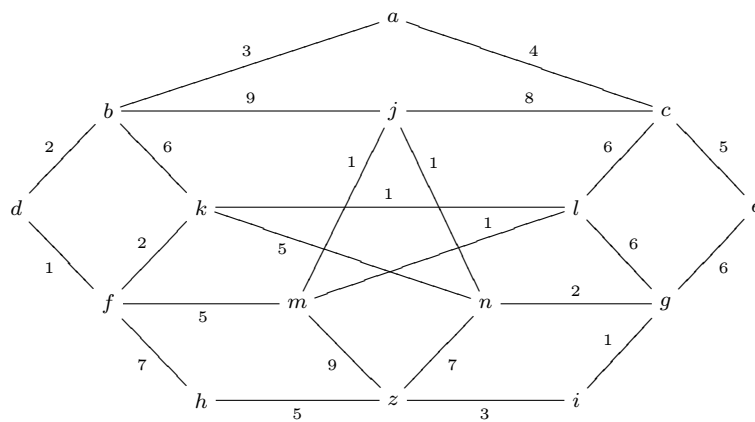
4.2.2. V daném grafu najděte nejkratší cestu z a do z :

4.2.3. V daném grafu najděte nejkratší cestu z a do z :

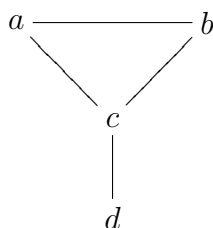
4.2.4. V daném grafu najděte nejkratší cestu z a do z :

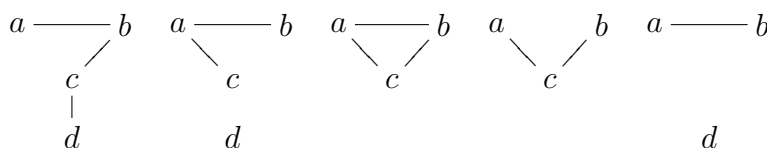
4.3 Další grafové pojmy

Definice 4.3.1. Buď $G_1 = (V_1, H_1)$, $G_2 = (V_2, H_2)$ grafy. Řekneme, že graf G_2 je *podgrafem* grafu G_1 , jestliže $V_2 \subseteq V_1$, $H_2 \subseteq H_1$.

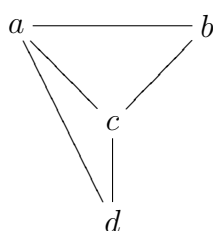
Příklad 4.3.1. Nechť G je graf:

Pak jeho podgrafy jsou například grafy:

Podgrafem grafu G není například graf:

Definice 4.3.2. Nechť $G_1 = (V_1, H_1)$, $G_2 = (V_2, H_2)$ jsou grafy. Řekneme, že G_2 je *podgrafem grafu G_1 indukovaným grafem G_1* , jestliže platí:

- (i) $V_2 \subseteq V_1$;
- (ii) pro každou hranu $h \in H_1$ s koncovými vrcholy $x, y \in V_2$ platí $h \in H_2$.

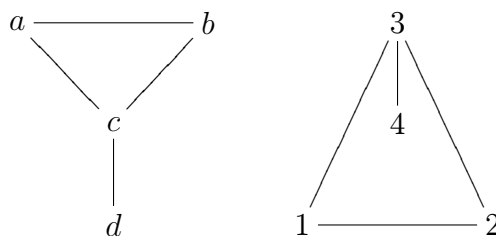
Příklad 4.3.2. Nechť G je graf z příkladu 4.3.1. Pak třetí a pátý z uvedených podgrafů jsou indukované podgrafy grafu G . První, druhý a čtvrtý podgraf není indukovaným podgrafem grafu G .

Definice 4.3.3. Buď $G = (V, H)$ graf, $G_1 = (V_1, H_1)$ podgraf grafu G . Jestliže $V_1 = V$, G_1 se nazývá *faktorem* grafu G .

Příklad 4.3.3. Nechť G je graf z příkladu 4.3.1. Pak první a druhý z uvedených podgrafů jsou faktory grafu G . Třetí, čtvrtý a pátý podgraf není faktorem grafu G .

Definice 4.3.4. Grafy $G_1 = (V_1, H_1)$ a $G_2 = (V_2, H_2)$ se nazývají *izomorfní*, jestliže existují bijekce $f : V_1 \rightarrow V_2$ a $g : H_1 \rightarrow H_2$ takové, že libovolná hraně $h \in H_1$ jsou přiřazeny vrcholy $x, y \in V_1 \iff$ hraně $g(h) \in H_2$ jsou přiřazeny vrcholy $f(x), f(y) \in V_2$.

Příklad 4.3.4. Grafy na obrázku jsou izomorfní:

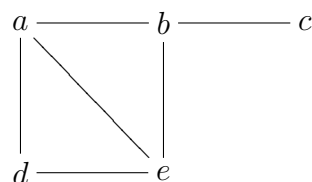
Příslušné bijekce f a g lze definovat takto:

$$f(a) = 1, f(b) = 2, f(c) = 3, f(d) = 4,$$

$$g(\{a, b\}) = \{1, 2\}, g(\{b, c\}) = \{2, 3\}, g(\{c, d\}) = \{3, 4\}, g(\{a, c\}) = \{1, 3\}.$$

Definice 4.3.5. Graf G se nazývá *rovinný*, jestliže jej lze zakreslit v rovině tak, že se jeho hrany (které jsou reprezentovány křivkami) neprotínají. Je-li rovinný graf G zakreslen v rovině, tak, že se jeho hrany neprotínají, pak jeho hrany rozdělují rovinu na navzájem oddělené části, které nazýváme *oblastmi grafu*.

Příklad 4.3.5. Buď G rovinný graf podle obrázku:

Oblast $\mathfrak{D}_1$ je ohraničena uzavřenou cestou

$$a\{a, d\}d\{d, e\}e\{e, a\}a,$$

oblast $\mathfrak{D}_2$ je ohraničena uzavřenou cestou

$$a\{a, b\}b\{b, e\}e\{e, a\}a,$$

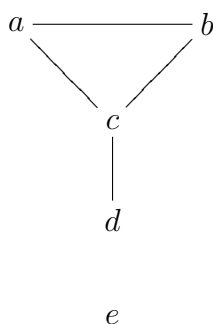
oblast $\mathcal{D}_3$ je ohraničena uzavřeným sledem

$$a\{a, d\}d\{d, e\}e\{e, b\}b\{b, c\}c\{c, b\}b\{b, a\}a$$

a je tvořena “vnějškem” grafu G .

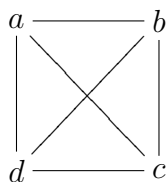
Definice 4.3.6. *Stupeň* $st(u)$ vrcholu u neorientovaného grafu G je číslo udávající počet hran, které z daného vrcholu u vychází, přičemž každá smyčka se počítá dvakrát. Má-li daný graf G všechny vrcholy stejného stupně, nazývá se *pravidelný*. Pravidelný souvislý graf se všemi vrcholy stupně 2 se nazývá *kružnice*. Kružnice o n vrcholech se značí C_n . Hodnota $\mu(G) = |H| - |V| + k$, kde k je počet souvislých komponent grafu G , se nazývá *cyklotatické číslo* grafu G . Udává počet tzv. *nezávislých kružnic* v grafu G . Hrana, která nepatří žádné kružnici, se nazývá *most*.

Příklad 4.3.6. Buď G graf

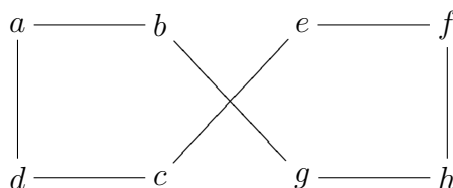

Pak $st(a) = 2$, $st(b) = 2$, $st(c) = 3$, $st(d) = 1$, $st(e) = 0$.

Příklad 4.3.7. Graf na obrázku je pravidelným grafem stupně 3. o čtyřech vrcholech:

Příklad 4.3.8. Graf na obrázku je kružnice o osmi vrcholech C_8 :

Věta 4.3.1. (Eulerova) Buď $G = (V, H)$ souvislý rovinný graf s m oblastmi. Pak

$$m = |H| - |V| + 2.$$

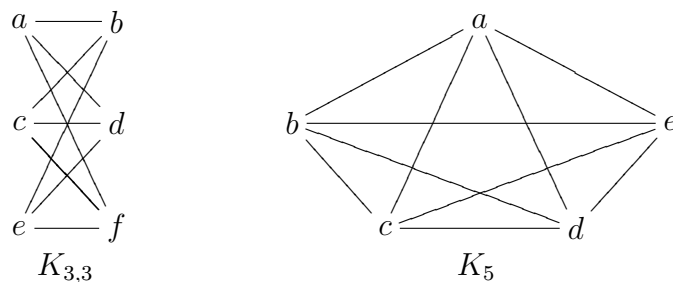
Důsledek 4.3.1. Je-li $G = (V, H)$ graf, jehož každá oblast je ohraničena kružnicí délky n (tzv. graf typu C_n), pak

$$|H| = \frac{n \cdot (|V| - 2)}{n - 2}.$$

Důsledek 4.3.2. Buď $G = (V, H)$ rovinný graf s maximálním počtem hran, $|V| \geq 3$. Pak

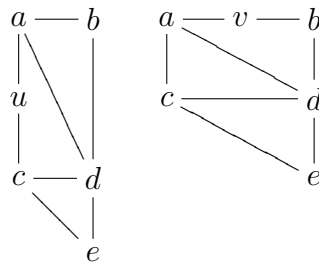
$$|H| = 3 \cdot |V| - 6.$$

Důsledek 4.3.3. Graf $K_{3,3}$ a graf K_5 (tzv. pentagram) nejsou rovinné.

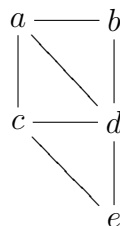

Definice 4.3.7. Nechť $G = (V, H)$ je graf a $v \in V$ vrchol stupně 2, z něhož vedou hrany h_1, h_2 do vrcholů $v_1, v_2 \in V$. Redukcí grafu G rozumíme nový graf $G' = (V', H')$, v němž $V' = V \setminus \{v\}$, $H' = (H \setminus \{h_1, h_2\}) \cup \{h\}$, kde h je nová hrana spojující vrcholy v_1, v_2 . Grafy G_1, G_2 nazýváme *homeomorfní*, jestliže mohou být redukovány na izomorfní grafy pomocí konečného počtu redukcí.

Příklad 4.3.9. Grafy

jsou homeomorfní, protože je lze oba redukovat na graf izomorfní s grafem:

Věta 4.3.2. Graf G je rovinný, právě když neobsahuje podgraf homeomorfní s K_5 nebo $K_{3,3}$.

Důkaz této věty přesahuje možnosti a rozsah tohoto učebního textu, a proto jej neuvádíme.

Definice 4.3.8. Konečný graf, jehož všechny vrcholy jsou sudého stupně, se nazývá *eulerovský*.

Lemma 4.3.1. Každý vrchol eulerovského grafu $G = (V, H)$ je obsažen alespoň v jedné kružnici grafu G .

Věta 4.3.3. Konečný graf $G = (V, H)$ bez izolovaných vrcholů lze sestavit jedním uzavřeným tahem, právě když G je souvislý eulerovský graf.

Důsledek 4.3.4. Konečný graf G lze sestavit jedním otevřeným tahem právě když G je souvislý a má právě dva vrcholy lichého stupně. Má-li G takové dva vrcholy, pak otevřený tah v jednom z nich začíná a ve druhém končí.

Definice 4.3.9. Buď G graf a C_k kružnice v G . Říkáme, že C_k je *hamiltonovská*, jestliže je faktorem grafu G .

Následující dvě věty uvádíme bez důkazu.

Věta 4.3.4. Nechť G je graf s $n \geq 3$ vrcholy takový, že stupeň každého vrcholu je aspoň $\frac{n}{2}$. Pak G obsahuje hamiltonovskou kružnici.

Věta 4.3.5. Nechť G je graf s $n \geq 3$ vrcholy takový, že

$$\text{st } x + \text{st } y \geq n$$

pro každou dvojici nesousedních vrcholů. Pak G obsahuje hamiltonovskou kružnici.

Poslední odstavec této kapitoly věnujeme barvení grafu.

Definice 4.3.10. Obarvení grafu G je přiřazení barev jeho vrcholům takové, že vrcholy spojené hranou mají různé barvy. Minimální počet barev, nutný k obarvení grafu G , se nazývá *chromatické číslo* grafu G a značí se $\chi(G)$.

Následující věta byla dlouho otevřeným problémem teorie grafů. Byla vyřešena v roce 1976 Appelem a Hakenem, kteří prověřili na počítači téměř 2000 grafů, zahrnujících milióny možností obarvení.

Věta 4.3.6. (Appel & Haken, 1976) Každý rovinný graf má chromatické číslo nejvýš 4.

Cvičení

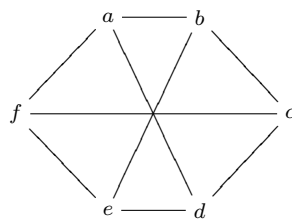
4.3.1. Dokažte, že v neorientovaném grafu $G = (V, H)$ platí $\sum_{v \in V} \text{st}(v) = 2|H|$.

4.3.2. Najděte všechny podgrafy grafu z příkladu 4.3.1.

4.3.3. Najděte všechny faktory grafu z příkladu 4.3.1.

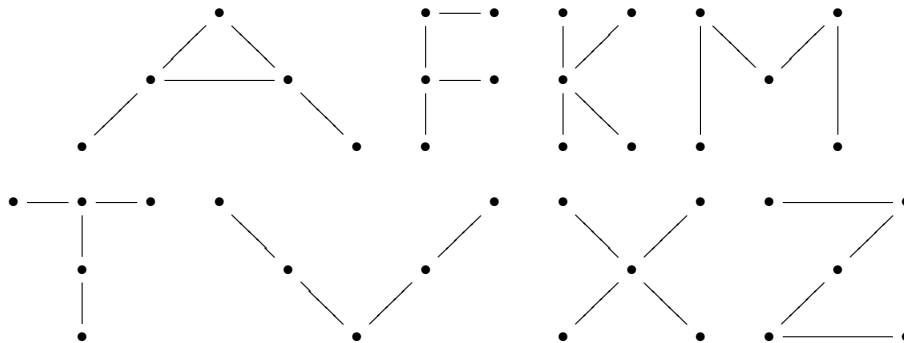
4.3.4. Najděte všechny indukované podgrafy grafu z příkladu 4.3.1.

4.3.5. Dokažte, že graf

je izomorfní s $K_{3,3}$.

4.3.6. Jsou dány grafy:

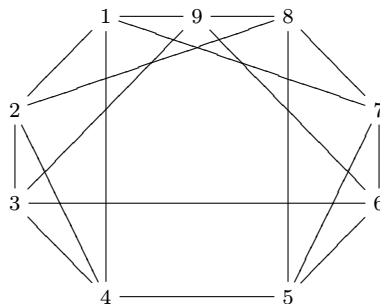
Zjistěte, které z nich jsou navzájem izomorfní. Rozdělte je do skupin tak, že v každé skupině budou grafy navzájem izomorfní. Kolik bude skupin?

4.3.7. Uvažujte graf z příkladu 2 ve cvičení 4.2. Rozhodněte a dokažte, zda je či není rovinný.

4.3.8. Uvažujte graf z příkladu 3 ve cvičení 4.2. Rozhodněte a dokažte, zda je či není rovinný.

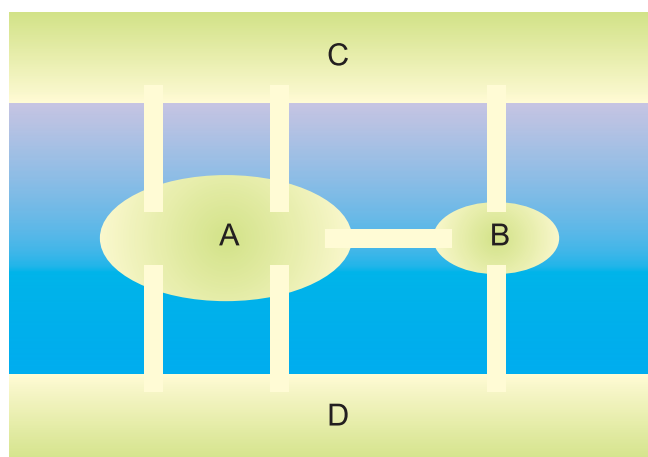
4.3.9. Uvažujte graf z příkladu 4 ve cvičení 4.2. Rozhodněte a dokažte, zda je či není rovinný.

4.3.10. V grafu G (tzv. eneagram)

najděte podgraf homeomorfní s $K_{3,3}$. Je graf G rovinný?

- 4.3.11.** * V grafu G z předchozího příkladu nalezněte podgraf homeomorfní s K_5 .
- 4.3.12.** Dokažte, že neexistuje neorientovaný graf bez smyček a násobných hran o 5 vrcholech, jehož vrcholy mají navzájem různé stupně.
- 4.3.13.** * Řešte předchozí úlohu pro libovolné n .
- 4.3.14.** Zjistěte, kolik různých kružnic existuje v grafu K_5 .
- 4.3.15.** * Zjistěte, kolik různých kružnic délky k existuje v úplném grafu K_n o n vrcholech ($n \geq k \geq 3$).
- 4.3.16.** Nakreslete graf K_5 jedním uzavřeným tahem.
- 4.3.17.** Nakreslete graf K_7 jedním uzavřeným tahem.
- 4.3.18.** Určete nutnou a postačující podmínku pro to, aby bylo možno nakreslit úplný graf K_n o n vrcholech jedním tahem.
- 4.3.19.** Dokažte 4.3.4. Návod: rozšířte vhodně graf G o nový vrchol a použijte větu 4.3.3.

Obr. 4.3.1 Mosty v městě Královci

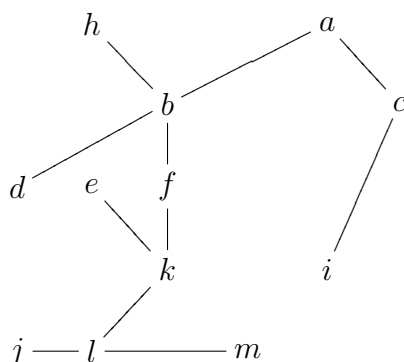
- 4.3.20.** Ve městě Královci (Königsberg, Kaliningrad) na řece Pregel jsou dva ostrovy A a B , spojené mostem. Ostrov A je spojen s každým z břehů C , D dvěma rovnoběžnými mosty, ostrov B je s každým z obou břehů spojen pouze jedním mostem. Rozhodněte, je-li možné projít městem tak, abychom po každém z mostů přešli právě jednou a skončili na původním místě. (Hlavolam řešil a vyřešil švýcarský matematik L. Euler (1707-1783).)
- 4.3.21.** Nakreslete graf se šesti vrcholy, v němž existuje hamiltonovská kružnice, ale který nelze nakreslit jedním uzavřeným tahem.
- 4.3.22.** Nakreslete graf se šesti vrcholy, který lze nakreslit jedním uzavřeným tahem, ale v němž neexistuje hamiltonovská kružnice.
- 4.3.23.** Nakreslete graf z příkladu 10 jedním uzavřeným tahem.
- 4.3.24.** V příkladech 2,3 a 4 ve cvičení 4.2 určete, který z grafů lze nakreslit jedním uzavřeným tahem. Který z nich lze nakreslit jedním otevřeným tahem?

-
- 4.3.25.** * Necht G_1 a G_2 jsou komplementární grafy. Dokažte, že má-li G_1 aspoň 11 vrcholů, pak aspoň jeden z grafů G_1 , G_2 není rovinný.
- 4.3.26.** Určete chromatická čísla grafů $K_{3,3}$ a K_5 .
- 4.3.27.** Určete chromatické číslo grafu K_n , kde $n \in \mathbb{N}$.
- 4.3.28.** Určete chromatické číslo grafu z příkladu [4.3.1](#).
- 4.3.29.** Určete chromatické číslo grafu z příkladu [4.3.7](#).
- 4.3.30.** Určete chromatické číslo grafu na obrázku z důsledku [4.3.1](#).

4.4 Stromy a kostry. Nalezení minimální kostry grafu

Definice 4.4.1. Buď $G = (V, H)$ graf. Řekneme, že G je strom, jestliže G je souvislý graf bez násobných hran, který neobsahuje kružnici.

Příklad 4.4.1. Graf, který je strom:

Přidáním libovolné další hrany či naopak odstraněním hrany vznikne graf s kružnicí či nesouvislý graf, a tedy nebude stromem.

Věta 4.4.1. Buď $G = (V, H)$ graf bez násobných hran. Následující podmínky jsou ekvivalentní:

- (i) G je strom;
- (ii) Mezi libovolnými dvěma vrcholy v G existuje jediná cesta;
- (iii) G je souvislý a $|H| = |V| - 1$;
- (iv) G neobsahuje kružnici a $|H| = |V| - 1$.

Příklad 4.4.2. (Huffmanovy kódy) Jedná se o kódy s proměnnou délkou reprezentace znaku. Například v ASCII kódu je každý znak vyjádřen 7-bitovým (nebo 8-bitovým) řetězcem:

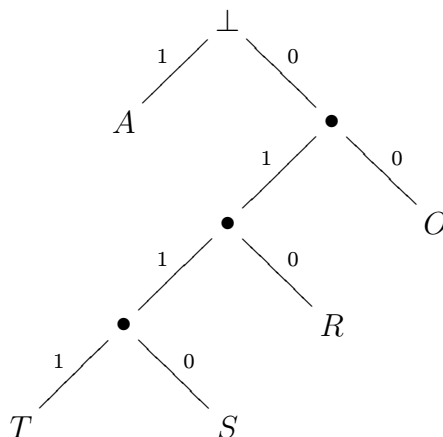
$A \dots 1000000,$

$B \dots 1000001,$

$C \dots 1000010,$

1...0110001.

Huffmanův kód je reprezentován stromem s význačným vrcholem $\perp$ kterému se říká *kořen* nebo (anglicky) *root*:

Dekódujme např. řetězec 01010111: začneme v rootu a postupujeme po větvích podle 0 a 1, dokud nenarazíme na koncový vrchol popsany nějakým znakem:

010... *R*,

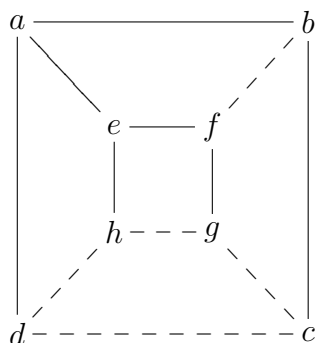
1... *A*,

0111... *T*.

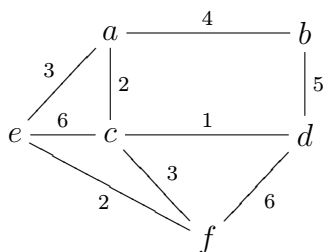
Řetězec znamená “RAT”. Podobně 0111000101 znamená “TORA”. V praxi se vytvářejí Huffmanovy kódy pro mnohem bohatší soubory znaků (abecedy), než v tomto jednoduchém příkladě. Nejvýhodnější je, aby nejčastěji užívané znaky byly ve stromu umístěny blízko kořene, což uspoří paměťové místo. Jako jeden z algoritmů používají tyto kódy také populární komprimační algoritmy (ARJ, ZIP, RAR,...).

Definice 4.4.2. Buď $G = (V, H)$ graf. Faktor grafu G , který je stromem, se nazývá *kostra* grafu G .

Příklad 4.4.3. Plně vyznačené hrany náležejí do kostry grafu G .

Příklad 4.4.4. V daném grafu G najděte kostru s minimálním součtem ohodnocení jednotlivých hran (tzv. *minimální kostru*):

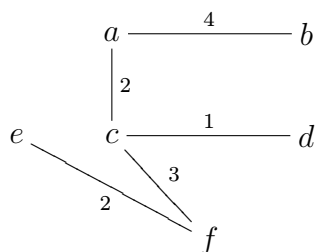
Jednou z nejstarších prací, zabývajících se nalezením kostry grafu s minimálním součtem ohodnocení hran je práce českého matematika Otakara Borůvky z roku 1926. Algoritmus byl publikován jako metoda nalezení efektivní elektrické sítě na části Moravy. Následující algoritmus vychází z Borůvkovy práce z roku 1926, ale jeho autorem je americký matematik Joseph Kruskal.

Algoritmus 4.4.1. (Nalezení minimální kostry, Kruskal 1956) Seřadíme hrany grafu $G = (V, H)$ do neklesající posloupnosti podle jednotlivých ohodnocení a postupně vybíráme hrany tak, aby nevznikla kružnice. Po $|V| - 1$ krocích (věta 4.4.1) dostaneme strom se všemi vrcholy z množiny V , tedy kostru grafu G .

Příklad 4.4.5. Řešení příkladu Postupně přidáváme hrany

$$\{c, d\}, \{a, c\}, \{e, f\}, \{c, f\},$$

Hranu $\{a, e\}$ nepřidáme, protože by vznikla kružnice. Nakonec přidáme $\{a, b\}$ a máme strom se stejnými vrcholy jako v původním grafu, tedy kostru s minimálním součtem ohodnocení 12:

Algoritmus 4.4.2. (Jiná varianta Kruskalova algoritmu nalezení minimální kostry) Seřadíme hrany grafu G do neklesající posloupnosti vzhledem k jejich ohodnocení, a postupně odstraňujeme hrany s největším ohodnocením, dokud graf obsahuje kružnice.

Definice 4.4.3. Buď $G = (V, H)$ strom, $\perp \in V$. Pak dvojici $(G, \perp)$ říkáme *kořenový strom*. Výškou kořenového stromu $(G, \perp)$ rozumíme maximální délku cesty, začínající v $\perp$. Řekneme, že vrchol $y \in V$ je *následníkem* vrcholu x , jestliže existuje cesta $\perp \{ \perp, t_1 \} t_1 \{ t_1, t_2 \} t_2 \dots x \{ x, y \} y$. Kořenový strom se nazývá *binární strom*, jestliže má každý vrchol $x \in V$ nejvýše dva následníky. Binární strom se nazývá *plný*, jestliže každý vrchol má oba následovníky, nebo nemá žádné následovníky. Vrchol, který nemá následovníka, se nazývá *koncový*. Vrchol, který má následovníka, se nazývá *vnitřní*.

Příklad 4.4.6. 4.4.11 Strom z příkladu 4.4.2 je plný binární strom výšky 4 s kořenem $\perp$. Kostra z příkladu 4.4.4 s kořenem f je binární strom výšky 3, ale není plný.

Věta 4.4.2. Buď $(G, \perp)$ plný binární strom, který má i vnitřních vrcholů. Pak $(G, \perp)$ má $i + 1$ koncových vrcholů a $2i + 1$ všech vrcholů.

Věta 4.4.3. Jestliže binární strom výšky h má t koncových vrcholů, pak $t \leq 2^h$.

Definice 4.4.4. *Binární vyhledávací strom* je binární strom $(G, \perp)$ ve kterém jsou data asociována s vrcholy. Data jsou uspořádána tak, že pro každý vrchol x , data v levém (resp. pravém) podstromu s kořenem x jsou menší (resp. větší) než data v x .

Algoritmus 4.4.3. (Prohledávání binárního stromu) Mějme binární vyhledávací strom $(G, \perp)$. Jestliže v je vrchol grafu $(G, \perp)$, funkce LEFT(v) vrátí levého následníka vrcholu v . Podobně, funkce RIGHT(v) vrátí pravého následníka vrcholu v . Funkce VALUE(v) vrací hodnotu (tj. data) ve v . Když v nemá levého či pravého následníka, příslušná funkce vrátí kód λ . Následující algoritmus vrátí v proměnné P vrchol v obsahující předem zadanou datovou hodnotu W , nebo λ , pokud datová hodnota W není ve stromu $(G, \perp)$.

(i) [Inicializace]

$P := \perp$;

(ii) [Nalezeno?]

IF $P = \lambda$, THEN STOP (hledání končí neúspěšně);

IF VALUE(P) = W , THEN STOP (hledání končí úspěšně, P je vrchol, obsahující W);

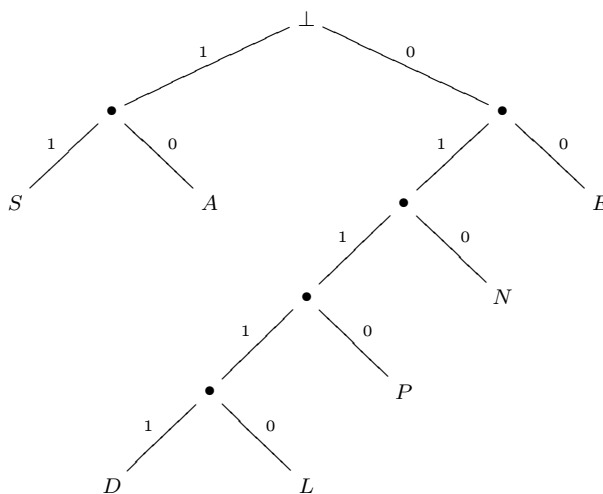
(iii) [Přechod na další]

IF $W >$ VALUE(P), THEN $P :=$ RIGHT(P) ELSE $P :=$ LEFT(P);

GOTO (2);

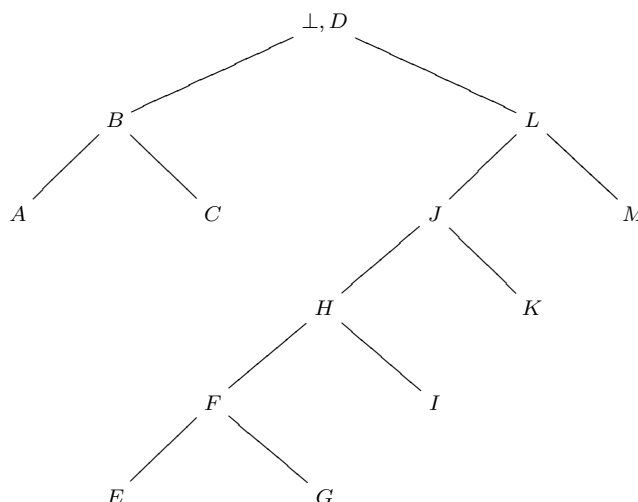
Cvičení

- 4.4.1. Určete počet koster úplného grafu K_n o n vrcholech pro $n = 1, 2, 3, 4$.
- 4.4.2. * Pokuste se zobecnit výsledek předchozího cvičení a dokázat pro libovolné $n \in \mathbb{N}$.
- 4.4.3. Dokažte, že strukturální vzorec uhlovodíku C_nH_{2n+2} je strom.
- 4.4.4. V Huffmanově kódu s kořenovým binárním stromem

dekódujte řetězce 011000010, 01110100110 a 01111001001110.

- 4.4.5. V Huffmanově kódu z předchozího příkladu zakódujte řetězce “DEN”, “NEED” a “LEADEN”.
- 4.4.6. Využijte text aktuálního příkladu k definici Huffmanova kódu, ve kterém tento text zakódujte.
- 4.4.7. V grafech z příkladů 2,3,4 ze cvičení 4.2 najděte kostru s minimálním celkovým ohodnocením.
- 4.4.8. Najděte všechny binární stromy s 2,3 a 4 vrcholy.
- 4.4.9. Najděte všechny plné binární stromy se 7, 8 a 9 vrcholy.
- 4.4.10. Najděte (pokud existuje) plný binární strom se 4 vnitřními a 5 koncovými vrcholy.
- 4.4.11. Najděte (pokud existuje) plný binární strom výšky 3 s 9 koncovými vrcholy.
- 4.4.12. Aplikujte algoritmus 4.4.3 na binární vyhledávací strom

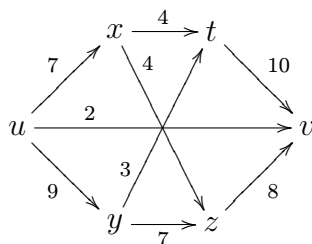

a simulujte vyhledání vrcholu se znakem "T", jsou-li data v binárním stromu řazena abecedně.

4.5 Tok v orientovaném grafu

Definice 4.5.1. Buď $G = (V, H)$ souvislý orientovaný graf a $u \in V$ vrchol, z něhož hrany pouze vychází, $v \in V$ vrchol, do něhož hrany pouze vchází. Tokem v G mezi vrcholy u, v nazýváme takové ohodnocení hran v G , že součet ohodnocení hran, které vychází z vrcholu $x \notin \{u, v\}$, je roven součtu ohodnocení hran, které do vrcholu x vchází.

Příklad 4.5.1. Najděte maximální tok mezi vrcholy u, v v grafu G , kde ohodnocení každé hrany znamená maximální tok příslušnou hranou a určete maximální propustnost grafu G :

Algoritmus 4.5.1. (Nalezení maximálního toku)

0. Najdeme nějaký, libovolný tok F_0 z u do v v G .
1. K danému toku F_n sestrojíme pomocný graf $G(F_n)$ takto: Vynecháme z G každou nasycenou hranu a ke každé hraně $[a, b]$ kladně ohodnocené tokem F_n v takto vzniklém grafu přidáme hranu opačně orientovanou $[b, a]$, pokud $[b, a] \notin H$. Vzniklý graf je graf $G(F)$.

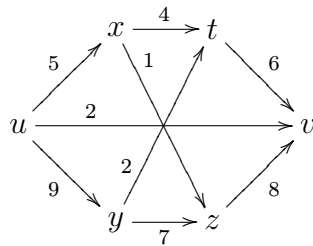
Jestliže nyní v $G(F_n)$ neexistuje cesta z u do v , je F_n maximální tok.

2. Jestliže v $G(F_n)$ existuje cesta z u do v $P = (U_P, H_P)$, sestrojíme tok F_{n+1} z u do v takto:
  - a) Jestliže $[a, b] \in H_P \cap H$, ohodnotíme ji číslem $\varepsilon > 0$, které určíme dodatečně.
  - b) Jestliže $[a, b] \in H_P \setminus H$, ohodnotíme ji číslem $-\varepsilon$.
  - c) Jestliže $[a, b] \notin H_P$, ohodnotíme ji číslem 0.

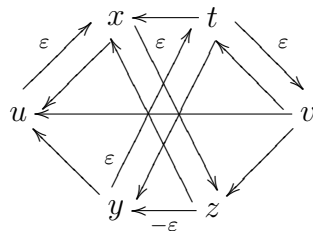
- d) Za ε zvolíme maximální číslo takové, aby $F_{n+1} := F_n + F'_n(\varepsilon)$ byl přípustný tok v grafu G (tj. aby ohodnocení žádné hrany nepřekročilo maximální přípustné ohodnocení, ani nebylo záporné).

Dále pokračujeme bodem 1., kde místo F_n bereme F_{n+1} .

Příklad 4.5.2. Řešení příkladu Sestrojme nějaký tok F_0 :

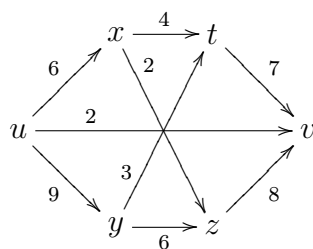
Pak $G(F_0)$ je graf

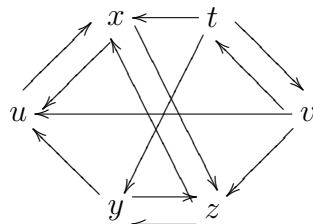
V $G(F_0)$ existuje cesta

$$u(u, x)x(x, z)z(z, y)y(y, t)t(t, v)v$$

z u do v , pokračujeme tedy sestrogením $F_1 = F_0 + F'_0(\varepsilon)$ pro $\varepsilon = 1$:

Pak $G(F_1)$ je graf

V $G(F_1)$ už neexistuje cesta z u do v , tedy tok F_1 je maximální. Přitom maximální propustnost grafu G mezi vrcholy u, v je součet ohodnocení hran, které vychází z x , tedy 17.

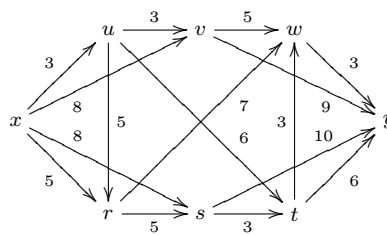

Softwarové nástroje: [Vlastnosti orientovaných grafů – maximální tok](#)

Cvičení

4.5.1. Aplikujte algoritmus 4.5.1 na příklad 4.5.1 tak, že vyjdete z jiného základního toku F_0 než ve výše uvedeném řešení příkladu.

4.5.2. Najděte maximální tok mezi vrcholy x a y v grafu

a určete jeho propustnost.

Počítačové cvičení

4.5.3. Uvažujte neorientovaný graf $G = (V, H)$ bez smyček a násobných hran s množinou $V = \{1, 2, \dots, n\}$ reprezentovaný pomocí

- (i) množiny H , reprezentované množinou dvojic vrcholů spojených hranou,
- (ii) *matice sousednosti*, v níž řádky a sloupce odpovídají vrcholům grafu; číslo 1 je v pozicích, které odpovídají vrcholům, které jsou spojeny hranou, číslo 0 je v ostatních pozicích.
- (iii) *matice incidence*, v níž řádky odpovídají vrcholům a sloupce hranám grafu; číslo 1 je v pozicích, které odpovídají incidentním vrcholům a hranám, 0 je v ostatních pozicích.

Napište program, který ze zadání grafu podle (a) vygeneruje reprezentace podle (b) a (c).

4.5.4. Napište program, který ze zadání grafu podle (b) vygeneruje reprezentace podle (a) a (c) (viz. příklad 1).

4.5.5. Napište program, který ze zadání grafu podle (c) vygeneruje reprezentace podle (a) a (b) (viz. příklad 1).

4.5.6. Napište program, který zjistí, zda je daný graf Eulerovský.

4.5.7. Napište program, který zjistí, zda je daný graf souvislý.

4.5.8. Implementujte algoritmus nalezení nejkratší cesty v neorientovaném grafu.

4.5.9. Napište program, který nalezne komplementární graf k zadanému grafu.

4.5.10. Napište program, který zjistí, zda je daný graf strom.

4.5.11. Napište program, který zakóduje zadaný řetězec pomocí zadaného Huffmanova kódu.

4.5.12. Napište program, který dekoduje zadaný řetězec pomocí zadaného Huffmanova kódu.

Pojmy k zapamatování

- Neorientovaný a orientovaný graf. Vrcholy a hrany.
- Sled, tah a cesta. Souvislost grafů.
- Podgraf, indukovaný podgraf, faktor grafu.
- Rovinný graf, charakteristické grafy $K_{3,3}$, K_5 .
- Nejkratší cesta v ohodnoceném grafu.
- Eulerovský a Hamiltonovský graf.
- Stromy, kostry. Minimální kostra.
- Konstrukce Huffmanova kódu.
- Tok v orientovaném grafu.

Klíčové myšlenky kapitoly

- Graf je souvislý, právě když mezi každými dvěma jeho vrcholy existuje cesta.
- Algoritmus nalezení nejkratší cesty v ohodnoceném grafu.
- Rovinnost grafu se vyvrací vztahem mezi vrcholy, hranami a oblastmi, případně pomocí podgrafů, homeomorfních s $K_{3,3}$ nebo K_5 . Nikoliv tím, že „se hrany kříží“.
- O možnosti kreslit graf jedním tahem rozhoduje sudost stupně jeho vrcholů - Eulerovskost grafu, a jeho souvislost.
- Barvení grafu. Rovinné grafy mají chromatické číslo nejvýše 4.
- Algoritmus nalezení minimální kostry v ohodnoceném grafu.
- Algoritmus nalezení maximálního toku v orientovaném, ohodnoceném grafu.

Odkazy na literaturu

Aplikace teorie grafů jsou v informatice velmi časté a je velmi obtížné vybrat a pokrýt ty nejdůležitější partie. Hlavními zdroji pro tuto kapitolu byly publikace [15], [17] a [18], které ovšem studovanou problematiku zdaleka nevyčerpávají. Následující citace se vztahují k seznamu literatury na konci učebního textu. Uvedeny jsou zde učebnice a monografie, rozšiřující látku probranou v této kapitole.

[1], [9], [10], [14], [15], [16], [17], [18], [19], [20], [21], [22], [26], [27], [28], [33], [32], [35], [36], [37], [38]

Další příklady k procvičení

[Elektronická banka příkladů](#)

Matematický software

Vlastnosti neorientovaných grafů – grafové charakteristiky

Vlastnosti neorientovaných grafů – nalezení nejkratší cesty

Vlastnosti neorientovaných grafů – nalezení minimální kostry

Vlastnosti orientovaných grafů – maximální tok

Literatura

- [1] Anderson I., *A First Course in Discrete Mathematic*, Springer-Verlag, London, 2001.
- [2] Acharjya D. P., Sreekumar, *Fundamental Approach to Discrete Mathematics*, New Age International Publishers, New Delhi, 2005.
- [3] Bender A. E., Williamson S. G., *A Short Course on Discrete Mathematics*, Bender & Williamson, 2004.
- [4] Engelking R., *General Topology*, Heldermann Verlag, Berlin, 1989.
- [5] Faure R., Heurgon E., *Uspořádání a Booloeovy algebry*, Academia, Praha, 1984.
- [6] Gantmacher, F. R., *The Theory of Matrices*, Chelsea Publ. Comp., New York, 1960.
- [7] Garnier R., Taylor J., *Discrete Mathematics for New Technology*, Institute of Physics Publishing, Bristol and Philadelphia, 2002.
- [8] Gratzner G., *General Lattice Theory*, Birkhauser Verlag, Berlin, 2003.
- [9] Grimaldi R. P., *Discrete and Combinatorial Mathematics*, Pearson Addison Valley, Boston, 2004.
- [10] Grossman P., *Discrete mathematics for computing*, Palgrave Macmillan, New York, 2002.
- [11] Hellerstein N. S., *Diamond – a Paradox Logic*, World Scientific, Singapore, 1997.
- [12] Herman, G. T., *Geometry of Digital Spaces*, Birkhauser, Boston, 1998.
- [13] Chen L., *Discrete Surfaces and Manifolds*, Scientific and Practical Computing, Rockville, 2004.
- [14] Jablonskij S. V., *Úvod do diskrétnej matematiky*, Alfa, Bratislava, 1984.

-
- [15] Johnsonbaugh R., *Discrete mathematics*, Macmillan Publ. Comp, New York 1984.
- [16] Klazar M., Kratochvíl J, Loebel M., Matoušek J. Thomas R., Valtr P., *Topics in Discrete Mathematics*, Springer-Verlag, Berlin, 2006.
- [17] Kolář J., Štěpánková O., Chytil M., *Logika, algebrý a grafy*, SNTL, Praha, 1989.
- [18] Kolibiar M. a kol., *Algebra a příbuzné disciplíny*, Alfa, Bratislava, 1992.
- [19] Kučera L., *Kombinatorické algoritmy*, SNTL, Praha, 1983.
- [20] Lipschutz S., Lipson M. L., *2000 Solved Problems in Discrete Mathematics*, McGraw-Hill, New York, 1992.
- [21] Lipschutz S., Lipson M. L., *Theory and Problems of Discrete Mathematics*, McGraw-Hill, New York, 1997.
- [22] Lovász L., Pelikán J., Vesztergombi., *Discrete Mathematics*, Springer-Verlag, New York, 2003.
- [23] Lukasová A., *Formální logika v umělé inteligenci*, Computer Press, Brno, 2003.
- [24] Manna Z., *Matematická teorie programů*, SNTL, Praha, 1981.
- [25] Mannucci M. A., Yanofsky N. S., *Quantum Computing For Computer Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- [26] Matoušek J., Nešetřil J., *Kapitoly z diskrétní matematiky*, Karolinum, Praha, 2000.
- [27] Matoušek J., Nešetřil J., *Invitation to Discrete Mathematics*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- [28] Nešetřil J., *Teorie grafů*, SNTL, Praha, 1979.
- [29] Novák V., *Fuzzy množiny a jejich aplikace*, SNTL, Praha, 1986.
- [30] O'Donnell, J., Hall C., Page R., *Discrete Mathematics Using a Computer*, Springer-Verlag, London, 2006.
- [31] Peregrin J., *Logika a logiky*, Academia, Praha, 2004.
- [32] Pemmaraju, Skiena S., *Computational Discrete Mathematics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

-
- [33] Preparata F. P., Yeh R. T., *Úvod do teórie diskretných štruktúr*, Alfa, Bratislava, 1982.
- [34] Procházka L. akol., *Algebra*, Academia, Praha, 1990.
- [35] Rosen K. H., *Discrete Mathematics and its Applications*, AT & T Information Systems, New York, 1988.
- [36] Rosen, K. H. et al., *Handbook of Discrete and Combinatorial Mathematics*, CRC Press, Boca Raton, 2000.
- [37] Ross, S. M., *Topics in Finite and Discrete Mathematics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- [38] Sedláček J., *Úvod do teorie grafů*, Academia, Praha, 1977.
- [39] Sochor, A., *Klasická matematická logika*, Karolinum, Praha, 2001.
- [40] Štěpán J., *Diskrétní matematik*, Univerzita Palackého, Olomouc, 1990 (skriptum).
- [41] Švejdar, V., *Logika, neúplnost, složitost a nutnost*, Academia, Praha, 2002.
- [42] Vickers S., *Topology Via Logic*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.